

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ODENSEBOGEN

1990

ODENSEBOGEN 1990

ODENSE BOGEN 1990

Udgivet af Byhistorisk Udvalg

I kommission hos Odense Universitetsforlag

© Byhistorisk Udvalg og forfatterne 1990
ISBN 87 7492 793 0
2. oplag, 1991

Sat med Baskerville og trykt af OAB-Tryk a/s, Odense.
Reproarbejdet er udført af Belgrafik, Brobyværk,
og indbindingen er foretaget af Fritz Clausens bogbinderi,
Nyborg.

Byhistorisk Udvalg, der redigerer og udgiver Odensebogen,
består for tiden af Tage Kaarsted (formand), Per Boje,
Hans Chr. Johansen og Jørgen Thomsen.

Ved arbejdet i forbindelse med udgivelsen af Odensebogen 1990
medvirkede endvidere Holger Dyrbye, Søren Eigaard og
Claus Øgendahl.

Et oplag af Odensebogen 1990 er til salg i boghandelen gennem
Odense Universitetsforlag.

Abonnement til favorprisen (for tiden 98 kr. incl. moms,
men excl. forsendelse) kan kun tegnes ved henvendelse til
Byhistorisk Udvalg, adresse:
Byhistorisk Udvalg, Postbox 1254, 5100 Odense C.

Odensebogen 1990 er udgivet med støtte fra
Odense Kommune og
Den fynske Bladfond

Forsidebilledet: Fisketorvet i 1930'erne med Fyns Tidendes bygning i
midten. Den opførtes i 1907, men blev udsat for schalburgtage i
februar 1945. I 1947 stod en ny bygning klar på stedet.

Bagsidebilledet: Se inde i bogen, side 79.

Forord

I 1988 kunne Odense fejre sit 1000 års jubilæum, og det blev blandt andet markeret ved udgivelsen af et stort tibindsværk om byens historie fra de ældste tider og frem til jubilæumsåret. Som en udløber af det arbejde, der dengang blev iværksat, præsenteres nu det første bind af Odensebogen, der i fremtiden tænkes udgivet hvert efterår.

Det er hensigten i Odensebogen – både i år og i de kommende år – at beskrive Odenses nyere historie, dvs. de sidste 100-125 år. Det er den tid, hvor byen for alvor har skiftet karakter, og det vil ske gennem artikler om en lang række forskellige emner og gennem ældre odenseaneres erindringer om byen, som de husker den.

Hertil kommer, at årbøgerne vil indeholde et meget stort antal gamle billeder, hvoraf langt de fleste aldrig har været gengivet før. Ved treklangen af artikler, erindringer og billeder kommer der liv i de gamle huse og gader, og det hele hjælper os til at forstå den by, vi lever i, og den fortid, der skabte vor egen tid, akkurat som senere slægtled sikkert vil se tilbage på vores periode og prøve at forstå os gennem det, vi efterlod.

På Odense Kommunes vegne vil jeg gerne takke Byhistorisk Udvalg og forfatterne for det store arbejde, de har udført.

Verner Dalskov
Borgmester

Indhold

<i>Knud Secher</i> Erik Eriksen og flagskibet Fusionen mellem Fyns Tidende og Fyens Stiftstidende 1968-69.....	7
<i>Robert Gabriel</i> Landsognet Erindringer fra Skibhuskvarteret omkring 1915-20	43
<i>Holger Dyrbye</i> 1. maj i 100 år.....	72
<i>Johannes Valeur</i> »At vinde fremgang for frisindede anskuelser« En levnedbeskrivelse fra 1904	91
<i>L. Rasmussen</i> »Sikken et liv at byde danske politimænd« Dagbogsoptegnelser fra et ophold i koncentrations- lejr 1944-45 (1. del)	98
<i>Palle Schmidt</i> Aflytningen af Gestapos telefoner i Odense.....	118
<i>Søren Eigaard og Jørgen Thomsen</i> Prostitutionen i Odense i slutningen af 1800-tallet.....	143
Forfatterliste.....	160

Erik Eriksen og flagskibet

af Knud Secher

Fusionen mellem Fyns Tidende og Fyens Stiftstidende 1968-69

Forord

I denne beretning skildres Fyns Tidendes historie fra bladets krise for alvor satte ind indtil 1968-69, hvor bladet fusionerede med Fyens Stiftstidende.

Det er mig magtpåliggende at understrege, at beretningen udelukkende er skrevet på grundlag af Fyns Tidendes egne protokoller fra bestyrelsesmøder og generalforsamlinger. Som chefredaktør for Fyens Stiftstidende fra 1945 fulgte jeg selvfølgelig udviklingen på nærmeste hold, men jeg har bevidst holdt egne oplevelser og synspunkter uden for skildringen af begivenhederne, bortset fra nogle mere personligt prægede betragtninger vedrørende den hovedrolle, den store venstrepolitiker Erik Eriksen spillede i det, der i virkeligheden også fik karakter af et *politisk* drama.

Det er min opfattelse, at der her er tale om et stykke interessant fynsk og dansk bladhistorie. Den hærgende »bladdød« er inde i billedet. Samtidig viser også Fyns Tidendes skæbne, hvorledes båndene mellem de politiske partier og aviserne efterhånden løsnedes, selv om partierne af naturlige grunde gjorde alt, hvad de kunne for at fastholde denne historiske binding. En af årsagerne til, at Fyns Tidende til sidst forsvandt ud af Stiftstidendes bladhus, var, at man fandt det urimeligt, at medens Fyens Stiftstidende udkom uden noget som helst forhold til et enkelt politisk parti, skulle partiet Venstre nyde godt først af en hel avis, senere af en side i Stiftstidende med ledende artikler, der talte Venstres sag.

Erik Eriksens forsøg på at sikre Venstre en stor morgenavis på Fyn lykkedes altså kun for et åremål. Fyns Tidende eksisterer ikke mere. Alligevel var Erik Eriksens gennemførelse af fusionen i 1968 et forhandlingens mesterstykke, hvor han udfoldede nogle af de egenskaber, han så ofte havde brilleret med på den større politiske scene.

To aviser

Fyns Tidende kom til verden i 1872. Efter Det forenede Venstres dannelse i 1870 var det magtpåliggende for partiet at få sine egne blade, især for at kunne føre forfatningskampen mod Højre, der havde sine bladelige bastioner i byerne, bl.a. i Odense.

Det var en kreds af fynske venstremænd med senere konseilspræsident Klaus Berntsen i spidsen, der tog initiativet til at samle en aktionærkreds om at oprette en venstreavis på Fyn med domicil i Odense. Starten var usikker og vanskelig, men med den navnkundige Jørgen Pedersen, en fremtrædende landstingspolitiker, som redaktør lykkedes det at skaffe bladet fodfæste som et værdifuldt talerør for Venstre. Efterfølgeren, P.H. Nygaard, øgede oplaget yderligere, specielt selvfølgelig på landet.

Efter at S.P. Qvist var trådt til som redaktør i 1922, var Fyns Tidende efterhånden blevet øens største avis, og da den anden verdenskrig sluttede, havde Fyns Tidende udviklet sig til Fyns dominerende dagblad med stadig større indpas i byerne, også i Odense.

Positionen i Fyns Tidendes medgangssår før, under

Fyns Tidende.

Nr. 1.

Søndagen den 1. September.

1872.

„Fyns Tidende“ udgaaar hver Søndags Eftermiddag, koster, foruden Postpengene, for September Maaaned 32 S., senere 1 Rbl. i Hjerdingaart, og kan bestilles paa alle Postforer, i Odense paa Bladets Kontor, Dvergade Nr. 10 i Stuen, og hos Boghandler Milo, Bøstergade Nr. 47 & 49, Rumbjølser for 4 S. Petit-Linien eller dens Plads og modtages: i Odense paa Bladets Kontor og hos Boghandler Milo, i Kjøbenhavn paa Aug. J. Wolffs Annonce-Bureau.

I det vi i Dag udsende det første Nummer af „Fyns Tidende“, skulle vi i Korthed gjøre Rede for vor politiske og sociale Stilling.

„Fyns Tidende“ er fremgaaet af et lange og haardt sølt Savn af et Blad, der oprigtigt og usforbeholdent, med Alvor og No taler den sande folkelige Friheds og Fremstribts Sag. Heri ligger Bladets Program. Vi ville vor danske Friheds jevne og sikre Udvikling paa et fast demokratisk Grundlag og i lige Maal Frigjørelse for usfrugtbar Doktriner og omvæltningsslysten Madstræv, hvad enten disse Uoverligheder vise sig hos det hidtil raadende national-liberale Parti eller i den nys fremtraadte Socialisme. Folkets Vækkelse til selvbevidst aandelig og legemlig Kraft ved Frihed i Kirke og Stole og en hensigtsvarende Hærløvs, Fædrelandets Frihed indadtil gennem folkelig Selvfjerselse, dets Samling og Selvstændighed udadtil, det er Maalet for vor Stræben, Juni Grundlovens Friheds-Maaned det Grundlag, hvorpaa vi ville arbejde her imod dette Maal, sand og dyb Alerlighed til Fædrelandet, frigsfort for alle smaalige Parti-Hensyn, vor Drivfjeder.

Vælgermøde i Ringe. Efter Indbydelse af Procurator Hansen i Søbinge og Proprietær Hansen paa Skovgaard afholdtes der Søndagen den 25. Aug. et Vælgermøde i Ringe. Det var Indbydernes Tanke, at man ved denne Lejlighed vilde se at komme efter, om der ikke mellem Vælgerne skulde være saa megen Modstand mod det forenede Venstre, at man ved det foreslaaende Valg kunde opstille en Kandidat mod Krebsens hidtilvarende Nigsbogsmand S. Høgsbro, hvorfor ogsaa faerlig Venstres Modstandere vare indbudne. Efterat Gaardmand Kristian Rasmussen fra Nyslinge var valgt til Styret, udtalte Procurator Hansen sig imod Venstre, som efter hans Mening var et Parti, der vilde Kundskab, Dygtighed og Formue tilkvs, og som helbede stærkt til Socialistene. Vi trænge ikke til saa mange Reformer, som dette Parti ønsker, mente han, og efterdem Lovgivningsarbejderne i Nigsdagen kun langsomt fremmes, vilde det ogsaa vare lange før det forenede Venstre opnaar, hvad det efter sin Fællesudtalelse filler paa, saa Partiet maatte heller have kaldt dette sit Program sin Svanevang. *Hønsen, og saa Høgsbro* for en faerlig Mand, især da han nylig i Norge havde sluttet Forbund med to af de værste Schlesvigholsteinerne (Sverdrup og Selund). Taleren meddelte dernæst, at da man

Høgsbros Optraeden. Ved den derefter foretagne Afstemning stemte næsten alle de tilstedeværende for Høgsbro og slet ingen imod ham, hvorpaa Foramlingen efter A. Tanges Opfordring bragte Høgsbro et kraftigt Hurra.
J. P.

Den nye Konkurslov træder, som bekendt, i Kraft den 1. Oktober d. A. og vi skulle i den Anledning henlede Handelsstandens, Fabrikanters og Skibsrederes Opmærksomhed paa Nødvendigheden af fra den Tid at gøre autoriserede Handelsbøger og hvert Aar at opgjøre en Status. Ifølge Lovens § 46 anses som Handelnde Enhver, der, om end kun i Forbindelse med anden Virksomhed, driver Handelsforretninger, derunder indbefattet Kommissionshandel, Assuranceagentur, Veksel- og Bankforretninger, saavel som Spektationsforretninger, forsaavidt han ifølge Lovgivningen er, eller, — hvis han boede i en Kjøbstad —, vilde være forpligtet til at gøre autoriserede Handelsbøger. Ved Skibsrederes forslaas kun de, der drive Myberi som Næringsvej, og ved Fabrikanter de, der drive Fabrikvirksomhed som Hovednæringsvej. Ifølge Fred. 1. Juni 1832 skulle de Handelnde være forsynede med en Journal og en Hovedbog, hvori det første og det sidste Aar skal være

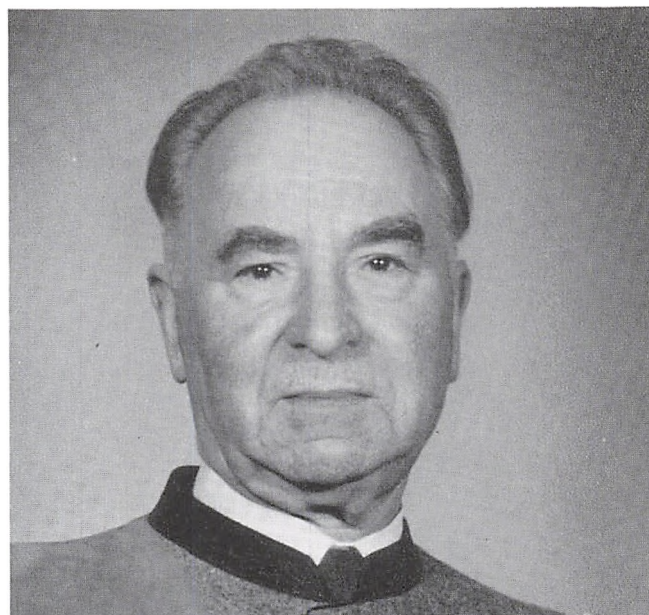
Udsnit af første nummer af Fyns Tidende 1. september 1872 (E. Pantou fot., Stadsarkivet).

og lige efter krigen havde S.P. Qvist sin personlige andel i. Han havde inden for bladverdenen — og med dens udstrålinger på samfundslivet — evnet at placere sig som en politisk og folkelig lederskikkelse. Hans spidsartikler hørte til de mest læste og oftest citerede.

Til gengæld er det også en kendsgerning, at Qvist

selv i længden overvurderede denne personlige og bladlige position, da andre tider kom, og nye, store udfordringer meldte sig efter krigen. Han forsøgte at gå i tide og give plads for nye, friske kræfter og overhørte bevidst alle antydninger af, at alderen nu engang kræver sit.

S.P. Qvist (1882-1967). Folketingsmand for Venstre i Vejlekedsen fra 1920 til 1922. Fyns Tidendes redaktør fra 1922 til 1962, hvor han varetog såvel den redaktionelle som den forretningsmæssige ledelse. Som formand for Venstres redaktørforening i 36 år øvede han en betydelig indflydelse i partiet, hvis synspunkter ofte blev markeret først fra Fyns Tidendes bygning på Fisketorvet i Odense. En ener, der prægede sin avis både ind- og udadtil (Dansk Presse-museum).

Fyns Stiftstidende var nøjagtigt 100 år ældre end Fyns Tidende, den udkom første gang i 1772 og var landets tredjeældste avis.

Men i modsætning til Fyns Tidende, der havde en bred kreds af venstrefolk bag sig, har Fyns Stiftstidende i langt de fleste af sine 200 år været privat ejet, fra 1861 af slægten Dreyer, med cand.jur. J.C. Dreyer, senere justits- og etatsråd, som den første ejer og udgiver.

J.C. Dreyer prægede med sin grundholdning, af historikerne betegnet som »hans varme kærlighed til fædrelandet, de trofaste slesvigere og fædrelandets forsvar«, bladet i alle led. Med en national og konservativ holdning var bladet som en selvfølgelighed politisk knyttet til Højre.

Den samme kurs blev holdt under sønnen, Morten Dreyer, og hans søn igen, Jørgen Christian Dreyer. Ved hans død overgik ejerskabet til hans enke, den norskfødte Lily Dreyer, der i pagt med bladets og slægtens traditioner fandt det naturligt at gå ind i rækken af bladudgivere.

Fra den dag, Fyns Tidende meldte sig som konkurrent, satte det en naturlig grænse for Stiftstidendes ekspansionsmuligheder, at det havde knyttet sig så stærkt til Højre og senere til Det konservative Folkeparti. Men naturligvis begrænsede det især mulighederne, at Stiftstidende først og fremmest var og ønskede at være en avis for det odenseanske borgerskab. I Morten Dreyers »regeringstid« i den første del af århundredet formåede man ganske vist i kraft af en teknisk og redaktionel udvikling at styrke Odensepositionen yderligere, men i det lange løb stod Fyns

Tidende stærkere, fordi man havde hele øen som »marked« og redaktionelt var i pagt med de nye politiske strømninger.

Op gennem 1920erne og 1930erne svækkedes Stiftstidende mere og mere i forhold til Fyns Tidende, også fordi Stiftstidende med Morten Dreyer havde haft den sidste leder af format. Hans søn, Jørgen Christian Dreyer, var ikke nogen stærk leder og døde allerede i 1935, kun 43 år gammel. Hans enke, Lily Dreyer, formåede ikke at udfylde rollen som bladudgiver, også fordi hendes bank og rådgiver, Fyens Disconto Kasse, ikke håndfast og myndigt nok sørgede for, at der var den rette balance mellem privatforbrug og investeringer. Privatejet var blevet en byrde i den stadigt hårdere konkurrence med Fyns Tidende.

Disse og andre forhold blev først ændret, da Fyens Stiftstidende efter krigen fik nye ledere, og en ny ledelse i banken sammen med nogle af bladets nærmeste venner fik Lily Dreyer overtalt til gradvist at slippe tøjlerne og i 1970 sælge bladet til Den fynske Bladfond.

Et skæbneår

1962 blev på mange måder et skæbneår for Fyns Tidende. Det var i 1962, redaktør S.P. Qvist, den suveræne, alt bestemmende kaptajn på partiet Venstres gamle flagskib, gik fra borde efter at have været bladets redaktør i 40 år. Det var også det år, Fyens Stiftstidendes hverdagsoplag for første gang rundede Fyns Tidendes. 38.000 mod 35.000 (se figur 1).

På generalforsamlingen i februar 1962 meddelte bestyrelsens formand, forstander på Dalum Landbrugsskole Johs. Petersen-Dalum, at redaktør Qvist trak sig tilbage 1. juli efter at være fyldt 80 år, og at bestyrelsen havde ansat redaktør Holger Sørensen, Ringkøbing Amts Dagblad, og redaktør Knud Madsen, Fyns Tidende, begge som ansvarshavende redaktører og den hidtidige forretningsfører A. Caspersen som administrerende direktør.

Straks efter formandens beretning begærede redaktør Qvist ordet og afslørede, at dette lederskifte absolut ikke ville gå stille af. Han følte sig bitter og skuffet og beklagede dybt det skete. Qvist havde ønsket sin højre hånd, redaktør Knud Madsen, anbragt i chefstolen med de samme beføjelser, han selv havde haft, og med Hjalmar Havelund som medredaktør. Holger Sørensen var absolut ikke hans mand, derpå lagde han ikke skjul. Ej heller på, at dette var næstformanden, Erik Eriksens værk, selv om det fremtrådte som en enstemmig bestyrelsesbeslutning.

Det skulle også snart vise sig, at bestyrelsens afgørelse havde lagt grunden til voldsomme personkonflikter, der satte yderligere fart i den nedtur, som var forårsaget dels af vandringerne fra land til by og, vel især, af den pågående konkurrence fra Stiftstidende. Holger Sørensen, hvis ansættelse var en følge af et gammelt løfte fra Erik Eriksen, betragtede fra starten sig selv som den absolutte førstemand, både redaktionelt og administrativt, og Knud Madsen delte – mildt sagt – absolut ikke denne opfattelse. Bestyrelsens fromme ønsker om et loyalt og for bladet givtigt samarbejde mellem de to redaktører og den

nye direktør var så langt fra opfyldelsen, som de kunne være. Det lader sig jo heller ikke nægte, at tronfølgerproblemet var søgt løst af mennesker, hvis indsigt i bladdrift var stærkt begrænset.

Fremtidens problemer var mange og store. Bestyrelsesmøder og generalforsamlinger videre gennem 60erne skulle uafsladeligt tage stilling til fortsat nedgang i både abonnenttal og annoncer. Man måtte stadig anmode Fyens Landmandsbank om overbærenhed med hensyn til kassekredit og optog i 1964 et større lån i Handelsbanken, hvis direktør dermed blev en temmelig central person i de nærmest følgende år.

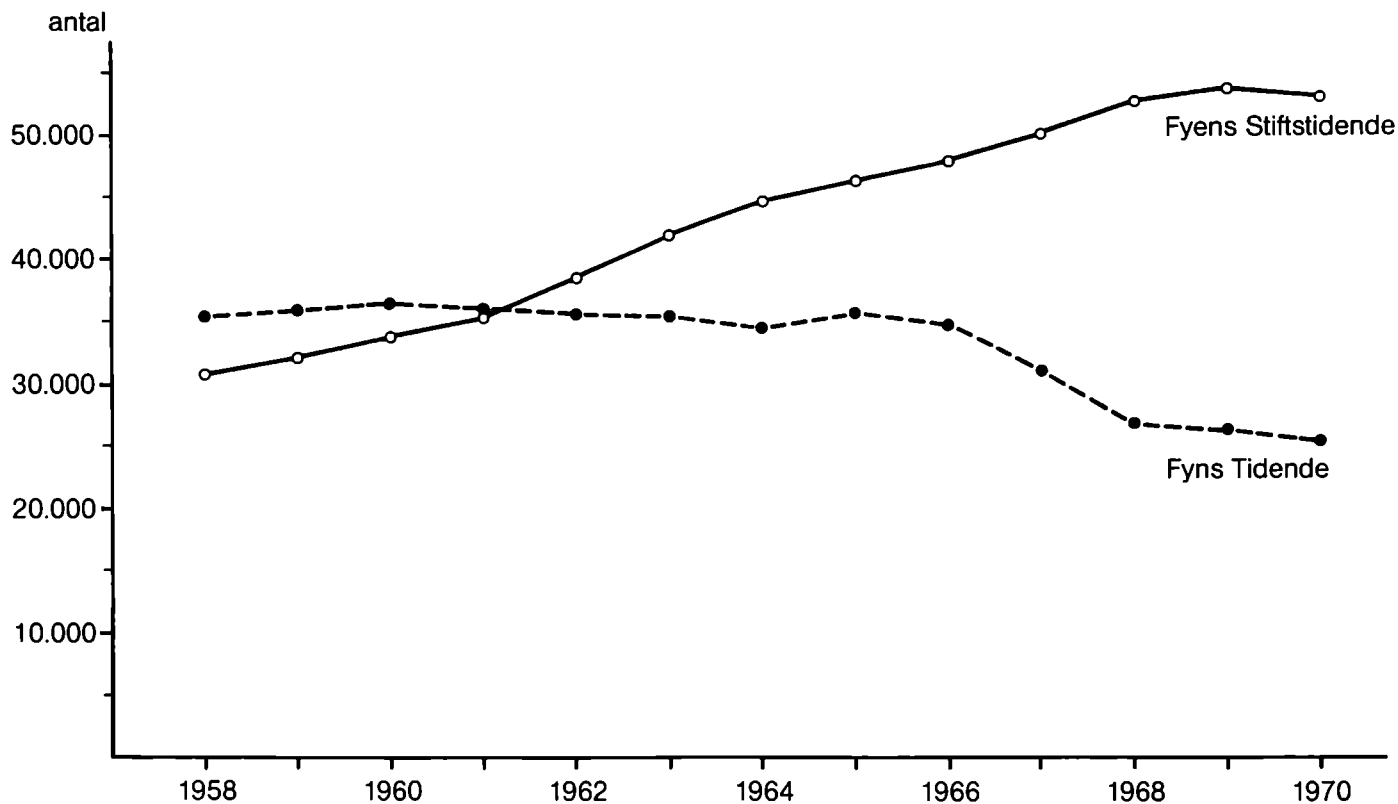
I 1965 afgik A. Caspersen som direktør og afløstes af Hans Jørgen Nielsen.

På den årlige generalforsamling den 23. marts 1965 brød den ventede »redaktørkrig« ud i lys lue.

Efter at Holger Sørensen havde aflagt beretning,

Redaktør S.P.Qvist, malet af Mogens S. Andersen 1953. Maleriet er efter Fyns Tidendes ophør skænket til Dansk Pressemuseum (Mogens Knudsen fot., Fyens Stiftstidende).

Figur 1. Kurverne viser hverdagsabonnements udvikling for de to blade i de afgørende år fra 1958, hvor Stiftstidende nåede de attråede 30.000, til 1970, hvor fusionen var en kendsgerning. I skæbneåret 1962 lå Fyens Stiftstidende ved årets begyndelse 800 under Tidende, men nåede ved slutningen af 1962 næsten 3.000 højere (Inger Bjerg Poulsen tegn.).

tog redaktør Knud Madsen ordet og holdt en tale, der efter det foreliggende referat at dømme må have været timelang. Det helt centrale var et voldsomt personligt angreb på Holger Sørensen og dem, der havde ansat ham, specielt naturligvis Erik Eriksen.

Jeg anser, sagde Madsen, Fyns Tidendes stilling for at være så alvorlig, at det er nødvendigt med omgående handling, hvis bladet skal reddes. Der har ikke været noget mellem Holger Sørensen og mig, men han er ikke manden, der kan stå i spidsen for redningsarbejdet.

Madsen sluttede bombastisk:

– Der kan ikke være tale om, at jeg fortsætter i min nuværende stilling. Nu skal man få lejlighed til at vælge mellem Holger Sørensen og mig. Jeg er klar over, at en sådan ændring, hvor Holger Sørensen forsvinder fra Fyns Tidende, ikke vil kunne ske, uden at de tre bestyrelsesmedlemmer, der har ansvaret for hans udnævnelse, forsvinder, men lad det så ske!

Fhv. statsminister Erik Eriksen, der havde afløst Petersen-Dalum som formand, var ikke til stede på generalforsamlingen, så det blev den nye næstformand, amtsrådsmedlem H.Kryger Madsen, der svarede på bestyrelsens vegne og afsluttede den følgende

timelange debat, der væsentlig formede sig som et på et meget lavt niveau liggende personligt skænderi mellem Knud Madsen og Holger Sørensen.

Bagefter tog bestyrelsen naturligvis den eneste mulige beslutning – at afskedige Knud Madsen på gråt papir. Han havde jo faktisk selv bedt derom. Senere udgav han en bog, der var så personligt farvet, at den fortjente at blive glemt. Hvad den vist også blev.

Bankerne advarer

Der holdes hyppige bestyrelsesmøder i disse år, og temaet er stadig den skrantende økonomi og de stadig mørkere fremtidsudsigter. Abonnenterne falder fra, annoncerne svigter.

På et bestyrelsesmøde i april 1966 meddeles det, at »bestyrelsens ledelse har talt med banker og sparekasser om nye lånemuligheder«.

Johs. Petersen-Dahum (1887-1962). Fra 1920 til sin død forstander for Dahum Landbrugsskole og fra 1929 formand for De samvirkende fynske Landboforeninger og medlem af bestyrelsen for Landbrugsrådet. Særlig kendt for sine radioforedrag i 1930'erne om landbrugets problemer. Fra 1935 til sin død var han formand for Fyns Tidendes bestyrelse (Nørmark fot., Stadsarkivet).

På et møde en måned senere, hvor direktør Gunner Petersen fra Handelsbanken og Mogens Christensen fra Fyens Landmandsbank begge var til stede, udtrykte førstnævnte store betænkeligheder ved bladets økonomiske situation, og bestyrelsen drøftede en række nye sparemuligheder. I løbet af 1966 drøftede man også et samarbejde med Lollands Tidende om udveksling af stof og et vist annoncefællesskab. Eventuelt skulle Fyns Tidendes søndagsudgave udkomme på Lolland-Falster med fire sider lokalt stof. Disse planer blev dog aldrig realiseret, interessen på Lolland var, da det kom stykket, ikke stor, og nogen redningsplanke for Fyns Tidende kunne det ikke blive.

Sidst i juli 1966 kan direktøren, Hans Jørgen Nielsen, fortælle bestyrelsen, at regnskabet for 1. halvår 1966 vil vise et driftsunderskud på 291.000, og at en likviditetskrisse vil melde sig allerede i september, selv om man har opnået et nyt banklån på 400.000 kr. Oplaget falder stadig, specielt i Odense.

Nogle spareforslag, Hans Jørgen Nielsen forelægger bestyrelsen, betegner Erik Eriksen som utilstrækkelige eller »liggende for langt ude i fremtiden«. Er det realisten Erik Eriksen, der allerede nu kan se, at noget langt mere gennemgribende skal ske, dersom lukningen, den bestandige trussel, skal undgås?

Uden tvivl. Netop fra disse år erindrings jeg, hvorledes Erik Eriksen over for nære politiske venner gav udtryk for den opfattelse, at hvis Fyns Tidende skulle overleve, måtte bladet søge samarbejde til anden side, og i den forbindelse nævnedes han specielt Jyllands-Posten og Fyens Stiftstidende.

Ny personfejde

Når krybben er tom, bides hestene. På et bestyrelsesmøde den 22. august 1966 blev en ny personstrid inden for bladets ledelse afdækket.

Det var chefredaktør Holger Sørensen, der egenhændigt havde skrevet bestyrelsesmødets dagsorden, og til stor overraskelse for bestyrelsen havde han sat som punkt 2 på dagsordenen: »Rygter om afskedi-

Fyns Tidendes første bygning, opført omkring 1870 på det idylliske Fisketorv. Billedet er taget ved århundredskiftet – inden Folkets Hus blev bygget i Dansestræde (H. Lønborg fot., Stadsarkivet).

gelse af redaktør Holger Sørensen«.

Ved studier af Den grafiske Højskoles bedriftssammenligninger for 1965 havde Holger Sørensen fået bekræftet, at Fyns Tidendes drift var for dyr. Derfor måtte kræfterne først og fremmest samles om at øge annonceomsætningen og skaffe flere abonnenter.

Med det formål havde han tænkt sig i de kommende par måneder at frigøre sig for en del af det redaktionelle arbejde for sammen med direktør Hans Jørgen Nielsen at gennemgå hver enkelt afdeling i huset med besparelser og rationaliseringer for øje.

Både formand og næstformand, Erik Eriksen og

konsul Hans Muus, tog straks afstand fra Holger Sørensens forslag, og Hans Jørgen Nielsen betragtede det ganske naturligt som et mistillidsvotum til ham.

Holger Sørensen kastede sig derefter ud i en lang og lidt usammenhængende redegørelse for, hvad han kaldte »rygter om sin afskedigelse«. Udgangspunktet var et brev til ham fra tidligere medarbejder ved Fyns Tidende og senere direktør i Landbrugsrådet og minister Arne Christiansen – som en overgang sad i Fyns Tidendes bestyrelse. I dette brev fortalte Arne Christiansen, at han af en venstrefolketingsmand var blevet spurgt, »om det ikke var noget for ham at blive chefredaktør ved Fyns Tidende, hvor et skifte i chefstolen jo var forestående«. Arne Christiansen var ikke interesseret, men på mange andre måder fik Holger Sørensen bekræftet, at rygterne om et redaktørskifte på Tidende løb landet rundt.

Årsagerne hertil var, hævdede Holger Sørensen, af rent politisk art. Poul Hartling havde afløst Erik Eriksen som Venstres leder, og forholdet mellem de to venstrepolitikere var som bekendt – mildt sagt – blevet køligt. Nu var Erik Eriksen bitter på Holger Sørensen, fordi han i bladet gjorde meget ud af Poul Hartlings berømte Svanningetale med bl.a. dens stærke frieri til de radikale. Dette var jo ikke lige Erik Eriksens kop te.

Holger Sørensen beklagede sig også stærkt over, at Erik Eriksen var gået uden om ham og direkte til Hans Jørgen Nielsen med Fyns Tidende-problemer. Han sluttede sit lange indlæg med at kræve en tillids-erklæring fra bestyrelsen offentliggjort i bladet. Dette afvistes pure, og Erik Eriksen, der som tidligere nævnt nærmest havde »kuppet« Holger Sørensens ansættelse igennem, erklærede nu, at han efterhånden var i tvivl om, hvorvidt Holger Sørensen var den rette mand til at skabe det nødvendige samarbejde på bladet.

Hans Jørgen Nielsen var åbenbart af samme opfattelse. Han frabad sig i hvert fald oftere at blive spillet ud mellem formand og redaktør og mente, han var i stand til at udfylde sin rolle som administrerende

direktør. Han ville ikke finde sig i at blive kaldt illoyal.

Samtidig forværredes bladets økonomi dag for dag. I et bestyrelsesmøde midt i oktober 1966 deltog også cheferne for de to bankforbindelser. De udtrykte begge stor bekymring for udviklingen og betegnede det som meget ønskeligt at nå frem til et samarbejde med andre blade. De to banker ønskede en større pantsikkerhed i bladet og gik på det grundlag med til at yde endnu et lån på to gange 300.000 kr.

I de sidste uger af 1966 tilspidsedes konflikten imellem bestyrelsen og Holger Sørensen og mellem redaktør og direktør yderligere, og resultatet blev, at Holger Sørensen efter eget ønske – men også efter bestyrelsens! – fratrådte sin stilling. Han begrundede det med, at han ikke kunne acceptere adskillelsen af den redaktionelle og den administrative ledelse og hævdede – uden tvivl med rette – at Erik Eriksen i sin tid havde stillet ham samme magtposition i udsigt som den, S.P. Qvist indtog.

Blikket mod Svendborg

Under alt dette var der naturligvis voksende uro blandt de ansatte. Det tekniske personales tillidsmand, Adolf Nielsen, sendte sidst på året en skrivelse til bestyrelsen, der sluttede således:

»Det må kunne forlanges, at man har folk med den rette indsigt i administrativ bladdrift og det rette overblik siddende på de ledende poster. Det er i Fyns Tidendes som i medarbejdernes interesse«.

Adressen var tydelig!

Efter ønske fra bestyrelsen afholdtes så en ekstraordinær generalforsamling – dem holdtes der efterhånden nogle stykker af! – den 5. januar 1967.

Her sagde Erik Eriksen i sin beretning bl.a., at Fyns Tidende havde lidt under affolkningen på landet og ikke havde kunnet holde sin position i byerne. Derfor ville man komme ud af 1967 med et meget stort underskud, formentlig omkring 900.000 kr. Han pegede igen på muligheden for et samarbejde med andre blade og strejfede lige muligheden for at flytte

bladet uden for Odense, så man kunne skaffe penge ved at sælge bladets meget værdifulde bygning på Fisketorvet.

Opgaven med at klare Fyns Tidende gennem krisen var, sagde Erik Eriksen videre, så stor en byrde, at man ikke kunne lægge den på en enkelt mands skuldre. Dette havde Holger Sørensen ikke villet erkende, og resultatet var derfor blevet, at han fratrådte 1. januar 1967, hvorefter Mogens Geismar var blevet bladets redaktør med sit arbejdsområde klart placeret i det redaktionelle.

Nu fulgte en skarp, bitter og meget personligt præget ordveksling mellem Erik Eriksen og Holger Sørensen, der havde benyttet sig af sin ret som aktionær til at være til stede.

Det mest interessante og mest fremadrettede ved dagens debat var dog Erik Eriksens afsluttende bemærkninger, hvori han for første gang beskæftigede sig indgående med mulighederne for et samarbejde med Svendborg Avis.

Jeg mener at vide, sagde han, at Svendborg Avis på et eller andet tidspunkt skal anskaffe en ny rotation til flere millioner, og samtidig har vi en stor, moderne rotation, der kun bruges fem kvarter i døgnet. Var det så ikke rimeligt, om vi lod vore to aviser trykke samme sted, i Fyns Tidendes hus? En sådan tanke falder sammen med min grundopfattelse: At der i det lange løb kun kan trives én venstreavis på Fyn.

Med disse formandsord var bolden nu givet op til de forestående, afgørende forhandlinger med Svendborg Avis. Det skete i en situation, som karakteriseredes tydeligt og skarpt af bankdirektør Gunner Petersen, som i en replik til Holger Sørensen sagde:

»Bankerne dikterer ikke bladet og bestyrelsen noget som helst, men vi må have lov til at fastslå som vor opfattelse, at nu gælder det liv eller død for Fyns Tidende«.

Blandt aktionærerne – især naturligvis blandt dem, der først og fremmest anskuede bladproblemet politisk – rådede misstemning og vrede. Man gav bestyrelsen et stort ansvar for, at det var kommet så vidt.

Den mest markante kritik kom fra Venstres senere førstemand i det fynske amtsråd, Carl Erik Hansen, som bebrejdede bestyrelsen, at den ikke havde udskiftet bladets ledelse noget før. En klar hentydning til, at man havde ladet redaktør Qvist sidde for længe og for egenrådigt i stolen, så tilpasningen til nye tider og skærpede konkurrencevilkår var blevet totalt forsumt.

Magasineventyret

Midt i februar 1967 kom der realitetsforhandlinger i gang mellem Fyns Tidendes og Svendborg Avis' bestyrelser. Under et fællesmøde på Nyborg Strand følte man hinanden lidt på tænderne og enedes om nedsættelse af nogle udvalg. I det udvalg, der skulle se på mulighederne for samarbejde vedrørende hovedproblemerne, trykning og annonceakkvisition, fik de to formænd naturligvis sæde.

På et Fyns Tidende-bestyrelsesmøde en måned senere blev det på ny understreget, hvor alvorlig den økonomiske situation var. Oplagstallet var støt nedgående, og direktør Hans Jørgen Nielsen sagde med henblik på forhandlingerne med Svendborg Avis, at det var absolut nødvendigt at handle *hurtigt*.

Hans Muus ventilerede atter tanken om at sælge Fyns Tidendes bygning på Fisketorvet, men tanken blev på ny skubbet i baggrunden.

På generalforsamlingen den 2. marts 1967 satsede Erik Eriksen tydeligt på samarbejdet med Svendborg Avis som den eneste form for redning, men måtte »træde vande«, da forhandlingerne endnu befandt sig på et forberedende stade. Det billede, han tegnede af Fyns Tidendes situation, var dog så mørkt, at de, der tænkte realistisk, blev klar over, at den tid, hvor Fyns Tidende kunne fortsætte med at »køre alene«, var meget begrænset. 1966 havde givet et driftsunderskud på 886.000 kr. Oplaget var faldet med 800 på hverdage og 1.800 om søndagen. En stigning i annonceomsætningen på 200.000 kr. i forhold til året før skyldtes udelukkende forhøjede priser. Gælden til

SKOLESTREJKE PÅ SYDFYN

I skolebyggerierne i den sydlige del af Fyns landområde er der sket en skolestrejke. De lokale myndigheder har ikke fundet det nødvendigt at opføre nye skoler, og de lokale lærere har derfor trukket sig ud af skolerne.

Vil forhandle
 De lokale myndigheder har ikke fundet det nødvendigt at opføre nye skoler, og de lokale lærere har derfor trukket sig ud af skolerne.

Opnoteres
 De lokale myndigheder har ikke fundet det nødvendigt at opføre nye skoler, og de lokale lærere har derfor trukket sig ud af skolerne.

VI SES
 til provinsens største mejerilig-morgen-fest i dag på Fiskeforret

Benzinbyggeri
 Et tilbud om at bygge nye benzinstationer.

Baconpiller
 Et produkt til behandling af sygdomme.

MUUS
 -i landbrugets tjeneste...

Fyns Tidende i magasinformat, et kortvarigt eksperiment i 1967-68, der blev en total fiasko og kun bidrog til at sætte yderligere fart i nedturen. Erik Eriksen var imod eksperimentet, fordi han kendte landboelæserne, men lod sig overtale af den øvrige bestyrelse, der mente, at dette eksperiment ville skaffe tag i ungdommen og flere læsere i Odense. Her ses første og sidste nummer i magasinformatet, henholdsvis 15. august 1967 og 9. marts 1968. Man bemærker, at Tidende allerede havde nået at skifte lay-out på den korte tid (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

bankerne var steget med ca. 700.000 kr. og prioritetsgælden øget med 250.000 kr. Der udbetaltes intet udbytte til aktionærerne.

Også på denne generalforsamling blev bestyrelsens dispositioner kritiseret fra mange sider. Det samme gjaldt i stigende omfang avisens kvalitet. Flere hævdede, at man ikke kunne nøjes med Fyns Tidende som eneste avis.

Kritikken ramte også den nye redaktør Mogens Geismar, der forsvarede sig med, at de mange besparelser også var gået ud over redaktionen. Man havde,

FT
 FYN S TIDENDE

UDGIVET DEN 15. MARTS 1968
 14. ÅRGANG NR. 62 PRIS 75 ØRE

Denne FFLA indkøbt og er på tryk i tryktrykkeriet i Odense.

FYNS RADIOLAGER
 Nr. 100, Odense, Tlf. 10 10 10

Besluttet i går:
Odense Universitet udbygges stærkt

ROSENGÅRDS-CENTRET BARBERET - FLERE MILLIONER SPARET

Et beslutning om at reducere udgifterne til Rosengårdscentret.

SIG DET MED BLOMSTER: DET GØRFHV. FYN SKE SPRITBILISTER

Et tilbud om at købe spritbilister.

INDE I BLADET

- Dansk det sidste dag... side 8
- Erte... side 8
- Søngskole... side 8
- Andet møde... side 8
- Kommunalpolitik... side 9
- Landbrug... side 10
- Vi må kun se sig på politik... side 11
- Udvalgte nyheder... side 12
- Handels... side 12
- Film, teater og kunst... side 13
- Sjovt... side 13
- Erhvervs... side 13

Baconpiller
 Et produkt til behandling af sygdomme.

MUUS
 -i landbrugets tjeneste...

sagde han, især i redaktør Qvists tid forsømt annoncerekviktionen og disponeret efter parolen »små aviser og stort overskud«. Til glæde for aktionærerne, kunne han have tilføjet.

Det var netop i denne periode, Fyens Stiftstidende satte ind med en intensiveret annonsekampagne og samtidig bragte store egenannoncer, hvori man reklamerede med »så og så mange sider mere end avis nr. 2«.

På et bestyrelsesmøde sidst i april 1967 kom det til realitetsforhandlinger om et forslag, der især var inspireret og støttet af bestyrelsesmedlemmet Arne Christiansen, om at gå over til magasinformat på hverdage. Direktør Hans Jørgen Nielsen, der også var »varm« på denne idé, forelagde for bestyrelsen en grafisk skitse, side for side, til en sådan ny Fyns Tidende i magasinformat. Det var tanken, at Fyns Tidende om søndagen skulle trykkes i det gamle format.

Erik Eriksen var meget betænkelig ved ideen. Fyns Tidendes traditionelle læserkreds ville ikke synes om den, det ville være en alt for stor og chokerende beslutning at tage, også på grund af de igangværende forhandlinger med Svendborg Avis.

Men andre i bestyrelsen, især Hans Muus, syntes godt om magasinideen, og resultatet af drøftelserne blev, at man ville invitere redaktørerne Knud Rée fra Vestkysten og Per Winther fra Ringsted Folketidende til et møde den 6. maj. De skulle tage deres forretningsførere med, og man skulle så drøfte både magasinideen og Fyns Tidendes situation i øvrigt.

På dette møde gik Mogens Geismar meget varmt ind for magasinformatet, som efter hans mening var Fyns Tidendes eneste mulighed for at overleve, og direktør Hans Jørgen Nielsen støttede ham. Det var en risiko, men den måtte prøves. Man måtte ind i Odense, her lå bladets fremtid, og man måtte forsøge at få tag i ungdommen. Fyns Tidendes læserkreds var en af de ældste i landet.

Redaktør Per Winther var bange for, at man ved at gå over til magasinformat ville sætte sig imellem to

stole. Han troede ikke på de store chancer i Odense, og man ville tabe på landet.

Redaktør Rée troede heller ikke på magasinplanerne, men ville ikke være bange for at gå over til eftermiddagsavis. Hvis man samtidig forbedrede distributionen, var det måske vejen frem.

Vestkystens forretningsfører Ulrich sagde om magasinideen, at hvad man eventuelt kunne vinde i løssalg, ville man sætte til på abonnementet. Han frygtede også en tilbagegang i annoncemængden.

Lennart Larson, der var nyt bestyrelsesmedlem og senere rådmand i Odense, meldte sig som varm tilhænger af magasinformatet, fordi man skulle have fat i ungdommen og odenseanerne.

Hans Muus havde samme opfattelse. Stemningen i bladhuset er defaitistisk, og der må gøres et eller andet!

På et bestyrelsesmøde nogle dage senere blev magasinplanerne forelagt de to bankdirektører, der havde nogle betænkeligheder, men dog gik med til en udvikelse af kassekreditten, også ud fra den betragtning, at »nu skete der da noget på Fyns Tidende«.

Planen med magasinformat til hverdag og »normal« avis om søndagen var dermed i realiteten godkendt og førtes kort tid efter ud i livet, akkompagneret af et efter datidens forhold ret imponerende reklamefremstød. Erik Eriksens og andres betænkeligheder var altså blevet fejtet til side.

Magasinekspérimentet faldt heller ikke i god jord på Svendborg Avis, som man i nogen tid havde ført forhandlinger med, i hvert fald om et begrænset annoncesamarbejde. Svendborg blev direkte fornærmet over ikke at være holdt underrettet om magasinovervejelserne, efter Erik Eriksens opfattelse fordi Svendborg frygtede, at Fyns Tidende ville forsøge et nyt fremstød mod syd, hvis man ikke fik succes med det nye format.

Under alle omstændigheder var Svendborg Avis' fornærmelse så kontant, at man forlangte enhver forhandling om tættere samarbejde stillet i bero indtil januar 1968.

Stiftstidende »på banen«

Et bestyrelsesmøde den 4. september 1967 blev på sin vis historisk. Her, mens forhandlingerne med Svendborg Avis var totalt afbrudt, kom den efterhånden temmelig usikre og forvirrede bestyrelse til at beskæftige sig med en mulighed, der senere skulle blive en særdeles bastant virkelighed: Et samarbejde mellem Fyns Tidende og Fyens Stiftstidende.

Udspillet kom fra Stiftstidende. Straks efter formandens velkomst fortalte Hans Muus om en samtale, han havde haft med direktør Erik Andersen fra Stiftstidende. Denne var i samtalens løb kommet ind på tanken om et samarbejde mellem de to blade, teknisk og økonomisk. Dog skulle hvert blad have sin egen politiske ledelse. Muus havde ment at kunne spore en vis nervøsitet hos »vor konkurrent« – formentlig i anledning af fremstødet med det nye format.

Hvad dette angik, var der imidlertid opstået et meget alvorligt problem. Tålrige læsere – og købere – beklagede sig ikke alene over det forskellige format på hverdage og søndage, men specielt over, at magasinavisen ikke var hæftet.

Mogens Geismar og Hans Jørgen Nielsen mente imidlertid ikke, at byboerne ønskede en hæftet avis, og fandt, at det var et tilbageskridt at gå over til hæftning.

En langvarig diskussion endte med, at redaktør og direktør blev pålagt at komme med forslag til en løsning. Men troen på dette projekts succes var blevet endnu mindre end før, frygten for fremtiden voksede, og det var betegnende for situationen just da, at Erik Eriksen, der aldrig havde troet på magasinavisen, gik varmt ind for igen at komme i realitetsforhandlinger med Svendborg Avis.

På et bestyrelsesmøde den 16. oktober 1967 var stemningen endnu mere dystert. Her måtte Hans Jørgen Nielsen erkende, at oplaget på årsbasis var faldet med 3.600. Magasinavisen havde således ikke fået nogen god modtagelse.

Lennart Larson placerede ansvaret for nedturen på

den daglige ledelse og krævede en større indsats. Han mente dog, bunden nu var nået med hensyn til abonnentfrafald. Den positive indstilling over for den »nye« Fyns Tidende var ved at gro frem.

Erik Eriksen, Hans Muus og Kryger Madsen var alle meget skeptiske, og Erik Eriksen var stadig af den opfattelse, at det var nødvendigt med et samarbejde med andre aviser om trykning og annonceakkvisition, og formanden fik hele bestyrelsens tilslutning til at meddele Svendborg Avis, at man var rede til hurtigst muligt at genoptage de afbrudte forhandlinger.

På et bestyrelsesmøde sidst i november 1967 oplyste Hans Jørgen Nielsen, at 1. februar 1968 ville være et meget kritisk tidspunkt for Fyns Tidende, da man fra denne dag ikke ville være i stand til at låne flere penge. Adspurgt af flere svarede Mogens Geismar, at det stadig faldt i oplaget først og fremmest skyldtes utilfredshed med den ikke-hæftede avis.

Lennart Larson havde den opfattelse, at fik man ikke en hurtig oplagsfremgang, kunne man ikke fortsætte efter det af direktøren nævnte tidspunkt. Bankerne ville ikke være med længere, hvis der ikke kunne dokumenteres en fremgang.

Arne Christiansen beklagede at måtte sige, at den redaktionelle ledelse ikke levede op til forventningerne.

Geismar: Der har ikke været penge til at ansætte de til opgavens rette løsning nødvendige medarbejdere.

Erik Eriksen kunne stadig ikke se anden mulighed for overlevelse end samarbejdet med Svendborg Avis.

Hans Jørgen Nielsen meddelte, at Politiken havde henvendt sig til ham om et muligt samarbejde. Det skulle foregå på den måde, at Fyns Tidende klarede trykning af Politikens provinsoplag. Der var også en mulighed for, at Politiken ville overtage hele Fyns Tidende, dog således, at Fyns Tidende blev ved at udkomme som et selvstændigt venstreblad.

Erik Eriksen erklærede, at han ikke havde modtaget nogen henvendelse om dette. Det var en helt umulig tanke, at Fyns Tidende skulle overtages af et

Fisketorvet omkring 1907. Dette år færdiggjordes Fyns Tidendes nye bygning, der var tegnet af Odensearkitekten Niels Jacobsen, og den kom til at præge det smukke torv helt frem til schalburgtagens i februar 1945 (Stadsarkivet).

radikalt blad. Man måtte nu se i øjnene, at man ikke kunne låne penge flere steder, og at den eneste mulighed for at overleve var samarbejdet med Svendborg Avis.

Hans Jørgen Nielsen bemærkede, at når han havde beskæftiget sig med Politikens føler, var det, fordi Fyns Tidendes tilbagegang og Svendborg Avis' fremgang kunne skabe store problemer med hensyn til

Svendborgløsningen.

Bestyrelsen enedes om at foranledige et meget hurtigt møde med Svendborg Avis. På et bestyrelsesmøde få dage senere vedtoges det at sende et brev til Svendborg Avis' bestyrelse, hvori man uden omsvøb erklærede, at »Fyns Tidende ikke kan overleve, med mindre der etableres det snævrere mulige samarbejde, teknisk og økonomisk, med Svendborg Avis«.

Fyens Tidendes problem er, hedder det i brevet, den manglende likviditet. Men, gør man opmærksom på, Fyens Tidende har igennem årene udvidet og moderniseret sit tekniske anlæg, hvilket betyder - underforstået - at man let også vil kunne trykke Svendborg Avis i Odense.

Igen går man tæt på den problematik - trykkestedet - der senere skulle få samarbejdet til at strandе definitivt. Nok tjente man begge Venstres sag, men rivaliseringen Odense-Svendborg, bladmæssigt som på de fleste andre områder, var ikke sådan at rydde af vejen.

»Liv eller død «

1968 blev det år, hvor det for alvor blev »liv eller død« for Fyens Tidende.

På et bestyrelsesmøde den 13. januar konstateredes en oplagsnedgang på 3.000 i de sidste tre måneder, direktøren tegnede det økonomiske billede stadig mørkere, og medarbejderne i de forskellige afdelinger pressede på for at få klarhed over bladets fremtid. De bedste forlod eller havde allerede forladt den synkende skude.

Af referatet fra dette møde kan man se, at Erik Eriksen allerede var begyndt for alvor at spille på det kort, der stod Fyens Stiftstidende på. Erik Eriksen oplyste, at han havde haft et møde med Erik Andersen fra Stiftstidende, som ved denne lejlighed foretog sonderingerne alene.

Fyens Stiftstidende stod på dette tidspunkt, kunne Erik Eriksen referere, foran omdannelsen fra et privatejet aktieselskab til en selvejende institution. Der kunne blive tale om et trykkerifællesskab bladene imellem - Fyens Tidende skulle fortsat virke helt selvstændigt og med fuld politisk uafhængighed.

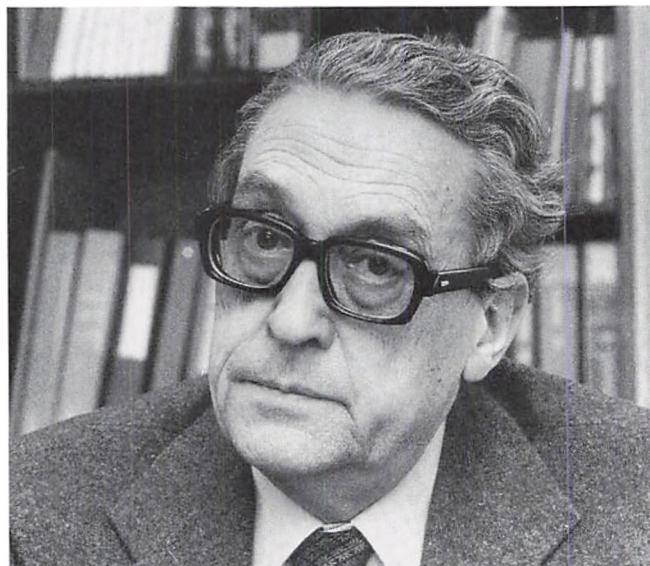
Ved denne lejlighed var meningerne i bestyrelsen delte. Nogle mente, Svendborg Avis-løsningen måtte forsøges endnu en gang, flere af medlemmerne frygtede, at man ville blive helt domineret af Stiftstidende, hvis man valgte dette samarbejde. Amtsrådsmedlem Kryger Madsen luftede den tanke, at man kunne ind-

drage Svendborg Avis i et eventuelt samarbejde mellem Tidende og Stiftstidende.

Direktør Nielsen anså på dette tidspunkt fristen for et samarbejde med Svendborg Avis for overskredet. Også han havde haft samtaler med Stiftstidendes direktør »i en positiv ånd«. Efter Erik Andersens opfattelse kunne der ikke være noget i vejen for at inddrage Svendborg Avis i fællesskabet.

Både Arne Christiansen, Lennart Larson og Mogens Geismar gik stærkt ind for at forhandle videre med Stiftstidendes bestyrelsesformand, direktør Knud Andersen, og direktør Erik Andersen.

Erik Andersen (1914-89). Ansat på Fyens Stiftstidende 1946 som salgschef. Fra 1948 forretningsfører, 1950 direktør og fra 1953 administrerende direktør. Fra 1969 direktør også for Fyens Tidende og Morgenposten og fra 1970 direktør for Den fynske Bladfond, indtil han nåede pensionsalderen i 1981. Han var fra 1971 til 1977 formand for Danske Dagblades Arbejdsgiverforening. Det var Erik Andersen, der som den første fra Fyens Stiftstidendes lederkreds tog kontakt til Fyens Tidende, og han var en ledende kraft i fusionsforhandlingerne (Steen Heiberg fot., Fyens Stiftstidendes billedarkiv).

Erik Eriksens forhandlingstaktik var nu ganske klar. Personligt sigtede han mod Stiftstidende-løsningen, men han vidste også, at han af politiske grunde måtte »gøre sig færdig« med Svendborg Avis. De sonderinger, han og Hans Jørgen Nielsen havde foretaget til Politiken og nu også Jyllands-Posten, kunne blive nyttige ved de videre operationer. Erik Eriksen vidste, at Det fynske Venstres topfolk var stemt for Svendborg Avis-løsningen og bange for – som de udtrykte det – at kaste sig i armene på den konservative Fyens Stiftstidende. For dem var aviser først og fremmest at opfatte som politiske budbringere.

På et bestyrelsesmøde i februar 1968 gik man alligevel endnu tættere på Stiftstidende-samarbejdet. Formanden kunne aflægge referat fra et møde nogle dage før mellem Fyens Stiftstidendes formand og direktør og Fyens Tidendes formand, næstformand og daglige ledelse. Endvidere deltog bankdirektørerne Gunner Petersen og Mogens Christensen. Forhandlingerne havde drejet sig om de forskellige muligheder, der kunne foreligge for et økonomisk samarbejde, og man enedes om at fortsætte forhandlingerne.

For Fyens Tidendes vedkommende var baggrunden for disse orienteringer særdeles dystre. Man havde just afsluttet regnskabet for 1967 og konstateret et driftsunderskud på over 300.000 kr. I mødereferatet hedder det: »Vi må snarest finde frem til en løsning, der kan sikre udgivelsen af Fyens Tidende som et rent venstreblad«.

Allerede ugen efter holder man igen møde med Fyens Stiftstidende. Her deltager kun formand, næstformand og direktør samt bladets revisor fra Fyens Tidende, fra Stiftstidende formanden, Knud Andersen, direktør Erik Andersen samt Stiftstidendes advokat, højesteretssagfører Gunnar Gersted, der til brug for forhandlingerne havde udarbejdet en fusionskitse.

Efter Erik Eriksens ønske blev disse og senere forhandlinger udelukkende ført på et »rent økonomisk grundlag«, hvor bladenes redaktionelle ledere ikke deltog.

Fyens Tidendes bygning på Fisketorvet, formentlig en gang i 1920'erne. Udhængsskabene med dagens avis studeres slittigt. Det gamle springvand var fjernet fra torvet i 1920 og et nyt endnu ikke stillet op (Carl Brandt fot., Møntergården).

På et bestyrelsesmøde dagen efter i Fyens Tidende meddelte Erik Eriksen, at han havde orienteret Svendborg Avis om forhandlingerne med Stiftstidende. Svendborg havde blot svaret, at man ville lade høre fra sig inden Fyens Tidendes næste møde med Stiftstidende.

På Fyens Tidende-mødet tog man også en slags forskud på fusionen, idet man gav Hans Jørgen Nielsen ordre til at indlede forhandlinger med eventuelle købere af Tidendes rotationspresse. Den fik man jo ikke brug for mere, og kassen var tom!

Knud Andersen (1911-83). Landsretssagfører i Odense fra 1935. Direktør for Fyens Stifts Kredittforening (senere Nykredit) fra 1955 til 1980. Formand for Realkreditrådet 1976-78. Medlem af Odense Byråd for de konservative 1950-67, viceborgmester 1954-67. Formand for Fynsværket 1962-70. Formand for Fyens Stiftstidendes bestyrelse 1965-73 og gennemførte som formand fusionen med Fyens Tidende i 1968. Han blev den første formand for Den fynske Bladfond (Bent Andersen fot., Fyens Stiftstidendes billedarkiv).

Svendborg igen

Bestyrelsesaktiviteten på Fyens Tidende er, som man ser, særdeles hektisk i denne tid.

På et møde den 22. februar fortæller Erik Eriksen, at han, Hans Jørgen Nielsen og direktør Rolf Haugstrup fra Århus (dengang direktør på Aarhus Stiftstidende), der af Fyens Tidende var tilkaldt som rådgivende, havde haft en samtale i København med

landsretssagfører Finn Poulsen som repræsentant for Svendborg Avis om en genoptagelse af forhandlingerne. Finn Poulsen havde forelagt nogle betingelser, som efter Erik Eriksens mening var »sat meget hårdt op«. Erik Eriksen mente ikke, der kunne være tale om at gå ind på disse betingelser, hvis hovedelement stadig var trykning af Fyens Tidende i Svendborg.

Direktør Haugstrup havde ved denne lejlighed advaret Erik Eriksen meget stærkt imod et samarbejde med Svendborg Avis, der indebar trykning i Svendborg. Det ville betyde, at Fyens Tidende blev en filial af Svendborg. Man kunne godt forhandle videre med Svendborg Avis, men det skulle være på lige fod.

Lennart Larson anbefalede på ny stærkt at forhandle videre med Fyens Stiftstidende og fandt, at der på det givne grundlag ikke var nogen basis for samarbejdet med Svendborg.

På dette møde drøftede man atter formatet, erkendte, at magasinformatet var blevet en fiasko, og var enige om snarest muligt at gå tilbage til det gamle format.

På dette møde skete det – vistnok for første gang – at såvel formanden som den øvrige bestyrelse meget stærkt kritiserede Fyens Tidendes kvalitet. Redaktør Geismar forsvarede sig med, at der ikke havde været penge til at ansætte en kvalificeret redaktionschef, som kunne planlægge og organisere.

3. marts 1968 mødtes Fyens Tidendes og Svendborg Avis' bestyrelser til et møde i Svendborg. Resultatet blev så negativt, at det kun kunne inspirere Fyens Tidende til at gå videre med forhandlingerne med Stiftstidende:

Fyens Tidende kunne under ingen omstændigheder acceptere Svendborg Avis' forslag om at flytte hele virksomheden til Svendborg. Fyens Tidende ville ikke kunne overleve en sådan flytning. Man troede heller ikke, at Svendborg Avis ville være i stand til at klare den samlede produktion uden betydelige investeringer.

Svendborg Avis ville ikke fravige deres standpunkt og ville ikke gå med til en trykning i Odense, hvor

man ellers var i stand til at klare den samlede produktion uden nævneværdige investeringer.

Svendborg Avis forsøgte sig med en ny idé. Trykningen af Fyns Tidende skulle i en kort årrække flyttes til Svendborg, hvorefter man skulle træffe aftale om et produktionsfællesskab med Stiftstidende og flytte tilbage til Odense.

Fyns Tidende afviste og foreslog i stedet, at man skulle lade udenforstående eksperter komme med en indstilling om, hvor en produktion ville være »mest hensigtsmæssig og økonomisk rigtig«.

Altså ingen løsning. Svendborgfolkene spillede stadig med det politiske kort. Fronterne var låst fast.

Fri bane

På et Fyns Tidende-bestyrelsesmøde den 18. marts 1968 meddelte Erik Eriksen, at han og Hans Jørgen Nielsen havde forhandlet med Aarhus Stiftstidende om salg af dele af Fyns Tidendes rotationspresse. Kort tid efter meddelte Århus, at de alligevel ikke var interesseret.

Avisen var nu gået tilbage til det gamle format, og det havde givet en tilgang på 415 abonnenter.

Så var man nået frem til den ordinære generalforsamling, der holdtes den 26. marts 1968. Her indledte Erik Eriksen sin beretning med at oplyse, at medens driftsunderskudet i 1966 var på 900.000 kr., havde det i 1967 »kun« været 325.000 kr., væsentlig på grund af store besparelser. Men situationen var stadig meget alvorlig. Hverdagsoplaget var faldet med ca. 4.000, søndagsoplaget med ca. 1.000.

Erik Eriksen oplyste også, at man nu stod med et moderne produktionsapparat, der var bogført til ca. 2,6 mill.kr., men af eksperter vurderet til 6 mill.kr. Ejendommen på Fisketorvet var vurderet til 7 mill.kr.

Erik Eriksen redegjorde derefter udførligt for de forhandlinger, der var ført med Svendborg Avis og Fyens Stiftstidende. Svendborg Avis' tilbud, der i realiteten ville gøre Fyns Tidende til en filial af Svendborg Avis, var, sagde han, ganske uantageligt. Med

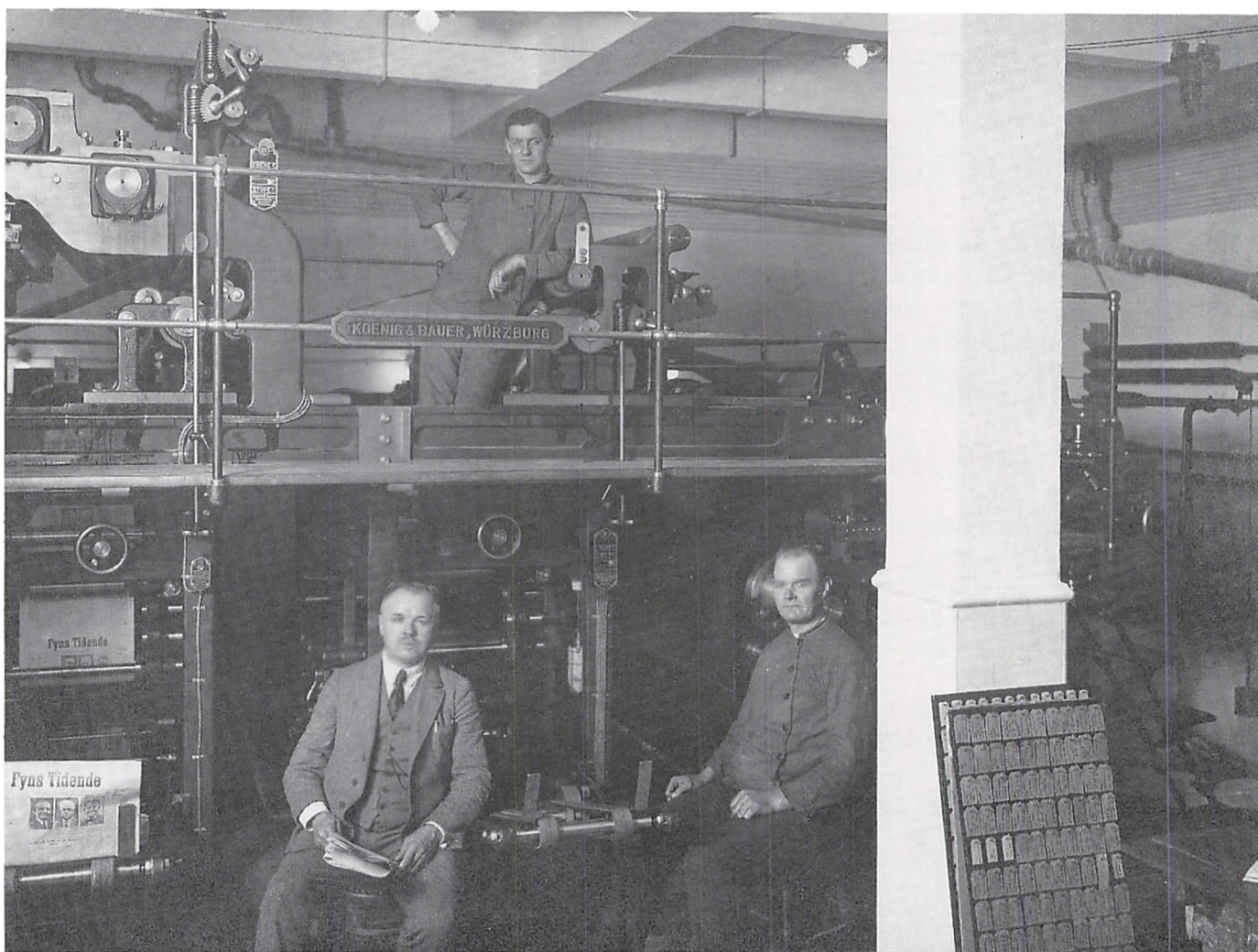
Fyens Stiftstidende havde man ført meget positive forhandlinger. Det var klart accepteret, at Fyns Tidende skulle bestå som et selvstændigt venstreblad med fuld redaktionel uafhængighed. Men der var naturligvis ikke lagt skjul på, at Fyens Stiftstidendes primære mål var at gøre Tidende til en forretning og først og fremmest at bevare og styrke en morgenavis, der kunne holde udenøs konkurrenter borte.

Formandens svar til forskellige aktionærer refereres således i protokollen:

»Formanden gjorde opmærksom på, at bestyrelsen ikke havde ført *forhandlinger* hverken med Jyllands-Posten eller Politiken. Formanden ville ikke benægte, at der havde været ført samtaler med de nævnte blade, om vi kunne tænke os en eller anden form for samarbejde i den situation, hvori vi befandt os, men egentlige forhandlinger var der ikke ført. Det forekom ikke umiddelbart indlysende, at det kunne være nogen fordel for os at samarbejde med udenøs blade. Formanden tilføjede, at han gerne ville have generalforsamlingens tilslutning til at fortsætte de igangværende forhandlinger – også til andre sider«.

Debatten lige efter formandens beretning var både hård og fra mange sider følelsesbetonet. Formanden for Det fynske Venstre, bankdirektør Otto Malmose, Fåborg, var af den opfattelse, at da Fyns Tidende gik over til magasinformat, blev alle muligheder for samarbejde med Svendborg Avis ødelagt. Magasinformatet var en fiasko, som ikke burde gå sporløst hen over den daglige ledelse. Malmose indrømmede dog, at Svendborg Avis' betingelser under de sidste forhandlinger var uantagelige for Fyns Tidendes bestyrelse, men han henstillede, at man gjorde et nyt forsøg.

Direktør Hans Jørgen Nielsen fremhævede, at Fyns Tidende på grund af den store gæld havde været i konstant likviditetskrise de sidste fire-fem år. Der skulle skaffes 4-500.000 kr. i afdrag hvert år, så selv et overskud på 500.000 kr. ville kun give likviditetsbalance. De, der hver dag skulle skaffe penge til lønninger, kunne ikke blive ved at vente på Svendborg

Fyns Tidendes rotationspresse en gang i mellemkrigstiden (Dansk Pressemuseum).

Avis' beslutning.

Til forsvar for magasinformatet oplyste Hans Jørgen Nielsen, at halvdelen af Fyns Tidendes læsere var over 50 år og 16-20% over 60.

Ved debattens afslutning lod Erik Eriksen klart skinne igennem, i hvilken retning hans ønsker gik. Et samarbejde med Svendborg Avis indeholdt i virkelig-

heden ingen garanti for, at Fyns Tidende kunne fortsætte. Et annoncefællesskab var der ikke penge nok i. Stiftstidende derimod ville yde garantier så langt frem i tiden, at Fyns Tidende kunne udkomme som et selvstændigt blad med egen redaktionel ledelse.

Erik Eriksen opnåede, hvad han ønskede. Med 118 stemmer for og 46 imod vedtog aktionærerne et for-

slag, der gav bestyrelsen mandat til at fortsætte forhandlingerne med de i beretningen nævnte blade – eventuelt også med andre.

Banken var fri for videre operationer.

Flere skibe i søen

Af et bestyrelsesreferat fra 6. april 1968 fremgår det meget tydeligt, at Erik Eriksen trods sin klare kurs mod Fyens Stiftstidende stadig havde »flere skibe i søen«.

Hans Jørgen Nielsen refererede et møde, han havde haft med direktørerne Ernst Klæbel og Børge Stjernø fra Politiken om at lade Ekstrabladets og Politikens oplag vest for Storebælt trykke på Fyns Tidende. Politikens egne beregninger viste, at et sådant arrangement ville blive alt for dyrt for bladet, og Hans Jørgen Nielsen regnede med, at de hurtigt ville bakke ud – hvad de da også gjorde.

Så var der flere realiteter bag de samtaler, Hans Jørgen Nielsen på Erik Eriksens opfordring – og efter at Erik Eriksen personligt havde henvendt sig til bladet – havde ført med Jyllands-Postens chefer. Hans Jørgen Nielsen gav sin bestyrelse dette referat på grundlag af et møde på Jyllands-Posten i Århus, hvori deltog chefredaktørerne Gunnar Henriksen og Ole Bernt Henriksen samt Jyllands-Postens direktør Victor Schmidt:

»Jyllands-Postens interesse i Fyns Tidende er meget positiv, og man nåede frem til at udarbejde en skitse, der kunne danne grundlag for forhandlinger. Jyllands-Posten gav dog udtryk for, at man ikke turde engagere sig med Fyns Tidende uden en medindflydelse, som skulle sikre Fyns Tidende en kvalitetsforbedring, der igen skulle resultere i en oplagsfremgang for Fyns Tidende samt flere annoncer og dermed større indtægter. Man tænkte sig at etablere et nyt aktieselskab med en kapital på én million, hvori de to aviser skulle indskyde hver 50%. Sikringen af Fyns Tidendes fortsatte udgivelse skulle ligge i den kvalitetsforbedring, Jyllands-Posten kunne tilføre bladet i

form af fællesstof på mange områder og en øget annoncemængde«.

Også Fyns Tidendes bestyrelse betragtede Jyllands-Postens tilbud som positivt, men var alligevel betænkelig ved bladets økonomiske stilling i et sådant samarbejde. I øvrigt var man jo forpligtet over for generalforsamlingen til at gøre et nyt forsøg med Svendborg Avis. Dette forsøg blev gjort på et stormfuldt og for så vidt afgørende fællesmøde mellem Fyns Tidendes og Svendborg Avis' bestyrelser på Grand Hotel i Odense den 13. april 1968.

Allerede Erik Eriksens første indlæg og det tilsvarende indlæg fra medlem af Svendborg Avis' bestyrelse og bladets advokat, landsretssagfører Finn Poulsen, gjorde det krystalklart, at spørgsmålet om trykkested stadig var den uoverstigelige hindring for et samarbejde. At Svendborg Avis gerne »ud i fremtiden« ville gå med til at etablere et fælles trykkeri et sted på Midtfyn kunne naturligvis ikke rokke det krise- og likviditetsramte Fyns Tidende med en formidabel bankgæld. Finn Poulsen gjorde ikke forhandlingerne lettere ved netop at understrege, at det var Fyns Tidendes bankgæld på 8-9 mill.kr., der gjorde det umuligt for Svendborg Avis at tænke på at flytte til Odense.

Formanden for Det fynske Venstre, direktør Malmose, manede flere gange de to bestyrelser til at blive enige, men de talte sig tværtimod længere og længere fra hinanden. Ordvekslingen blev efterhånden skarpere og skarpere.

Erik Eriksen spillede flere gange sit trumfkort ud: Der må en konkret ordning af Fyns Tidendes gæld til. Fyns Tidende er klar over sin stilling. Vi har i mange år taget kampen op med Fyens Stiftstidende, denne kampsituation vil nu blive flyttet til Svendborg. Vi anser det for umuligt at lægge vor trykning i stiftets udkant - det vil være ødelæggende for os også blot midlertidigt at blive trykt i Svendborg.

Et af Svendborgs bestyrelsesmedlemmer, Rasmus Andersen, ønskede undersøgt, om Stiftstidende ville være interesseret i et trekanttrykkeri. Den tanke var ikke Stiftstidende fremmed, svarede Erik Eriksen.

Lennart Larson bidrog til den meget lange og altså resultatløse debat med denne replik:

»Det er en forældet tankegang at tro, at der ikke kan trykkes et venstreblad på et konservativt trykkeri!«

På et bestyrelsesmøde i Fyns Tidende få dage senere erklærede Erik Eriksen, at der nu måtte træffes en hurtig afgørelse, og det måtte efter hans opfattelse blive en fusion med Fyens Stiftstidende. Bankerne, der ønskede denne fusion, havde lovet at vise forståelse med hensyn til Fyns Tidendes overtræk, så nu gjaldt det om at tage en beslutning og få den godkendt på en kommende generalforsamling.

En ny forhandling, Erik Eriksen og Hans Jørgen Nielsen havde haft med Jyllands-Postens ledelse, havde afsløret, at der ikke var nogen baggrund for et samarbejde. Efter en eventuel fusion skulle de to blade udkomme under navnene Morgenbladet Jyllands-Posten og Morgenbladet Fyns Tidende. Fyns Tidende skulle udelukkende dække lokalstof. Lederne skulle komme fra Jyllands-Posten. Dette kunne Erik Eriksen og Hans Jørgen Nielsen ikke acceptere, og Fyns Tidendes bestyrelse var nu enig om, at man foretrak at gå videre med forhandlingerne med Stiftstidende. Jyllands-Posten ville man svare, at man ikke så sig i stand til at overholde nogle tidsfrister, det jyske blad havde opstillet.

I de følgende dage førtes en række forhandlinger mellem Fyns Tidende og Fyens Stiftstidende, hvori også de to blades advokater deltog, og på et møde sidst i juni kunne Fyns Tidendes bestyrelse tiltræde en samarbejdsaftale, der indledtes sådan:

»Med det formål at skabe et hensigtsmæssigt grundlag for den fortsatte udgivelse af Fyns Tidende som et selvstændigt blad med en uforandret politisk linie er der mellem bestyrelserne for A/S Fyns Tidende og Fyens Stiftstidende A/S under forbehold af fornøden tilslutning fra de to blades lovlige generalforsamlinger og Fyens Stiftstidendes repræsentantskab truffet følgende aftale«.

Aftalens hovedpunkter var:

»Fyens Stiftstidende A/S forpligter sig til at stifte et

datterselskab ved anvendelse af egne midler med en aktiekapital på mindst kroner 100.000 under navnet »Aktieselskabet til udgivelse af Fyns Tidende« med det hovedformål at overtage udgivelsen af dagbladet Fyns Tidende i samarbejde med Aktieselskabet Fyns Tidende. [Det nævnte nye aktieselskab kom senere til at hedde selskabet af 2. september].

Med 30. juni 1968 som skæringsdag overdrager A/S Fyns Tidende til Fyens Stiftstidende A/S de selskabets tilhørende maskiner og tekniske anlæg af enhver art samt driftsinventar og driftsmateriel i øvrigt i henhold til foreliggende fortegnelse.

Købesummen er aftalt til 4.100.000 kr., hvilket beløb berigtiges derved, at Fyens Stiftstidende inden for dette beløb overtager eller indfrier A/S Fyns Tidendes gæld til Handelsbanken i Odense og Fyens Landmandsbank A/S.

Angående Fyns Tidendes nuværende personale er det aftalt, at supplerings af Fyens Stiftstidendes personale allerede nu skal ske fortrinsvis ved hjælp af Fyns Tidendes personale med videst mulig hensyntagen til anciennitet.

A/S Fyns Tidende vil efter nærmere aftale mellem de to selskabers bestyrelser støtte den fortsatte udgivelse af Fyns Tidende gennem finansiering til almindelig kassekreditrente i passende omfang og på anden måde.

Bestyrelsen for det nystiftede aktieselskab til udgivelse af Fyns Tidende skal bestå af fem medlemmer, hvoraf tre medlemmer vælges af selskabets generalforsamling, og to udpeges af bestyrelsen for A/S Fyns Tidende.

Aktieselskabet Fyns Tidendes bestyrelse skal have til opgave at følge Fyns Tidendes udgivelse med særligt henblik på bladets politiske linie, således at denne bestyrelse i øvrigt fremtræder som et rådgivende organ for Aktieselskabet til udgivelse af Fyns Tidende.

Den hidtidige redaktion for Fyns Tidende fortsætter som en selvstændig redaktion under ledelse af en redaktør, der ansættes af bestyrelsen for Aktieselska-

Maskinsætterne i fuld sving på Fyns Tidende 1955 (Dansk Pressemuseum).

bet til udgivelse af Fyns Tidende efter indstilling fra A/S Fyns Tidendes bestyrelse.

Fyns Tidendes accidensafdeling overtages af Fyens Stiftstidende (Fyens Stiftsbogtrykkeri).

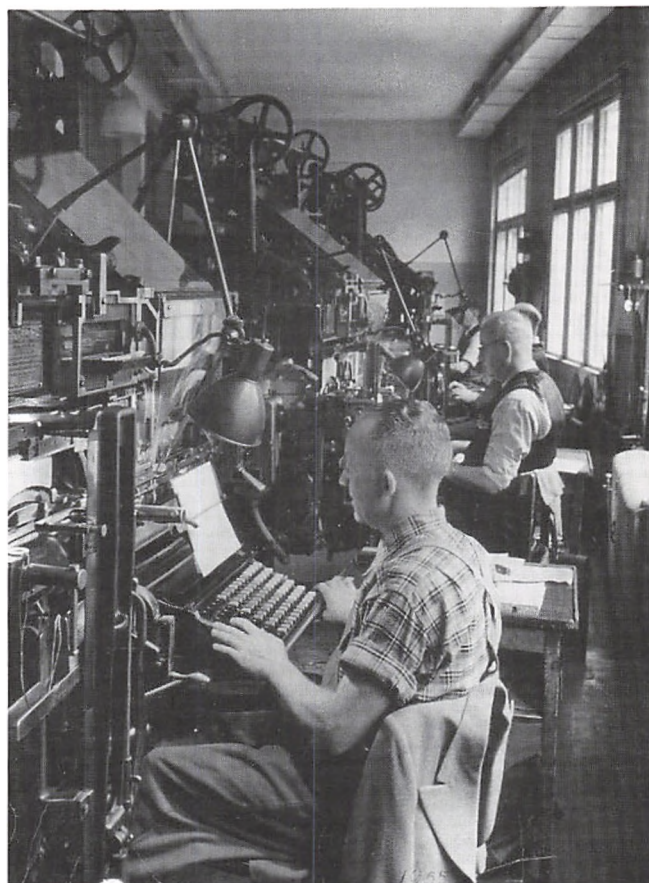
Fyens Stiftstidende A/S overtager A/S Fyns Tidendes rettigheder og forpligtelser over for Langelands Folkeblad A/S.

Parterne er enige om, at adgangen til forhandling med Svendborg Avis A/S skal stå åben, såfremt Svendborg Avis inden for rimelig tid efter nærværende overenskomst eller i forbindelse med dennes gennemførelse måtte ønske forhandlinger optaget, idet man i så fald loyalt vil tilstræbe gennemførelsen af en rimelig og passende ordning.

Som skæringsdag for udgivelsen har parterne fastsat senest den 1. februar 1969, således at Aktieselskabet til udgivelse af Fyns Tidende fra denne dato at regne for egen regning overtager driften af Fyns Tidende og afholder alle i forbindelse med udgivelsen af bladet forbundne udgifter, herunder en passende leje til A/S Fyns Tidende for benyttelse af dette selskabs bygninger, så længe disse benyttes af det nye udgiverselskab. Benyttelsen må dog ikke være til hinder for A/S Fyns Tidendes realisation af sine ejendomme på den mest hensigtsmæssige måde.

Fyens Stiftstidende A/S garanterer, at bladet Fyns Tidende udkommer som dagblad på Fyn i ti år fra den 1. februar 1969 at regne, dog at Fyens Stiftstidende A/S skal være frigjort for denne forpligtelse, såfremt forholdene skulle udvikle sig således, at Fyns Tidende og Fyens Stiftstidende tilsammen skulle give underskud i tre på hinanden følgende år – dog at garantiforpligtelsen i alle tilfælde skal være gældende, således at forpligtelsen til at drage omsorg for udgivelsen af Fyns Tidende skal gælde uden indskrænkninger i fem år fra 1. februar 1969 at regne.

Alle uoverensstemmelser, der måtte opstå mellem

de ovenfor nævnte tre aktieselskaber i forbindelse med denne aftale eller deraf udspringende forhold, og som ikke kan løses ved venskabelig forhandling, kan af hver af parterne forlanges endeligt og bindende afgjort ved voldgift«.

Erik Eriksens styrkeprøve

Så var Erik Eriksens time ved at være inde. Der var indkaldt til ekstraordinær generalforsamling 18. juli 1968, og her skulle den gamle venstreviking, der som statsminister og i mange spegede politiske situationer havde demonstreret store taktiske evner, overbevise

Fyns Tidendes aktionærer om, at det eneste rigtige var at fusionere med den konservative Fyens Stiftstidende – ja, sådan kaldtes den jo stadig, i hvert fald i Venstres lejr, skønt Stiftstidende allerede i disse år var på vej over i det tværpolitiske.

Erik Eriksen vidste, han ville møde stærk modstand, men han vidste også, at han havde gode kort på hånden. Bankerne ville have deres penge, og dem kunne de nu få hos Fyens Stiftstidende. Forhandlingerne med Politiken og Jyllands-Posten havde ikke givet resultater, der kunne sikre Fyns Tidendes redaktionelle frihed og politiske selvstændighed, og Svendborg Avis, de »rigtige« venstrefolks ankerplads, tilbød kun en løsning, der – hvordan man end pakkede det ind - ville gøre Fyns Tidende til en lokalafdeling af Svendborgbladet og, med Stiftstidende i voldsom fremgang, betyde en hurtig eller langsom kvælning af Fyns Tidende.

Den tidligere statsminister havde også et stærkt personligt motiv. Han havde vundet så mange politiske sejre, givet landet en ny grundlov med kvindelig arvefølge – hvorfor skulle han så nu, i sit selvvalgte otium, pines og plages af dette ulykkelige avisproblem. Politisk generede alliancen med det konservative Fyens Stiftstidende ham ikke det ringeste. Skulle det genere ham, der havde ønsket at gøre Venstre og Det konservative Folkeparti til ét parti?

I sin beretning på denne historiske generalforsamling sagde han bl.a.: »Som enhver vil huske, sluttede den ordinære generalforsamling i marts måned med, at generalforsamlingen vedtog bestyrelsens forslag om at fortsætte de påbegyndte forhandlinger med de blade, der måtte være interesseret i et samarbejde med Fyns Tidende.

Bestyrelsen har selvfølgelig fulgt denne vedtagelse og har siden ført en uendelig række af forhandlinger, der nu har udkrystalliseret sig i en klar indstilling fra bestyrelsen. Vi forelægger altså i dag et konkret forslag om en vedtægtsændring, der gør det muligt at etablere et samarbejde.

Det blev nævnt på sidste generalforsamling, at der

havde været ført samtaler imellem direktionerne på Politiken og Fyns Tidende. Disse samtaler blev genoptaget efter generalforsamlingen, men afsluttedes hurtigt, da rent tekniske problemer gjorde, at Politiken ikke mere havde interesse i at påbegynde egentlige forhandlinger.

Dernæst har der også på direktionsplan været ført en række samtaler med Jyllands-Posten om mulige former for samarbejde. I maj måned førte disse samtaler til en egentlig forhandling med Jyllands-Postens ansvarlige og administrerende ledelse. Det stod imidlertid hurtigt klart, at vort krav om ubetinget politisk frihed og redaktionel uafhængighed ikke kunne opfyldes, og vi ønskede derfor først at undersøge, hvilke muligheder der på dette område lå andre steder.

Som jeg nævnte på sidste generalforsamling, har der jævnligt i det sidste halvandet år været ført forhandlinger med Svendborg Avis. Jeg redegjorde for disse forhandlinger på generalforsamlingen, og jeg skal her redegøre for forhandlinger ført efter generalforsamlingen.

Efter den ordinære generalforsamling tog vi igen initiativet til en ny forhandling med Svendborg Avis, og påskelørdag mødtes begge bladets bestyrelser for at prøve endnu engang. Desværre sluttede denne forhandling lige så resultatløs som de tidligere, og intet nyt blev fremført, som kunne få Fyns Tidendes bestyrelse til at tro på en løsning, der kunne sikre Fyns Tidendes udgivelse.

Jeg bliver nødt til at citere en del af det skriftlige oplæg, der blev tilsendt Fyns Tidendes bestyrelse af Svendborg Avis' nuværende formand. Det hedder bl.a.: »Skulle det mod forventning vise sig, at abonnementstilbagegangen for Fyns Tidende ikke kan standses, og annonceindtægten svigter, således at økonomisk forsvarlig drift ikke kan gennemføres, må situationen naturligvis tages op til realistisk bedømmelse, og indstilling af udgivelsen af Fyns Tidende kan da blive en mulighed«.

Vi i bestyrelsen og den daglige ledelse mener, at tidspunktet, hvor Svendborg Avis ville blive nødt til at

Erik Eriksen (1902-72). Medlem af Folketinget 1935-68, formand for partiet Venstre 1950-65 og for Venstres folketingsgruppe fra 1953 til 1965. Statsminister i VK-regeringen fra 1950 til 1953, i hvilken periode han ved dygtig taktisk tilrettelægning fik gennemført landets nye grundlov. Han virkede siden da stærkt for en sammenslutning af Venstre og konservative, et standpunkt, der mødte modstand hos Venstres folketingsmedlemmer, redaktører og organisationsfolk. Da han forlod Folketinget i 1968, var det som en skuffet mand, der ikke omfattede Venstres nye ledere med større sympati. Erik Eriksen var formand for Fyns Tidendes bestyrelse fra 1962 og gennemførte fusionen med Fyens Stiftstidende i 1968 (Fyens Stiftstidendes billedarkiv).

tage dette afsnit i anvendelse, vil komme meget hurtigt, såfremt man skulle gå ind på Svendborgs oplæg til den praktiske samkørsel, der skulle ske på Svendborg Avis' rotation i Svendborg. Vi mener bl.a., at Fyns Tidende vil miste meget store indtægter – ikke mindst på det annoncemæssige område. Vi mener også, at sådan flytning vil få en negativ indflydelse på oplaget på Nordfyn. Vi har mange sagkyndige udtalelser om dette emne.

For fuldstændighedens skyld skal jeg også gentage, hvad jeg sagde sidst, at forslaget også indcbærer, at Fyns Tidende skulle nedlægge sine lokalredaktioner i Svendborg Amt, og Langelands Folkeblad skulle indgå i Langelands Avis.

De langt overskyggende problemer i denne sag er imidlertid de rent økonomiske.

Efter Svendborg-oplægget skulle Fyns Tidende for egen regning køre videre, til en egentlig sammenslutning kunne finde sted. Dette var i sig selv en umulighed, da vi allerede – som også nævnt på sidste generalforsamling – har et betydeligt overtræk på vore kassekreditter. Vore bankforbindelser, der har strakt sig meget vidt, var ikke i stand til at yde os yderligere kredit, og vi måtte være indstillet på at skulle afdrage et betydeligt beløb, såfremt vi gik ind i aftaler med risiko.

For at få klaret vore likviditetsproblemer og for at få mere tid til at finde den rigtige løsning forsøgte vi

efter sidste generalforsamling at sælge en del af vor store rotationspresse.

Som nævnt sidst havde vi indledt forhandlingerne om salget og var ret optimistiske, men køberen sprang fra, og vi har siden gjort forsøg på at indhente tilbud fra anden side. Vi har ingen konkrete tilbud, og vi må se i øjnene, at den tekniske udvikling løber så stærkt, at der sker en betydelig værdiforringelse på vore nuværende anlæg.

Vi har stået med ryggen imod muren – bestyrelsen har efter forhandlingerne med Svendborg Avis ikke kunnet anbefale denne løsning – vor økonomiske situation umuliggjorde denne, og som nævnt har forhandlingerne med Politiken og Jyllands-Posten ikke båret frugt. Derfor gik bestyrelsen i gang med mere intense forhandlinger med Fyens Stiftstidende.

Jeg tør indledningsvis om dette forslag sige, at vi har fået en overordentlig fin behandling – at vi har fået

opfyldt flere krav end nævnt på sidste generalforsamling, og at vi har sikret aktionærernes økonomiske interesser i Fyns Tidende.

Det er tanken, at A/S Fyns Tidende fortsat skal bestå – at Fyens Stiftstidendes opretter et datterselskab, der har udgiverpligten til Fyns Tidende.

A/S Fyns Tidendes bestyrelse skal i fremtiden følge udgivelsen af Fyns Tidende og ud af sin midte vælge to bestyrelsesmedlemmer til datterselskabet, der i alt får et bestyrelsesantal på fem. Der er altså en overvægt af bestyrelsesmedlemmer fra Fyens Stiftstidende, men man vil, når aftalen gennemgås, kunne forstå, at i visse situationer vil der kun kunne ske beslutninger, når Fyns Tidendes medlemmer billiger det. Det er også klart, at vedtægterne i datterselskabet ikke vil kunne ændres, så længe aftalen består.

Der er ifølge aftalen givet absolut politisk frihed for Fyns Tidende således i praksis at forstå, at A/S Fyns Tidendes bestyrelse afgør spørgsmålet om ansættelse af politisk chefredaktør.

Medens jeg er ved det politiske, skal også nævnes, at den aftale, Fyns Tidende indgik med det radikale Langelands Folkeblad ved *vor* overtagelse, indgår i aftalen med Fyens Stiftstidende, således at vore politiske forpligtelser over for Langelands Folkeblad overgår til datterselskabet. Aftalen indeholder endvidere en bestemmelse om, at den hidtidige redaktion for Fyns Tidende fortsætter som en selvstændig redaktion.

Garantis spørgsmålet for den fremtidige udgivelse har selvfølgelig været et stort problem, og vi har arbejdet med tanker om såvel oplagsgaranti som årsgaranti. Vi er gået ind for det sidste og mener, at Fyns Tidendes fremtid er bedst sikret på denne måde.

I aftalen har det nye selskab forpligtet sig til at udgive Fyns Tidende i en tiårs periode med en rent teoretisk katastrofeklausul for de sidste fem år.

Når jeg siger rent teoretisk, er det, fordi Fyens Stiftstidende og Fyns Tidende tilsammen i tre på hinanden følgende år skal give underskud, hvis der igen skal forhandles om Fyns Tidendes udgivelse.

Nu kan man så spørge - hvad så efter de ti år? Bestyrelsen føler sig ikke nervøs for at anbefale denne løsning – det er helt fremgået af forhandlingerne, at Fyens Stiftstidendes tanker om Fyns Tidende er af rent forretningsmæssig art.

Fyns Tidende skal gøres til en god forretning, og dette kan kun gøres ved at fremstille en bedre avis, og hvorfor skulle man så om ti år lukke en god forretning. Omvendt kan man sige: Med en udgiverforpligtelse på ti år er det nødvendigt selv for Fyens Stiftstidende at gøre dette til en forretning. Om de økonomiske konsekvenser af aftalen kan siges, at selv vore mest optimistiske forventninger er blevet opfyldt. Fyens Stiftstidende er indgået på at købe vore maskiner og inventar for et beløb af 4.100.000 kr. kontant.

Når vi i vore undersøgelser for at finde frem til vore aktivers værdi har forhandlet med fagfolk om dette, kan jeg sige, at ingen turde tro på et beløb af denne størrelse. Det ligger også klart, at skulle vi kunne realisere vore aktiver til et beløb i nærheden af de godt fire millioner, så vil det kun kunne ske under en fortsat drift og ikke som en lukket forretning. Man må samtidig se på det rentetab, der ville være ved en langsom afvikling og den risiko, der er i, at ikke alt ville kunne sælges.

Fyns Tidendes ejendomme på Fisketorvet, Langeland, Ringe, Otterup, Kerteminde og Middelfart indgår ikke i aftalen, men det skulle ikke blive svært at få solgt disse, medens det kan blive et problem med Fisketorvet, der som bekendt sidste år blev vurderet til godt syv millioner i salgsværdi. Men det er i det hele taget et spørgsmål, om det vil kunne betale sig at sælge denne ejendom. Det er muligvis en bedre løsning at leje den ud, ikke mindst for at A/S Fyns Tidende fortsat kan have et skattemæssigt afskrivningsobjekt.

Det er aftalt, at samdriften skal være en realitet senest 1. februar 1969.

Når der er aftalt, at det skal være senest, er det alene for, at vi af personalemæssige grunde kan blive tvunget til en tidligere samdrift.

Fisketorvet, mens man endnu kunne tale om et egentligt torv. Billedet er fra 1965 og Fyns Tidendes bygning fra 1946-47 (H. Lykke fot., Stadsarkivet).

Hvis Fyens Stiftstidende efter skæringsdagen fortsat skal bruge lokaler på Fisketorvet, skal der til Fyns Tidende betales en husleje. Der er ingen tvivl om, at dette vil blive tilfældet for vor rotationshal et stykke tid efter 1. februar.

Det er tanken, at Fyens Stiftstidende ret hurtigt vil

påbegynde et byggeri på deres grund ved ringvejen. Man vil starte med rotationshallen, og når denne er under tag, vil Fyns Tidendes rotation først blive flyttet ud.

Det er givet, at der efter aftalens vedtagelse vil blive hundrede af praktiske problemer. Vi mener imidler-

Et nummer af Fyns Tidende fra juli 1968, da man var vendt tilbage til det gammelkendte avisformat (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

der har tjent os trofast i mange år.

Vi mener at have løst mange af disse problemer, men først den kommende tid vil kunne give et overblik over, hvor mange der i det nye vil blive brug for.

Det er forståeligt, at de administrative og tekniske medarbejdere ønsker en hurtig klaring af, hvem og hvor mange der skal med, og vi skal arbejde stærkt for at få en løsning på dette område.

Vi er også klar over, at dette skal løses hurtigt for at sikre produktionen af Fyns Tidende i tiden indtil den endelige samkøring – vi må se i øjnene, at uro og en for hastig afgang af medarbejdere vil betyde en hurtigere samkørsel, til skade for dem, der ikke skal med i det nye og ikke har fundet sig andet arbejde«.

Direktør Hans Jørgen Nielsen bidrog med et efterfølgende indlæg til at gøre det klart for aktionærerne, at Fyns Tidende ikke længere kunne stå på egne ben:

– Når vi har kunnet holde bladet gående frem til denne dag, skyldes det udelukkende vore gode bankforbindelser. Grænsen for at kunne køre videre alene er nu nået. Vort stigende rentebyrde og vort faldende salg er forklaring nok. Vort halvårsregnskab slutter med et underskud på 151.000 kr. Abonnementsstallet er i forhold til samme halvår i fjor faldet med 5.600 på hverdage og 5.900 om søndagen.

Bladets revisor, W. Ring Larsen, gav også et meget dystert billede af Fyns Tidendes situation og betegnede fusionen med Stiftstidende som den eneste redning, hvis Fyns Tidende skulle fortsætte som et selvstændigt venstreblad.

Det fynske Venstres formand, direktør Malmose, efterlyste stadig et forhandlingsresultat mellem Fyns Tidende og Svendborg Avis. Han bebrejdede bestyrelsen, at den mødte frem med et underskrevet og stemplet papir vedr. fusionen med Stiftstidende og derved lagde pres på aktionærerne.

tid at have løst de principielle, og vor advokat kan sige god for den juridiske side af sagen.

Det har været og er en stor sag, og problemerne har været store - ikke mindst de personalemæssige konsekvenser af en beslutning. Enhver rationalisering betyder personaleindskrænkninger og selvfølgelig også i dette tilfælde.

Som jeg tidligere har nævnt, vil Fyns Tidendes redaktion være uberørt af dette, men for resten af afdelingerne vil der ske indskrænkninger.

Vi har i forhandlingerne søgt at tage det største mulige hensyn til vore medarbejdere – ikke mindst dem,

Andre, bl.a. advokat N.O. Kyed og folketingsmand Niels Eriksen, Kørbitzdal, gik i meget skarpe vendinger imod bestyrelsens forslag, men bankdirektør Gunner Petersen, gjorde det ubønhørligt klart, at man ikke kunne vente på nye, formentlig lige så udsigtsløse forhandlinger med Svendborg. Det måtte selvfølgelig gøre ondt på mangan god venstremand, at Fyns Tidende i løbet af 14 dage kunne stå over for en standsning, hvis bestyrelsens forslag ikke blev vedtaget, men det var en kendsgerning, at Fyns Tidende straks skulle bruge 1 mill. og om kort tid 1½ til 2 mill.kr. Bankerne kunne ikke strække sig længere, end de allerede havde gjort.

Generalforsamlingen skulle derefter stemme om godkendelse af aftalen med Fyens Stiftstidende. 130 stemte ja, 85 nej, men da der ikke var mødt det tilstrækkelige antal aktionærer, og majoriteten ikke var tilstrækkelig stor, måtte der afholdes en ny generalforsamling.

Farvel Svendborg

Svendborgfolkene var efter det skete i et svært dilemma. De frygtede en fusion mellem Fyens Stiftstidende og Fyns Tidende, men ville ikke betale prisen for at undgå den: At lade Svendborg Avis trykke på Fyns Tidende i Odense. Tværtimod holdt de til det sidste fast på, at den fælles teknik skulle placeres i Svendborg.

Da de så, at Erik Eriksen var ved at få sin vilje, sendte de, nærmest i desperation, et tilbud til Fyns Tidendes bestyrelse, ejendommeligt nok samme dag, Erik Eriksen fik accept på sin Stiftstidende-løsning, ganske vist fra en generalforsamling, der ikke var beslutningsdygtig.

I Svendborg Avis' sidste skriftlige henvendelse til Fyns Tidende foreslås det, at »forhandlingerne genoptages mellem de to blade med det formål i løbet af kortest mulig tid at sammenslutte de to blade i et fællesskab på lige basis«.

Svendborg Avis tilbyder at overtage udgiverretten

til Fyns Tidende, således at bladet opretholdes med den nødvendige redaktion placeret i Odense. Den tekniske fremstilling sker i Svendborg. Svendborg Avis betaler for udgiverretten kontant 1,5 mill.kr.

Svendborg Avis tilbyder at overtage maskinel for et beløb på 500.000 kr. Dette beløb erlægges ligeledes kontant. Der stilles således straks til rådighed for Fyns Tidende 2 mill.kr.

Det forudsættes, hedder det videre, at de midler, Fyns Tidende kommer til at råde over efter den realisation af dets aktiver, som er en forudsætning også for det påtænkte samarbejde med Fyens Stiftstidende, i sit fulde omfang stilles til rådighed for det fælles foretagende.

De to blades aktionærgrupper indtræder i fællesskabet således, at den indre værdi af Svendborg Avis' egne aktier opgøres, eventuelt ved voldgift, på sammenslutningstidspunktet. Af Fyns Tidendes midler stilles et tilsvarende beløb til rådighed som aktiekapital.

Hvordan det gik med Svendborg Avis' sidste »frierier«, fremgår af Erik Eriksens udtalelser på de følgende sider.

Millioner uden forbehold

Erik Eriksen indledte den nye ekstraordinære generalforsamling den 5. august 1968, hvor den definitive afgørelse skulle falde, med at slå fast, at den samlede bestyrelse, redaktionen og i øvrigt hele den daglige ledelse var enige om, at aftalen med Fyens Stiftstidende »uden al tvivl er den, der bedst sikrer Fyns Tidendes fremtid og fortsatte politiske og journalistiske frihed og selvstændighed«.

Videre sagde han:

»Ser vi på de 4,1 mill.kr., der skal udredes til os, så er det lige ud ad landevejen. Disse millioner betales uden forbehold, hvilket kan siges at være noget overordentlig væsentligt. Dernæst er det således, at redaktionen fortsætter i sit nuværende omfang, ja, og den vil endog blive forstærket og udvidet. Men noget, som også er

afgørende, er, at vi får bund i vor økonomi. Hvis denne aftale godkendes, vil værdien af Fyns Tidendes aktier komme til at ligge på en kurs omkring 400. Jeg tør roligt sige Dem, at den værdi har de ikke i morgen, hvis bestyrelsens forslag forkastes. De vil erindre, at der bogstavelig talt og under ejendommelige former midt under generalforsamlingen den 18. juli indløb et såkaldt tilbud fra Svendborg Avis. Det er imidlertid ikke et bindende tilbud i almindelig juridisk forstand. Faktisk var det et tilbud om en ny forhandling – ikke andet, og så i lørdags ved middagstid kom Svendborg Avis' direktør til Fyns Tidendes direktør med et nyt tilbud, og denne gang lød det på 4,3 mill.kr.

Det lykkedes at få bestyrelsen samlet, og efter at have set på det sendte vi et brev til Svendborg Avis, hvori vi spurgte dem, om de ville gå ind på de samme vilkår som Fyens Stiftstidende. Svaret var nej. Man fastholdt sit hidtidige tilbud, og dette tilbud er juridisk uigennemførligt.

Jeg understreger igen, at Fyns Tidende, efter min bedste opfattelse, ikke kan trykkes og fremstilles i Svendborg. Det er ganske klart, det vil ikke kun betyde en væsentlig afgang af abonnenter, det vil også betyde et væsentligt annoncetab. Det skal De have med, når De skal have et billede af den økonomiske situation.

Det er Fyns Tidende, der vil komme til at bære alle omkostningerne og få tildelt hele risikoen ved, at vore tekniske afdelinger flyttes fra Odense til Svendborg, og ved, at vi afleverer Langelands Folkeblad. Dette forekommer mig at stå helt klart, når det drejer sig om at konstatere de forringede økonomiske muligheder. Vi har selvfølgelig også kontaktet annoncebureaufolk, der vel tør siges at være dem, der kender dette område, og jeg tør nok sige, at vi er blevet advaret. Konklusionen af disse folks beskrivelse er, at det for Fyns Tidende vil have alvorlige, måske uoprettelige konsekvenser for annonceomsætningen. Man peger på, at dette ikke kun vil gælde det, man kalder Odense handelsdistrikt, men også andre distrikter som Assens, Bogense, Kerteminde osv.

Mange tekniske forhold vil komme til at spille ind. Der vil blive forlænget ekspeditionstid for annoncer, og dette vil, siger man, indvirke meget føleligt på søndagsavisen, der spiller en så stor rolle for os. Dertil kommer, at en flytning fra Odense til Svendborg vil forringe trykkerikapaciteten, og det vil være særlig mærkbart, især for søndagsudgaven, der må opdeles i to sektioner, hvor den ene må trykkes allerede fredag. Der kunne nævnes mere, men jeg nævner kun dette, for at det må stå klart.

Der er altså ikke blot tilnærmelsesvis de samme garantier i Svendborg som i Odense. Skal vi følge Svendborg Avis' tilbud, så vil Fyns Tidendes redaktion blive nedskåret, der vil i realiteten kun blive lokalredaktioner i Odense Amt og så naturligvis i Odense by. Jeg tror roligt, jeg tør sige til Dem, at på det grundlag vil morgenavisen Fyns Tidende ikke udkomme så forfærdelig længe, og det er denne morgenavis, Fyns Tidende, der skal sikres. Jeg gentager, Fyns Tidende bliver alene om risikoen. Det er Fyns Tidendes formueværdier, der sættes på spil. Så skal jeg blot tilføje, hvis den påtænkte aftale med Stiftstidende forkastes, ja, så eksisterer den ikke mere.

Jeg skylder at sige, det har jeg lovet, at da jeg kom her forud for generalforsamlingen, blev jeg opsøgt af Fyens Stiftstidendes forretningsudvalg, som gav udtryk for, at man gerne så Fyns Tidende modtage Svendborg Avis' tilbud. Det kan ikke undre os, der har været i disse forhandlinger, vi ved udmærket, hvorledes man bedømmer levetiden for begge vore aviser, hvis vi går ind for dette tilbud. Sagt her, det kan ikke undre, gentager jeg, at Stiftstidende giver udtryk for dette. Men man gav udtryk for betænkeligheder også af andre grunde.

Man gav udtryk for betænkeligheder ved den ihærdige opposition. Man nævnte også, at vi jo kunne nærme os det tidspunkt, hvor der kunne blive tale om bristede forudsætninger for et samarbejde. Man gav udtryk for, at man redelig havde påtaget sig en meget stor økonomisk risiko for at sikre morgenavisen Fyns Tidendes fremtid, men man føjede til, at man på dette

område naturligvis har fælles interesser. Man sagde videre, at man havde regnet med enighed i Fyns Tidendes kreds og sammenhold om, at Fyns Tidende fortsat skulle bestå, og man appellerede derfor til ansvar.

Jeg ved ikke, om jeg skulle tilføje, at de sagde, at dette med bestyrelse med to fra vor side plus tre fra Stiftstidendes side ikke var noget afgørende tal. Man kunne jo udmærket sige tre og fire. Endvidere sagde man, at man meget gerne så en repræsentant fra oppositionen komme ind i denne bestyrelse.

Men se, der skal ikke lægges pres på nogen i dag, her skal enhver overveje. Jeg gentager, det er Fyns Tidende, der bliver alene om risikoen, og det er Fyns Tidendes formue, der sættes på spil. Nu vil jeg blot gerne sige, hvis aftalen med Stiftstidende forkastes, eksisterer den ikke mere. Derefter beder jeg Dem forestille Dem Fyns Tidendes forhandlingsposition. Den bliver vissevis ikke den bedste, den vil faktisk være umulig.

Se, der er ingen af os i bestyrelsen, der kan beskyl-

des for at være uselvstændige eller være jasiere. Der er vel også nogen af os, der har en ganske bred ryg til at bære beskyldninger. Der kan siges om bestyrelsen, at det ikke er alt, man kan blive enige om, men jeg kan slutte med at understrege, at i de forhandlinger og den konklusion, vi kom til vedrørende sikringen af Fyns Tidende, var der absolut enighed og har været det på alle stadier, absolut enighed. Ikke én i vor kreds har haft nogen anden opfattelse, og denne enighed omfatter altså den daglige ledelse og alle afdelinger i huset fra redaktion til teknik. Det skulle vel egentlig være tilstrækkeligt til at understrege og motivere alvoren i bestyrelsens forslag her i dag. Et forslag, som jeg indtrængende anbefaler, hvis man overhovedet vil gøre sig håb om at sikre en virkelig fremtid for Fyns Tidende«.

Afgørelsen

Den debat, der fulgte efter formandens beretning – og som skulle blive den sidste før afgørelsen – blev skarp og uforsonlig og ikke uden stærkt personlige undertoner. Flere af aktionærerne og specielt Svendborg Avis-folkene rettede voldsomme angreb på bestyrelsen og specielt på Erik Eriksen.

En af aktionærerne, gårdejer Holger Moritz Hansen, gav for så vidt tonen an: »Dette møde vil«, sagde han, »uanset udfaldet, sætte skel i det fynske Venstre, ja i den fynske folkelige bevægelse. Fyns store avis er ude i et voldsomt uvejr. For at redde sig foreslår den bestyrelse, der sidder med ansvaret for, at det er gået,

Hans Muus (1916-88). Direktør i det landskendte storfirma Elias B. Muus indtil fusionen med Superfos. Indtog en række ledende poster i dansk erhvervsliv såvel på lokalt plan som på landsplan. Var i en årrække nederlandsk og britisk konsul i Odense. Under krigen var han meget aktiv i modstandsbevægelsen som medlem af Fynsledelsen. Fra 1956 til 1970 var han medlem af Fyns Tidendes bestyrelse, hvor han fulgte formanden, Erik Eriksen, i alle dennes afgørende dispositioner, også fusionen med Fyens Stiftstidende (Fyens Stiftstidendes billedarkiv).

som det er, at man sælger udgiverretten til den konkurrent, man har tabt slaget til«.

Folketingsmand Niels Eriksen, Kørbitzdal, Erik Eriksens fætter, gik, som man havde forudset, stærkt og varmt ind for Svendborg Avis' tilbud:

»Jeg er imod bestyrelsens forslag. Med det sælger vi vor økonomiske frihed og senere sikkert også vor politiske«.

Svendborg Avis' formand, landsretssagfører Finn Poulsen, forsikrede, at det tilbud, hans blad havde givet Fyens Tidende, var fuldstændig i orden, bankgaranteret osv. Uden at jeg vil gå i detaljer, sagde han, for det er ikke særlig hensigtsmæssigt forretningsmæssigt set, vil jeg sige, at vi har betydeligt større beløb end de 4,3 mill.kr. at stille til rådighed for den fynske fællespresse.

Man kan da heller ikke sige, at vort tilbud er egoistisk, sagde Finn Poulsen, der fortsatte: »Når Fyens Tidende i realiteten overdrager herredømmet til Fyens Stiftstidende, kan det kun betyde skærpet konkurrence over for os. Men lad det gå ud over Svendborg Avis – det går også ud over det fynske Venstre, og vore interesser falder ganske sammen med det fynske Venstres. Det er naturligvis vor mening at opretholde en meget stor redaktion her i Odense, og i det driftsbudget, vi har lavet for Fyens Tidende med Svendborg som trykkested, er afsat et meget stort beløb til akkvisition. Vi er også rede til at realisere vor egen rotation, som man har ment var for lille, og placere halvdelen af Tidendes rotation i Svendborg«.

»Vi går«, sluttede Finn Poulsen, »ikke ind i dette uden meget grundige undersøgelser og overvejelser. Vi spiller ikke poker!«

Gårdejer Hans Hansen, Tårup, støttede bestyrelsen meget kraftigt. Svendborg Avis har gang på gang været meget afvisende, man fik først travlt i Svendborg, da vi fandt en levedygtig ordning med Fyens Stiftstidende. Først kom Svendborg med 2 mill., nu kommer de med 4,3 mill. - der er åbenbart ingen grænser for, hvad man vil give for at få Fyens Tidende gjort til en filial af Svendborg.

Borgmester Helge Larsen, Kerteminde: »Jeg er betænkelig ved at komme ind under det konservative Fyens Stiftstidende. Så tror jeg, vor selvstændighed går fløjten«.

Fællestillidsmand på Fyens Tidende Adolf Nielsen: »Svendborgfløjen ønsker først og fremmest at få fat i Fyens Tidendes abonnenter for som forretning at gardere sig mod den truende fare, mere end det egentlig er det fynske Venstre, man har i tankerne. Når Svendborg Avis først skal ud på lånemarkedet for at skaffe de 4,3 mill., vil de hurtigt komme i den situation, Fyens Tidende befinder sig i nu«.

Fyens Tidende-journalisternes tillidsmand, journalist Peter Eriksen, understregede, at det også drejede sig om flere hundrede menneskers daglige brød. Derfor ville han gå varmt ind for fusionen med Fyens Stiftstidende.

Grosserer J.F. Busk-Rasmussen, Odense: »Udgiverret og udgiverpligt hænger meget nøje sammen, men hvis det privatejede Fyens Stiftstidende om 10 år ikke ser nogen god forretning i at udgive Fyens Tidende, sætter jeg et spørgsmålstegn ved, om de gør det. Jeg tror, at Fyens Tidendes bestyrelse har gjort alt, hvad de kunne for at få lavet en god aftale. Jeg tror bare ikke, den er god nok på langt sigt. Derfor stemmer jeg for at antage Svendborg Avis' tilbud«.

Næstformanden, konsul Hans Muus, advarede imod at stille tingene sådan op, at det var de gode venstremænd, der holdt på Svendborg, mens de dårlige gik ind for samarbejdet med Stiftstidende. Vi har udelukkende set efter, hvad der er det økonomisk mest sikre for Fyens Tidende, og her er der i bestyrelsen ingen tvivl. Både tekniske rådgivere og annoncebureauer har advaret os stærkt imod at gå til Svendborg.

Chefredaktør Mogens Geismar: »En flytning til Svendborg vil være den visse død for Fyens Tidende. Der er også mange uafklarede spørgsmål i det økonomiske tilbud fra Svendborg Avis, der først senere skal forhandles. Fyens Tidende kunne komme i den situation, at man blev stillet over for nye enkeltkrav, som

vi ikke kunne gå ind på, og så ville Fyns Tidende stå meget svagt, når Fyens Stiftstidende-muligheden ikke længere eksisterede«.

Erik Andersen, Bogense: »Skal det fynske Venstre bevare sin sidste mulighed for et frit talerør, så skal man sige nej til Fyens Stiftstidende og ja til Svendborg«.

Provst Th. Krøgholt, der tidligere havde været medlem af Fyns Tidendes bestyrelse, kunne forstå på de talere, der gik ind for Svendborg-samarbejdet, at det var meningen, at alt efterhånden skulle flyttes til Svendborg, medens man ikke havde fået svar på to væsentlige spørgsmål, den øjeblikkelige økonomiske situation og den politiske uafhængighed. Vi har heller ikke fået forklaring på, hvordan de 4,3 mill., man nu pludselig lægger på bordet, skal forrentes og afdrages, og hvordan er det med sikkerheden for disse penge? Det har vi heller ikke fået svar på. Der er ingen garanti fra Svendborg Avis' side, medens det ligger ganske klart, hvad angår Fyens Stiftstidende, sagde han.

Krøgholt anbefalede varmt at gå ind for fusionen med Fyens Stiftstidende.

Redaktør Børge Nygaard, Fyns Tidendes redaktør i Middelfart og lederskribent i bladet, havde aldrig hørt nogen tale på så løst et venstregrundlag som i dag og så urealistisk. Han var overbevist om, at den politiske frihed var sikret i samarbejdet med Fyens Stiftstidende. Det er noget sludder, når folk siger det modsatte. Man har skabt en stemning på noget uvirkeligt, og vi har stadig ikke hørt, hvor Svendborg Avis' millioner kommer fra. Fyns Tidende råder over et teknisk anlæg, der kan klare alle problemer – alligevel bliver man ved at sige »Flyt til Svendborg«. Tænk ti år frem i tiden, og Svendborg Avis er med i det samarbejde, bestyrelsen nu stiller forslag om.

H.L. Johansen, Seden, fandt det meget uheldigt, hvis man gennemførte bestyrelsens forslag. Tænk dog på en valgkamp. Se, hvor de konservative tromler Venstres kandidater ned. Jeg vil gerne som organisationsmand anbefale en fri og uafhængig venstrepressen på Fyn.

Carl Erik Hansen syntes, det var alt for sent, man vågnede op til den store venstreidealisme. Det skulle være gjort for 2 mill. siden! Det blad, der nu tilbyder 4,3 mill., kan kun gøre det mod pantsikkerhed i Fyns Tidende, og resultatet vil være, at man bringer begge Venstres blade i økonomisk fare. Jeg anser det for realistisk og konsekvent at stemme for bestyrelsens forslag, fordi det giver Fyns Tidende en økonomisk mulighed, det i flere år har savnet.

Finn Poulsen: »Naturligvis kan vi ikke give Fyns Tidende 4,3 mill., før vi får værdierne, men indholdet af aftalen er jo, at Fyns Tidende skal se at få sin overgangstid klar, og først når de kan frigive deres maskiner og udgiverretten, får vi modydelsen. Hvad der så i øvrigt skal stilles af sikkerhed fra Fyns Tidendes side, det er jo til det fælles blad, det er ikke til os«.

Erik Eriksen fik derefter lejlighed til at replicere til de her gengivne og mange andre indlæg. Han sagde bl.a.:

»Der er talt om økonomi, og ligesom konsul Muus vil jeg gerne takke hr. Busk-Rasmussen for hans udtalelser. Der er megen realitet i dem, men det spørgsmål blev stillet, hvis nu om ti år, at det privilegerede Fyens Stiftstidende ikke længere var interesseret i at udgive Fyns Tidende, da mener jeg, at vi har denne meget væsentlige garanti, at det er de to blade, der tilsammen i tre på hinanden følgende år skal give underskud. Det er en meget væsentlig garanti, og jeg kan sige her, og det var for resten noget af det samme, De selv var inde på. Der er ikke skygge af tvivl om, at Stiftstidende har en stor, levende og positiv interesse i at bevare en fynsk morgenpresse. Ellers melder der sig helt andre ting, så vil det blive Jyllands-Posten eller københavnerbladene, der kommer til at dominere det, der er morgenpressen på Fyn. Det er også for mig noget væsentligt, og jeg kan sige her, mens jeg husker det, at Stiftstidendes interesse er så positiv, og jeg ved, at når vi mødes igen, hvis vort forslag vedtages, så kommer de og foreslår en annoncerabat for de annoncer, der rykkes ind i Fyns Tidende. Med andre ord man vil så hurtigt som muligt prøve på at konsoli-

dere Fyns Tidendes økonomi, og i det øjeblik det er en forretning, så er der meget, der ser anderledes ud.

Se, det var Holger Sørensen, der spurgte, hvad det ville sige, at der ikke stod noget i overenskomsten med Stiftstidende om, at det skulle være en morgenavis. Jeg kan bekræfte, at det skal være en morgenavis, og det skal også være det format, vi har. Holger Sørensen spurgte, hvem der skulle betale underskuddet. Det var nu et af de spørgsmål, jeg ikke havde regnet med at blive præsenteret for, da jeg synes, det var fastslået. Det skal Stiftstidende.

Jeg understreger igen, den redaktion, vi har, fortsætter på alle områder, den udbygges, den vil blive større og bedre. Mere kan jeg ikke sige.

Må jeg så sige til lærer Arne Holm Petersen, der pegede på, at Aarhus Amtstidende gik i stykker, da de gik i samarbejde med Aarhus Stiftstidende. Nu har jeg en smule interesse for historic, men navnlig lægger jeg vægt på, at det er historisk korrekt, og det samarbejde, Aarhus Amtstidende gik ind i med Aarhus Stiftstidende, det betød ikke noget samarbejde ud over dette, at bladet skulle trykkes af Stiftstidende. Men de gik ind i samarbejdet uden på mindste måde at have de garantier, som vi netop har fået. Det gør forskellen. Jeg kommer så til hr. Moritz Hansen, der præsenterede sig som almindelig venstrevælger og folkelig interesseret. Moritz Hansen var meget interesseret i, hvad der nu skulle ske med Fyns Tidende, jeg kan sige til ham, som jeg kan sige til andre, det, der er det svage ved Fyns Tidende, det er dette, at denne interesse for adskilliges vedkommende er af nyere dato. Vi udbød jo aktier til salg for et par år siden, og dem kunne vi ikke sælge alle sammen. Det forbavser mig, at folk, der har en sådan interesse, først kommer og melder sig som aktionær et par dage før første og anden generalforsamling. Det er netop svagheden, der er ikke tilstrækkelig sammenhold – tilstrækkelig opslutning bag Fyns Tidende.

Niels Eriksen var inde på, at forhandlingerne mellem Fyns Tidende og Svendborg Avis ikke var ført til ende, og der havde ingen forhandling været

efter påskelørdag – nej, det er rigtigt, det møde blev holdt her, og det plejede at være således, at man holdt møde skiftevis i Odense og Svendborg, og det var de to formænd, der skulle tage initiativet til, hvor møderne skulle holdes, altså møderne gik på skift, og det sidste blev holdt her.

Med hensyn til, at man skulle trykke bladet i Svendborg i en overgangsperiode, må jeg have lov til at sige, at jeg rigtignok må bekræfte det, der er sagt fra sagskundskabens side – det er fantastisk, her har vi i Odense en moderne rotation og er i løbet af dages varsel rede til at trykke begge aviser. Men med en vis persons vold og magt så skal det flyttes til Svendborg, det er ganske ejendommeligt – man køber den, flytter den halve til Svendborg, og så siger man, så kan vi altid flytte den tilbage og lave et samarbejde mellem de tre blade. Må jeg have lov til at sige, den tror jeg ikke på. Det er en mærkelig forretning at koste en lille halv million på at flytte den til Svendborg og så derefter sige, så finder vi et andet sted at bygge og så igen betale penge for at flytte – undskyld, det lyder ikke realistisk i mine øren. Dertil kommer dette, tror nogen, at hvis vi i dag forkaster Fyns Stiftstidendes forslag, at så Stiftstidende, der er i gang med byggeri, skulle være interesseret i at lave en sammenslutning af tre aviser. De regner da bombesikkert med, at vi vil forløfte os på den opgave, vi her står overfor. Det er altså heller ikke realistisk.

Så mente Niels Eriksen, at det var blevet prestige for bestyrelsen at få sin vilje, ja, hvad svarer man til sådan noget, jeg vil da håbe, det var noget, der er løbet min fætter i munden, og det kan jo ske for den bedste; men hvis man tror, at jeg og den øvrige bestyrelse sidder her og klæber til taburetterne, fordi vi gerne vil fortsætte, så tager man i meget høj grad fejl. Man skal ikke tage fejl, for mig ville det i hvert fald være en umådelig lettelse, hvis jeg kunne sige, at nu var jeg ude over dette, men jeg syntes og erkender, at vi har et ansvar, og derfor er vi kommet med det forslag, som er forelagt de damer og herrer til at sige ja eller nej til, og vi kan gå med viden om, at vi ikke blot har reddet

Mens der endnu var avisliv i Fyns Tidendes bygning på Fisketorvet. Julestemning en aften i november eller december en gang i 1960erne. I bladhuset er personalet ved at gøre den følgende dags morgenavis klar (Nørmark fot., Fyens Stiftstidende).

Fyns Tidendes politiske og journalistiske frihed, men vi har reddet aktionærernes penge således, at vi må gå ud fra, at de er kurs 400 værd, som jeg allerede har

nævnt.

Jeg mener ikke, jeg skal komme videre ind på gangen i tilbuddet fra Svendborg Avis. Hvad angår

det sidste, så er forholdet jo ganske enkelt dette, at vi lagde de to tilbud side om side og spurgte, om Svendborg Avis ville gå ind på de samme garantier og forpligtelser, som Stiftstidende havde tilbudt. Og det har vi altså ikke fået ja på.

Jeg nævnte ordet garanti, se der er nu alligevel en meget stor forskel på en udgiverret og en udgiverpligt. Udgiverretten er noget, man kan kaste fra sig, så snart den ikke er tilstrækkelig indtægtsgivende, men udgiverpligten, det er noget helt andet, det er en pligt, man ikke uden videre kan komme bort fra, og som den udgiverpligt er nedfældet i det dokument, vi har oprettet med Stiftstidende, så er det en håndgribelig realitet, som er mange penge værd. Det var helt anderledes, hvis aftalen var lavet med en partner, der ingen indtjening havde, eller som ikke havde formue, men her finder vi hos denne samarbejdspartner begge dele i stor udstrækning, det er en økonomisk garanti så stor, at jeg tvivler på, at noget andet aktieselskab kan stå frem og sige, at de har noget tilsvarende, og derfor må jeg have lov til at bruge en lille smule stærke ord, når jeg herfra må give udtryk for, at det er en grov forvanskning at tale om, at vi skulle være økonomisk afhængige, det er en meget grov forvanskning, når vi netop har stadfæstet og underskrevet denne uafhængighed og selvstændighed, og derigennem opnår vi netop den økonomiske sanering, vi trænger til. Derfor siger jeg, at målt med andre tilbud er der ingen sammenligning mulig, jeg kender nok de forskellige rygter, der går, og det er derfor som sagt af hensyn til historieskrivningen, jeg har villet understrege lidt af disse ting, for også her gælder det vel, at sandheden kan være os alle nok.

Der var engang, jeg troede, at Svendborg Avis' betingelser kunne blive tilfredsstillende for at sikre Fyns Tidendes fremtid: Men det er min absolutte opfattelse, at morgenavisen Fyns Tidende ikke ret længe ville kunne fortsætte i det samme omfang, der er tale om, med Svendborg Avis. Den, der lever, får se. Jeg gad se den, der turde stå op og sige, at vi garanterer morgenbladet Fyns Tidendes fortsatte udgivelse,

hvad der end sker, det kan gå således, at begge blade forløfter sig, men foreløbig er det Fyns Tidende, der med sine formueandele garanterer og betaler gildet. Jeg skal ikke her gentage, hvad vi vil tabe i annonce- og abonnementsindtægter, det har jeg været inde på før. Der er et og andet, der ser anderledes ud på denne side Odense end syd på. Hvorledes tror man, at Fyns Tidende skulle kunne bevare sine abonnenter fra Højby og sydpå, hvis vi ikke længere har vore egne lokalredaktioner. Enhver kan dog formentlig forstå, hvad det vil betyde. Hvorledes tror man i den situation, at Fyns Tidende vil være stillet i Odense by, spørg odenseanerne, om det har samme tillokkelser, når det er fremstillet og udgivet i Svendborg og under ledelse derfra.

De skal gøre, hvad De vil, når De skal stemme. Jeg skal ikke lægge pres på nogen, det forsikrer jeg for, men det skal også siges fra min side, så man ikke til sin tid skal tage fejl. Jeg vil altså slutte med, så varmt som jeg kan, at anbefale bestyrelsens forslag; man kan mene om bestyrelsen, redaktionen, administrationen, de tekniske afdelinger, revisionen og vore juridiske rådgivere osv. Man kan mene om dem, hvad man vil, det kan måske være på et lille sted, den agtelse er. Men én ting kan De ikke tage fra os, tilsammen repræsenterer vi i hvert fald en vis erfaring, og jeg understreger igen, at vort formål er alene at bevare og sikre Fyns Tidende.

Hvis forslaget forkastes, så har jeg allerede sagt, at så eksisterer det ikke i morgen, og jeg har peget på, hvorledes Fyns Tidendes forhandlingsposition da vil blive. De må ikke glemme, det er ikke noget, man laver på en måned. Det vil tage lang tid, og der vil trods alt komme flere generalforsamlinger, og hver dag til den tid vil bringe Fyns Tidende betydelige økonomiske tab. Jeg vil tro, at med Stiftstidende vil vi i løbet af meget kort tid have det hele klaret, så vi er fri for vore økonomiske besværligheder, og underskuddet er henlagt til andre. Det er helt naturligt, at med Svendborg Avis må det tage betydelig længere tid, og så kommer alle disse generalforsamlinger som sagt.

Derfor siger jeg, at det bliver en vanskelig forhandlingsposition, som jeg ikke skal misunde nogen. De er nok klar over, at den forhandlingsposition betyder, at der kun er én dør at gå ind ad, der er kun én. Der er en gammel læremester i politik, som hed dr. Krag, og noget af det første, han sagde til mig, det var dette, det gør ikke noget, at man under en forhandling lukker en dør, forudsat at man lukker et par andre op, men her kan jeg ikke se rettere, at de døre lukkes, som vi andre har åbnet, og så er der kun én tilbage.

Jeg har svært ved at forstå, at nogen tør påtage sig det økonomiske ansvar ved at gå imod, det kan komme til at betyde en faktisk likvidation af den Fyns Tidende, vi kender i dag.

Redaktionen vil blive af en helt anden art, og vi vil få et filialblads karakter og udseende. Jeg skal kun gentage, hvad jeg sagde ved sidste generalforsamling, at dette er bestyrelsens forslag, som har kostet års arbejde – som har lagt beslag på kræfter og meget andet, og vi må bede om, at dette forslag vedtages. Hvis ikke det vedtages, så er det så ligetil, så går bestyrelsen, og så må andre træde til og prøve at se, hvad de kan få ud af det, og vi skal være akkurat lige gode venner.

Men jeg har altså, som jeg siger, af hensyn til historieskrivningen lagt vægt på endnu engang at understrege disse realiteter, der ikke er anderledes i morgen end i dag, udover at hvis forslaget forkastes, så er det meget sværere«.

Debattens afslutning – og afgørelsens time – nærmede sig. Men først skulle man opleve et lidt bitter-sødt og vel egentlig for stemningen karakteristisk ordskifte mellem de to fætre, Erik Eriksen og Niels Eriksen.

Niels Eriksen: »Jeg vil gerne have lov til at spørge formanden efter, om det var en fejlhøring, når formanden sagde, at hvis forslaget med Fyens Stiftstidende ikke vedtages, så udkommer Fyns Tidende ikke i morgen?«

Erik Eriksen: »Må jeg have lov til at sige, at enten må det være en grumme fejlhøring eller også en frygte-

lig fortalelse. Det er der selvfølgelig ikke tale om. Jeg har kun sagt, at det bliver helt anderledes med Fyns Tidendes fortsatte udgivelse, det vil få karakter af et filialblad, hvis vi vælger Svendborg Avis' løsning. Selvfølgelig udkommer Fyns Tidende i morgen«.

Afstemningssejren kunne ikke være mere kneben. 130 stemte for, 124 imod. Så svært var det for den tidli-

Farvel og på gensyn! Sidste nummer af Fyns Tidende som selvstændig avis udkom den 5. oktober 1979. Her ses en særudgave med en rigtig fynsk sidste hilsen fra det tekniske personale. Denne særudgave var dog aldrig i handelen! (Fyens Stiftstidendes billedarkiv).

gere statsminister at fuldføre sin sidste politiske bedrift, befri sig selv for en stor byrde og få de banker, der havde så meget i klemme, til at ånde lettet op.

De rent politiske sår blev også nogenlunde helet. På et bestyrelsesmøde i Fyns Tidende få dage senere, hvori det fynske Venstres formand, bankdirektør Malmose, deltog, lovede denne, at der ikke skulle blive politiske stridigheder i Venstre, der selvfølgelig ikke som organisation ville agitere imod Fyns Tidende under de nye forhold, og at der ikke ville komme nogen udtalelse imod det nye bladsamarbejde. Malmose, der havde kæmpet så ihærdigt for samarbejdet med Svendborg Avis, indså nu, at slaget var tabt, og at der absolut ikke var tid til at vinde et nyt.

Erik Eriksen havde vundet sin sidste politiske sejr på den fynske hjemmebane. Han havde gjort det ved egen forhandlingsdygtighed og manøvreevne.

Men naturligvis også, fordi Fyens Stiftstidende dengang ønskede det samme som han.

Efterskrift

Fyens Stiftstidende havde garanteret udgivelsen af Fyns Tidende som selvstændig avis i ti år, og det løfte holdt man. Men da den økonomiske udvikling for Fyns Tidende i dette tiår ikke havde været tilfredsstillende, og man var nået dertil, at Fyns Tidende var blevet en for stor økonomisk belastning for Fyens Stiftstidende, vedtog Stiftstidendes bestyrelse at standse.

Hovedmotivet bag beslutningen kan findes i Fyns Tidendes egen historieskrivning. På den generalforsamling i A/S Fyns Tidende, hvor formanden gav meddelelse om lukningen, sagde han:

»Da man i sin tid solgte vor udgiverret til Fyens Stiftstidende, var det betinget af, at man økonomisk ikke havde mulighed for at fortsætte som selvstændigt dagblad.

Det er nu 11 år siden, og i denne periode har Fyns Tidende været udgivet af Fyens Stiftstidende. Det gik økonomisk godt for bladhuset indtil oliekrisen i 1973 og den omkostningsekspllosion, der fulgte i kølvandet

af denne – dog således, at Fyns Tidende i alle årene har givet millionunderskud, således alene ca. 5 mill. i 1978«.

Ved samme lejlighed kunne formanden dog meddele, at Stiftstidende havde givet tilsagn om i ti år at fortsætte med en enkelt side i Stiftstidende med venstreledere og venstrestof. Fyns Tidendes »hoved« skulle fortsat findes sammen med Stiftstidendes på bladets forside.

Dette arrangement ophørte fra marts 1989, hvor Fyns Tidende gik endeligt over i historien.

Landsognet

af Robert Gabriel

Erindringer fra Skibhuskvarteret omkring 1915-20

Landsognet kaldte man den ende af byen, som jeg boede i, og husene var sådan, som huse var omkring århundredskiftet i de ny forstæder omkring en provinsby. Sproget var det blandede bondemål, som tilflytterne bragte med sig fra en hjemegn, der havde sin grænse i en ring om byen, præcis derude, hvor den næste bys tiltrækning begyndte.

Vores hus var skidengult og med tag af cementsten. Fra midten af det tømmer, der forbandt vindskederne i de to gavle, rejste sig en lodret bjælke, der passerede tagryggen og blev til en tårnspids med indhugget mavebælte.

Vi var i det midterste af fem sådanne småhuse med forhav og baghave og lokum i det lille udhus, der tillige fungerede som vaskehus. Alle havde desuden et hønsehus, og vi havde sågar et tagpapskur, der lænede sig op ad udhuset og tjente som sti for en gris – ideen med at holde gris var rimelig nok, for i det pakhus på havnen, hvor min far arbejdede, var der altid en masse affald, der egnede sig til at blive omsat i flæsk.

Mod nord grænsede de fem huse til en kort stump vej, der førte ud til den større bygade, hvor de handlende boede. Mod syd havde vi et hvidt dobbelthus med manzard – »La Granda« stod der i en fin krøllet skrift på den ene halvdel og »Håbet« med simple sorte hjemmegjorte på den anden. Det var vejens fine hus, og ham, der ejede »Håbet«s ende var telefonmand og jævnligt fuld og altid med på skæg. Hans kone var en sjuske, og deres børn kunne alt det uartige, som vi havde brug for at lære.

Den latinske ende af huset var bolig for en overbanemand, der havde noget med rangering at gøre, og en dag kiksede han springet til et kørende lokomotiv. Hans kone blev en ganske flot enke med lorgnetter og en stor barm, som en tandlæge forelskede sig i til ulykke for hendes tre drenge, der blev sat til at vaske sig og pynte sig efter en aldeles urimelig målestok.

Ved siden af os, til den side, der hele tiden var retsiden, boede skiftende familier. Først en med en ravn-sort, bredrøvet datter, Stefania, så en hellig kone, der var gift med en forsikringsmand, der talte sådan, som de gør det på Svendborgkanten. Han lod sig for resten smitte af vores grisehold, og min far lavede en kontrakt med ham om at slagte hinandens gris, for bæsterne blev jo kæledyr, og det kneb for min far at overtale sig selv til at myrde Gysse.

For pokker, som naboens skreg og hylede, da tiden kom, men trods mangelfulde forberedelser skilte min far den virtuost og uden unødige pinsler fra et elendigt griseliv i en alt for trang sti. Næste søndag var vores lille gårdsplads rigget til med stige og kar, men det blev en professionel, der kom til at gøre arbejdet, for min far havde fået en dyb mistillid til den kontraktligt forpligtede nabo under det første opgør.

Det var modbydeligt at se på, men på den anden side forfærdeligt spændende at overvære slagtingen. »Ka' du li' sorte pølser«, spurgte slagteren, og jov da, jeg var helt tosset med sort pølse og sirup, som jeg kendte til fra besøg hos familie på landet. »Jamen, så kommer du til at hjælpe os«, sagde han, »du må tage

et ordentligt tag i halen og holde den strakt, når jeg stikker hende, for ellers bli'r pølserne skæve«.

Jeg var ikke meget for det, men tanken om de misdannede pølser gjorde udslaget. »Nu dreng«, råbte han, og jeg tog et fast tag om halen og lukkede øjnene. Slagteren var min morbror, men alligevel tilgav jeg ham aldrig denne rå streg, og min mor havde svært ved at forklare og trøste, mens hun vaskede griselortet af hele min seksårige krop.

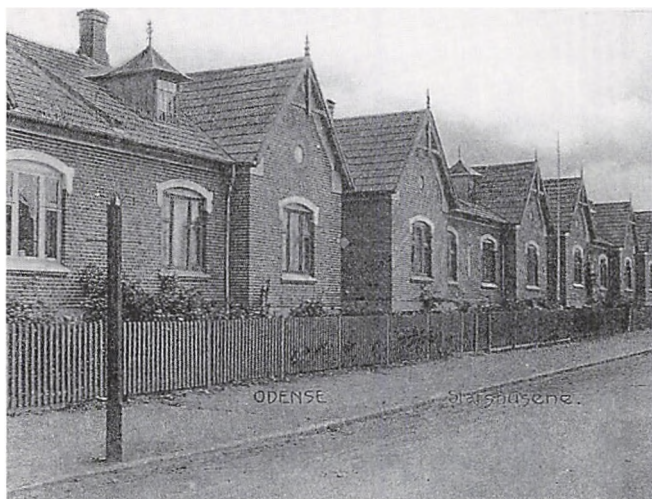
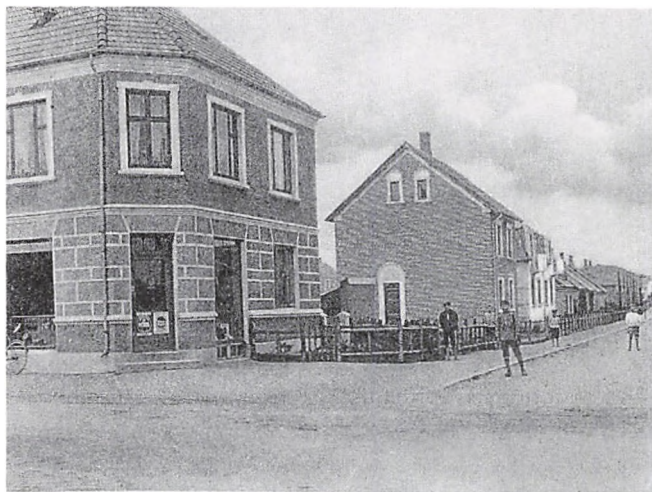
Til den anden side boede drejeren. Han havde slået

hønsesus og vaskehus sammen til en »maskinhal« på ca. 20 m², som husede et vidunder af en drejebænk, der larmende gjorde de mærkeligste former i træ. Jeg syntes især godt om de tykmavede chaiselongeben, men produkterne var i øvrigt så mangeartede og så fornemme, at det ikke lader sig beskrive. Drejeren var en lang og mager mand med stålbriller, jeg tror, han var lidt smigret over den beundring for hans frembringelser, som jeg ødslede på ham, men af og til var han sur, og så var det med at komme af vejen, for ellers risikerede man både det ene og det andet. Han bar heldigvis sit humørbarometer synligt, så han var til at finde ud af, og når han skød brillerne op i panden og tændte piben, så var det tid at gøre sig gældende med en bemærkning om, at man jo godt kunne rydde lidt op i spånerne eller sådan noget.

En af drejerenes vidunderligste frembringelser var snurretoppe, hånddrejede og mest den type, som vi kaldte ølbryggere. Det var en svær tamp, der meget lignede spunsen til en øltønde, men mere kegleformet naturligvis, og når den fik et rundhovedet søm at stå på, så havde man verdens roligst gående og mest stabilt snurrende top, der lod sig drive med i timevis uden at gå i stå.

Springere var en anden type, som han udviklede efter vore anvisninger og i overensstemmelse med grundprincippet i et forbillede, som »La Grand«-drengene havde fået af tandlægen fra en af hans mange rejser med enken. Springereren havde et bredt fladt hoved, og kroppen havde en indsnævring lige under hovedet, næsten som en hals, og når man drev på den med en kortskaffet pisk med rimelig lang snert, så kunne man ved at bøje sig og slå slaget med en opadgående bevægelse få den til at hæve sig hushøjt og sejle den halve gade lang og tilmed lande den så snurrende, at man kunne nå at løbe den op og tjatte den til

Postkort med to motiver fra Henriettevej omkring 1. verdenskrig – øverst hjørnet af Damhusvej. Robert Gabriel voksede op i et af de lave huse til højre i billedet. Nederst en række byggeföreningshuse (Odense Centralbibliotek, Lokallhistorisk Afdeling).

Robert Gabriel fotografert under havearbejde i sin mors have, Henriettevej 60. Billedet er formentlig taget i midten af 1930'erne (Stadsarkivet).

rette for et nyt mesterslag.

Æren for sådanne frembringelser var helt drejere-rens, men at drive toppene krævede sandelig både håndelag og et rimeligt kendskab til de love, der styrer bevægelsen af den slags ting. Vi var faktisk den bedste gade i landet til den sport – tror jeg. Vi satte i gang med venstre hånds langemand og tommelfinger, en snap bevægelse som et knips, men der var andre og simple måder, der var den med to hænders tommel og pege eller den med at vikle piskesnerten om toppen, holde igen med venstre hånd og slynge i gang med et svirp. Det kneb for de små begyndere at sætte i gang, og for at slippe for deres evindlige: »Vil du

godt gøre det for mig«, lærte vi dem at plante toppen i den løse jord, og når de så tævede løs på den, hændte det altså, at den gik i gang.

Det var en sorgens dag, da drejeren flyttede. Han gjorde det, fordi han fik mere arbejde for stolcfabrikken, og så slog hønsehuset ikke til længere, men ind i huset rykkede nu amerikaneren; han kom derovrefra med en blegnæset kone og to piger og var ikke spor amerikansk, men det var hans kone til gengæld, og sådan som hun talte, var det vel ikke mærkeligt, at vi måbede, og at hun fortvivlet tyede til Guds ord, det som baptisterne lytter til, og så græd hun, og så døde hun.

På den anden side af gaden var husene røde og tvillinger og lavet af en byggeforening. Der var en hel del af dem, og de så ganske store ud uden at være det, men de var immervæk to og to, og så havde de kælder under det halve af huset.

Lige over for os boede Bedste, hun var hele vejens og meget rynket og sød og morsom, men hun hostede sådan om natten, at det hørtes helt ovre hos os og foruroligede os meget. Bedste boede hos en plejesøn, hun havde levet det meste af sit liv i et lille fodermesterhus et par miles vej fra byen og havde selv en redefuld børn, men hjerte nok til også at ta' sig af en ussel lille fyr, der havde mistet sin rigtige mor, og nu var det altså ham, der frem for hendes egne tog sig kærligt af hende.

Bedste var altid klædt i sort og i skørter med masser af folder og slidser til mystiske lommearrangementer, som hun borede en hånd ind i og fremdrog et æble eller et stykke kage eller en tøere eller noget andet godt, som kunne glæde et barn.

Da min far døde, var hun til stor opmuntring for min mor, der dengang kun var 42 og bortset fra en månedlig pension på 40 kr. uden andre midler, end det hun kunne snurre ind på en håndsymaskine. Hun var god til at sy, hun havde lært det i landsbyen, før hun giftede sig, og i en tid, hvor sypigen gik med maskinen på hoften fra gård til gård, ofte flere mil, men nu sad hun altså og syede for konerne i kvarteret og fik alt for lidt for det.

Især om vinteren blev hun ved til langt ud på natten, og ofte sad Bedste hos med sit strikkesøj og sin småpludren. Hun hyggede sig hos os, men mest tror jeg, hun kom for at adspire vores travle mor og for at sige noget trøstende, når fortvivlelsen truede med at tage overhånd. Ak, hvor må alting have taget sig urimeligt ud, først senere gik det op for os, hvor svært det må ha' været. Hvad vidste vi børn om at savne en ægtefælle, om ikke at have en mand til at sørge for alting, til at komme hjem med en ugeløn, til at tale med og til at gå i seng med.

Desværre var Bedste ikke stærk nok til at forsvare

mor over for de hellige koner i nabolaget. De rendte os på dørene tidligt og silde med deres præk om frelse og trøst i Jesu navn. Det var især en pinsekone, der kantede sig ind, og med hende kom der manna i huset. Manna var en æskefuld af små billetter, der henviste til et eller andet bibelsted, og det fungerede på den måde, at man plukkede en billet i blinde, hvorefter man slog op i bogen. Billetterne gav faktisk svar på mange ting, undertiden lidt tåget måske, men konerne, for der blev efterhånden flere af dem, udviklede en sand færdighed i at udlægge teksterne.

Så vidt var det ikke helt galt, men se om kællingerne nogen sinde fandt på selv at medbringe bønner til noget af den kaffe, de sad og labbede i sig – »Ska' vi ikke ha' et korn mere«, messede de over kaffekoppen, et lille korn, et sennepskorn, et mannakorn.

Jeg var 6, da jeg kom i skole og fik øgenavnet »Tykke«. Han er ikke spor tyk, sagde en flink tante, men hans hoved er rigtignok noget rummeligt, og det var det sgu, et stort rundt et med to små sprækker til et par nærsynede øjne, en intetsigende tud og en lille mund under en bred overlæbe – men »Tykke« var jeg altså, og det sørgede jeg meget over, dog ikke mere end at jeg bevidst udnyttede øgenavnet og understregede det ved at spille med de muskler, som jeg slet ikke havde, men sværvægt er jo omtrent det samme, og jeg blev tilmed kraftigt averteret: »Pas på »Tykke«, han er møgstærk«.

Jeg kunne både læse og skrive, da jeg begyndte i skolen hos frk. Dittmann, det er i hvert fald kun en halv løgn, for jeg havde i lang tid modtaget privatundervisning hos mine to ældre søstre, og Dittmann var særdeles tilfreds med mig og belønnede mine præstationer med englebilleder, der lignede Rafaels og var meget glansfulde og ved andre lejligheder ved at fiske sit kapslede guldur ud af sin nydelige barm og lade mig høre det tikke. Det var hende, der opdagede det med øjnene og beordrede mig til undersøgelse hos øjenlæge Krarup, der sagde briller, og havde »Tykke« gjort ondt, så overgik »brilleabe« det i en sådan grad, at jeg nægtede at optræde i rollen, indtil jeg mange år

Skibhusvej set mod nord fra nr. 80 og udefter engang i 1920'erne eller lige efter 1930 (Stadsarkivet).

senere faldt i med en pige, der overtalte mig til at genoptage brugen.

De to første klasser i skolen var eftermiddags, så der var masser af tid til et morgenjob hos mælke-
manden, en lystig lille mand, der vimsede omkring sine kunder og fyldte kander og skåle fra en snes mælkejunger, hvoraf fire ad gangen stak en messingtud ud af de små porthuller i den lukkede kasse.

Vi var altid to drenge med vognen, vi bændte hjem-

mefra ved syvtiden og havde en ganske god løbetur til mejeriet, men det generede os ikke, for udsigten til køreturen med den raske hest, som vi styrede efter tur, var næsten jobbet værd. Jeg har glemt, hvad hyren var, men jeg får en kildrende rislen i nakken ved tanken om de drikkeskillinger, som jeg »glemte« at gøre rede for, og som i smug blev omsat i napoleonskager.

Strimler var den yderste, skorpede kant på det flade morgenbrød, og vi kappedes om at betjene bageren,

der var en af de første kunder på ruten og gavmild med strimler, men fedtet med noget til at ha' dem i. Heldigvis havde bluser dengang elastikkant, og matrosruerne var ganske rummelige, så der blev som regel nok til både hest og drenge og til mælke- manden, der var lige så interesseret i det søde stads som vi og villigt betalte med kærnemælk, som vi drak af pottemålene og ofte med en sjat god fløde på toppen – det var mageløst dejligt.

Dikas var en lille, sort hund med brune sokker og lidt brunt ved ørerne, en rottehund kaldte man den slags, men det var Dikas ligeglad med, han brød sig ikke om rotter, som der ellers var nok af i kvarteret. Jeg så dem løbe op ad trådnettet og sætte af og lande på pindene til dueslaget, og jeg jagede dem med koste og skovle, men med en tvivlsom effekt.

En dag kom min far hjem med en ståltrådsfælde, der straks gav gevinst. Ideen med fælden var så at smide den op i et kar vand og drukne bæstet. Det gjorde vi så, men det endte med, at vi fik medlidenhed med dyret, fordi den var for længe om at dø, og så tog vi fælden op af karret og åbnede lemmen og klaskede rotten med en skovl.

Dumme, lille Dikas, han havde ikke andet end pighunde i tankerne, og så blev han kastreret og hjemmehund og lidt fed, men god og trofast. Han forsvandt sporløst, da min far døde.

Jeg ved ikke, hvad min far tjente dengang, men jeg bilder mig ind, at jeg har set ham aflevere en eller to blågrønne femkronesedler til husholdningen på de ugentlige lønningsdage, og vi savnede i hvert fald ikke det daglige brød, men vi havde jo også det billige sul fra grisene, og vi havde kartofler og kål i haven, eller haverne skulle jeg vel sige, for vi havde også en kolonihave. Det var en stump rå markjord, en fem minutters gang fra hvor vi boede. Der løb en smule vand i en rende i skellet, en slags bæk var det vel, og den var navngivet Vinkælderrenden. Jorden var god nok til padderokker og tidsler og margeritter, men ikke meget værd som køkkenhave.

Min mor var god til at passe på de skillinger, der

blev til overs i husholdningen, og det var hende, der finansierede de små udflugter, vi gjorde om sommeren. De gik som regel til fods til Munkemose, hvorfra vi sejlede med dampbåden til Fruens Bøge, hvor vi lejrede os på engen med madkurv og hvidtøl og kaffe i en almindelig ølflaske, der holdtes varm af aviser og uldne trøjer.

I skoven var der en lille indhegning ved Røde Hus, og der gik en mølædt kronhjort og så kongelig ud. Engang var vi flere familier i et af lysthusene ved Røde Hus, og mændene havde snaps med til maden, og alle grinede og pjankede, også min ugifte moster, der røg cigaretter og lod mig smage og blev ked af det, da jeg brækkede mig.

Den kære moster havde leddegigt og var i det hele taget ilde faren. Hun havde en søn, men ingen til at forsørge sig, og familien havde ikke meget til overs for hende, bortset fra min mor altså, der tog sig af hende, og min far, der generøst gik med til at indrette et tagværelse til hende, og så var hun hos os, indtil leddegigten tog hende.

Vi havde altid en snes høns af blandet race, men gode æglæggere, og der blev ganske mange æg til overs til købmanden som betaling for mel og gryn. Vi børn blev sommeren igennem sendt ud at plukke græs og skørtidsler og fandens mælkebøtter i sækkevis, og i høstens tid gik vi på omegnens stubmarker og samlede aks, der slog til langt ind i vinteren. Af indkøbt foder udgjorde hvedeklid en betydelig andel og serveredes overhældt med kogende vand som morgenvælling for hønsene, og sikke æg – købmanden viste dem frem for de andre avlere i kvarteret og bad dem gå hjem og opmuntre deres høns til lignende præstationer.

Der var mange børn i gaden, og vi samarbejdede om en masse aktiviteter, der næppe var stort anderledes end de, der udfoldedes andre steder. Vi havde vore krige og vore sårede, og årsagen til krigen var som oftest blot og bar kedsomhed eller mangel på en fodbold, som igen kunne bero på, at vi var udgået for sejl garn til en ny bold. Vi fremstillede selv vore bolde

af gamle klude og aviser, som blev knuget sammen til en kugle af passende størrelse og omsnøret med sejl-garn, der desværre var en mangelvare. Under kri-gene hændte det naturligvis, at vi tabte slaget, der altid udkæmpedes mod børsterne fra Skibhusvej, og under flugten ved en sådan lejlighed var jeg så hårdt trængt, at min sidste udvej var et højt plankeværk. Forsøget på

at entre det kostede mig en solid blodforgiftning, fordi jeg var så uheldig at hamre den ene hånd ned i et rustent søm.

Min mor var skrap til at rense sår, og det var bestemt ikke smertefrit, når hun tog fat med lunkent vand og grøn sæbe og neglebørste, men denne gang svigtede kuren. En rød stribe krøb længere og længere

Der var mange børn i landsognet, og her er en stor flok trommet sammen til fotografering. Billedet er sikkert fra tiden kort før 1. verdenskrigs udbrud. I baggrunden en lang række af de dobbelthuse, der var bygget efter gennemførelsen af en lov om statslån til opførelse af arbejderboliger (Møntergården).

op ad armen, og hun vidste, hvad det betød, for hendes far døde af en blodforgiftning. Han havde et lille slagtehus på landet, og efter en torvedag i Assens spillede han kegler med kollegerne og fik en splint op under en negl, og så var han færdig – doktor Junker reddede mit unge liv.

Skibhusvej var kvarterets forretningsgade, og de ærinder, som vore mødre pålagde os, førte os således lige i armene på børsterne, der passede os op, når vi optrådte enkeltvis, og sådanne idelige skærmydsler måtte naturligvis føre til åben krig, en helhjertet en, der næredes og forstærkedes i takt med larmen fra Europas slagmarker, som de voksne talte meget om.

»Napoleon var en tapper kriger«, skrålede vi og slog takten med vore klaptræer, der fungerede som krigstrommer. Træerne var lavet af tilfældige træstumper, skåret til med en brødkniv og hærkede i komfurilden. Klangfarven var mangeartet og beroede naturligvis på træsort og håndslag.

Pigerne sjippede og spillede bold og lavede sanglege og far og mor og børn og alt det der. Af og til blandede vi os for det gode eller generede dem på det groveste. På varme sommerdage hændte det, at en behjertet mor fyldte et kar med vand, som opvarmet af solen blev til en herlig badepøl, hvor både piger og drenge plaskede nøgne rundt og nysgerrigt studerede hinandens køn. Vi var jo en ung gade med meget unge børn, så rigtigt uartig blev det først senere.

Jeg kunne med lethed fylde en bog med andre og mere særprægede gøremål, men det kan jo enhver, der gider gøre arbejdet. Alene for at bevare erindringen om lidt af det primitive i tiden skal jeg forsøge at beskrive et par af de ting, der ikke kostede noget, og som optog os ganske meget.

Vi spillede noget, vi kaldte »pind«, og som på en måde mindede om cricket. Et for os aldeles ukendt fremmedord, men ligheden er umiskendelig. Vi rejste to mursten på kant med en fods mellemrum, og på toppen lagde vi en lidt tyk pind, der kunne vippes ud i verden med en lidt længere stok i spillerens hånd. Hvis udeholdet greb pinden, måtte spilleren lægge sin

stok på stenene, og så var det griberens sag at rage stokken ned ved et velplaceret kast med pinden. Var pinden ikke grebet, måltet afstanden fra nedfaldsstedet og ind til stenene i antallet af stokkelængder, der blev til point og var med til at afgøre spillet.

Alle har vel hørt om nøglebøsser, men så sjældent som de nu forekommer, skal jeg give en let beskrivelse af dette ikke helt ufarlige bang-bang. Man tager en nøgle med hul i og binder et stykke sejlgarn til nøglens greb, en 60-70 centimeter vil være passende. Til den anden ende af snoren tøjrer man et søm, der er tilpas tykt til at udfylde hullet i nøglen. Så skraber man svovlet fra et par tændstikker ned i nøglehullet og stikker sømmet ovenpå, og når man så griber om midten af snoren, har man en slynge, som man holder fast i, mens man svinger bøssen i en rap bevægelse mod en mur eller noget andet faststående og altid med sømhovedet forrest. Braget er fantastisk, men det hænder altså, at nøglen eksploderer, så husk at vende hovedet den anden vej, når du klasker.

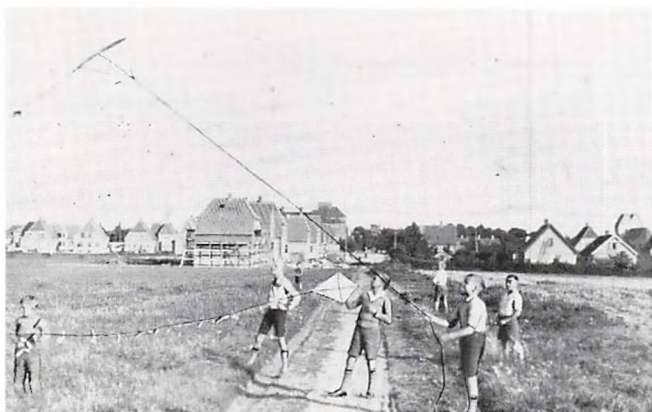
Svend Methling påstod, at han har haft held til at fange fisk ved at lade sine drager sejle ud over Vesterhavet og ved en hurtig affiring af halen med agn og krog ned, hvor der var chance for bid. Det lyder utroligt, men hans fantasi fejlede i hvert fald ikke noget, og hvem har vel ikke, og just med drager, rejst fantasiens verden tynd. Vore drager var naturligvis helt uovertrufne, vi kunne bare det med at få dem til at balancere på stemmebåndet og med passende længde og vægt i halerne – det eneste problem var sejlgarnet, men når vi samarbejdede rigtigt for alvor, fik vi af og til en kollektiv fugl ud i en afstand, så den næsten nåede de lavest hængende skyer. Det er naturligvis løgn, men ikke ret meget.

Hylde kan vist gro alle vegne. Dette hellige træ dominerede småhaverne i mange år og blev en højtt skattet leverandør af materiale til hyldebøsser og pusterør og de vælige arabere, som vi piskede og skamred i jagter på ulv og bjørn eller genboens gigtplagede gamle puddel.

Det forekommer mig, at vintre dengang var mere

forfrosne end nu om dage, og ih hvor den skar, når sneen lå hushøjt, og pytter og damme havde låg på. Opfindsomheden kendte ingen grænser. Gamle primitive slæder kom frem, og ny, fantasifulde frembringelser så dagens lys. Prototypen var selvfølgelig to meder holdt sammen af et par revler med luft imellem, så de afgav en solid ståplads for de klampede træsko. Et kosteskaf med et søm i enden var drivmiddel, og med en sådan ispig mellem benene kom der flugt over feltet og skrammer og blodtud, når forræderiske jordklumper og hestepærer kæntrede ekvipagen.

Ski kendte vi kun til af navn, men skøjter var ret almindelige. Ingen havde naturligvis råd til selv de simpleste af de tingester, der lå og skinnede i isenkræmmerens vinduer, men hos jernhandleren, ham med skrammelbunkerne, kunne man for en slik finde et par gamle rustne hælebrækkere, eller hvis man var heldig et par Halifax, der manglede både skruer og gevind, men udmærket lod sig tøjre til en gammel støvle, og så længe det kun drejede sig om at skøjte på fortovets fasttrampede sne, var der ingen problemer med skæret, det opstod først, når vi vovede os ud på glat is, og så var det om at kende nogen, der havde rådighed over en fil. En af fædrene i gaden var smed, og når det gik højt, fik vi ham til at foretage operationen – hulslibning var jo sagen.

En ting, der undrer mig, er for resten, hvordan jeg har haft tid til at opleve de ting, jeg er i færd med at skrive ned. Der må være noget galt, for skole og småjobs må ha' lagt beslag på meget af min tid, men all right, dagene var måske længere og flere den gang.

Lige nu kommer jeg til at tænke på, at jeg godt nok har fortalt, at min far døde, da jeg var 10. Det var meget sørgeligt og urimeligt, for min far var stor og stærk, han var det i hvert fald i sine yngre dage. Han havde lært landbrug i præstegården i Dreslette, og han har nok været noget af en pralhals. Min farbror Valdemar har fortalt mig historien om, hvordan det gik til ved en lejlighed, hvor karlene konkurrerede om at bære tunge byrder. Enhver kunne jo bære en tønde korn på nakken ud og ind og op ad trapper og stiger, men min far, ja man fristes til at tro, at det er løgn, bar en tønde korn op på loftet med forkarlen ridende på toppen, men derved sprak altså også hans ene træsko.

Det var jo tåbeligt og til stor skade for en god ryg. Fra præsten kom han i lære hos smeden i Voldtofte, og her skulle han vel også vise sig, for en dag, da han skoede en svær hingst, plantede bæstet det ene forben i brystet på ham og fratog ham lysten til hammer og ambolt. Mens han var hos smeden, giftede han sig med slagterens Anne, og sammen drog de nu til byen, hvor min far blev gårdskar i en dejlig gammel købmandsgård, men så kom der sporvogne i gaden, og bønderne turde ikke køre deres heste forbi de raslende uhyrer. De flyttede til andre gårde, der lå mindre udsat, og så blev min far kusk på en melmølle og senere pakhusarbejder hos DFDS, der havde en rutebåd på København og et par eksportbåde på Englandsfarten.

Det var hårdt arbejde, og de knubs, han fik undervejs, tærede vel på kræfterne, for han krympede sig af og til over rygsmærter og brugte Pain Pills, eller hvad

Drageslyvning på stien fra Egebæksvej til havnen, sikkert en gang i 1920'erne. I baggrunden til højre ses den nybyggede Fredens Kirke (Møntergården).

Postkort fra Skibhusvej, sikkert omkring 1908, med nr. 77 helt til højre i billedet (Møntergården).

det nu hed, til at smøre på ryggen. Jeg ved, det var noget, der brændte som ild på huden, for mor brugte det på os børn mod tandpine. Jobbet i pakhuset var ofte også natarbejde, når skibe var forsinkede og skulle lastes på rekordtid, og just i en sådan travlhed fik han en skade af en bjælke, der røg ind i siden på ham.

Det blev hurtigt til en lungebetændelse, og så lå han der i sovekammeret, og lægen var der hver dag og til ingen nytte, og så kom den dag, da han mistede bevidstheden. Jeg stod ved vinduet med foldede hænder

og var bange og bad og tryglede Vorherre om at gøre ham rask. Vi børn var kaldt ind af en diakonisse, »for nu dør han«, sagde mennesket. En efter en gik vi hen til sengen for at sige farvel, og så græd vi, og jeg gik tilbage til vinduet og bad om et mirakel, og så var det forbi. Min mor lå på chaiselonguen inde i stuen og var stiv af rædsel og sorg, og diakonissen sagde noget om Guds vilje, og der kom andre koner til, der sagde et eller andet.

Efter begravelsen begyndte næste del af min barndom, som måske bli'r til en fortsættelse af historien, hvis jeg får tid og lyst.

Da mor Anne blev enke, havde hun fire sultne unger at forsørge – Margrethe 14, Astrid 12, jeg Robert 10 og Edith 8.

Margrethe og Astrid havde allerede småjobs, og jeg fandt hurtig fast og god beskæftigelse som bydreng for sognets ubestridt førende købmand.¹ Mor fik tilstået en slags pension på 40 kr. om måneden, løbende til den sidste var konfirmeret, og hun snurrede vel omtrent det samme ind på sin håndsyrmaskine. Alt i alt et såre beskedent udkomme, men mor fik det til at løbe rundt, og jeg kan ikke huske, at vi nogen sinde savnede dagligt brød.

Grethe var en sjov størrelse, meget forfængelig og altid pralende af hvad som helst, men frækt førte hun sig altså og til stor bekymring for sin travle mor. Den første jul efter fars død brugte hun egenmægtigt hele sin hyre på kunstige gaver til alle. Jeg fik til eksempel en forniklet servietring med en gul belægning indvendig og et flot graveret R G. Jeg opbevarer den stadig som en erindring om den festlige og storagtige pige. Ingen i vores gade kendte til noget så fisefornemt som en servietring, ingen andre end min storesøster.

Hendes appetit på livet var enorm, og hun løj om sine eskapader så frimodigt som en engel, hvilket naturligvis førte til endeløse bebrejdelser og gråd og klage over pigens træskhed. Mor bad og tryglede Vorherre om frelse for sit vildfarne barn, mens Grethe ubesværet fortsatte sit livtag med livet og synden, indtil hun landede nok så nydeligt i favnen på Karl, der var skibsbygger på værftet og lejer af det lille loftsværelse, som vores moster boede i til sin død. De blev lykkeligt gift og bosat i Svendborg, og få år senere døde hun efter et fald på en glidebane, som nogle ubetænksomme unger havde lavet på fortovet – bump, tungt ned på halebenet, og det ville hjernen ikke være med til.

Astrid var mere sindig, hun gjorde hus- og jomfruarbejde i skiftende huse, hvoraf de interessanteste

var Lindhardt og Gjerulff og Niels Bohr. Desværre husker hun ikke længere navnene på de mange interessante videnskabsmænd, der befolkede professorens stuer, men hun griner saligt, når hun taler om somrene i Tisvilde og Bohrs leg med drengene og en fodbold. Jeg tror, det var her, hun lærte reglerne for det ædle spil, som hun senere blev alvorligt bidt af.

Hun var ikke helt ung, da hun en dag købte sig et lille mejeriudsalg i Odense og flyttede sammen med sin mor, indtil hun fandt det for godt at gifte sig med enkemand Hans. Hun opgav forretningen, og et øjeblik så det ud, som om hun skulle blive mor, men det kiksede desværre; hun var nok blevet for gammel til det, men hun fik rigeligt brug for sit overskud af kærlighed til et lille væsen, da de påtog sig opdragelsen af et mishandlet lille stump-pigebarn, der havde været kastebold mellem et børnehjem og skiftende plejeforældre.

Edith var jo den lille og kæk næsten som Grethe. Hun gik altid rundt med svulne læber og tandpine og var glad, når vi lejlighedsvis viste hende en smule opmærksomhed. Hun kunne alting med sine hænder, men det lå lidt tungt med det boglige, hun var ordblind, men det blev jo først klart meget sent, og i de tider var man bare dum, hvis man ikke kunne læse flydende, og den dumhed levede hun med frit og frejdigt, mens hun voksede sig ud af tandpinen og blev en ganske køn pige.

Efter et par år med skiftende jobs kom hun til København og i huset hos en af de kendte modekunstnere, hvor hun tillige fungerede som »gine« for kunstnerens kreationer, og når vi glimtvis så hende, var hun iført de festligste rober, der fremhævede hendes udmærkede skikkelse.

Edith giftede sig med Christian, og de etablerede sig i en lille butik i en død gade i Nyborg – blandet manufaktur og en blandet start og en smertefuld første fødsel dominerer min erindring om den periode, men de holdt skindet på næsen og startede på en frisk i Odense, hvor Christian fik et udmærket job i skibsværftets kontorer.

Efter mors død rykkede de ind i barndomshjemmet i landsognet, og Christian forbedrede det lille hus, som blev til en aldeles udmærket bolig for mor og far og tre børn. Christian var virkelig god til håndværksarbejde. Men en skønne dag solgte de huset og alt det andet og sejlede ud til New Zealand, hvor Christians bror var godt i gang med et bageri. Christian kastede sig ud i byggevirksomhed, og resten af familien var hurtigt i gang på andre fronter. Vist knoklede de, men de kom godt fra det og fik på ingen tid foden under eget bord.

Så meget eller så lidt om mine gode søstre, og nu vender jeg tilbage til det, der er tænkt som et tidsbillede af livet for småkårsfolk i landsognet.

Købmand Jensen var både hård og blød. Det hårde kom til udtryk over for to kommis'er og bydrengen. Det bløde henvendte sig især til en smuk lys kone. De var et stateligt par og rasende dygtige og energiske begge to. Rigtig hård var han nu slet ikke, han gav rigeligt mål til de fattige kunder og uden at flå de mere velstående – med andre ord et kønt forbillede for den spirende købmand, der længst var på vej i bydrenge skikkelse.

Købmanden så hurtigt mulighederne i min beregnende natur og sendte mig om fredagen rundt til et fast klientel af koner i nabolaget, forsynet med en ordrebog og med besked om at være høflig og salgsfremmende. Når jeg så kom hjem med ordrene, gik kommis'erne i gang med at afveje sukker og mel og gryn og alt det andet, som blev opmarcheret gruppevis på hylden foran den bagerste reol, hver ordre for sig og med navn på en af poserne.

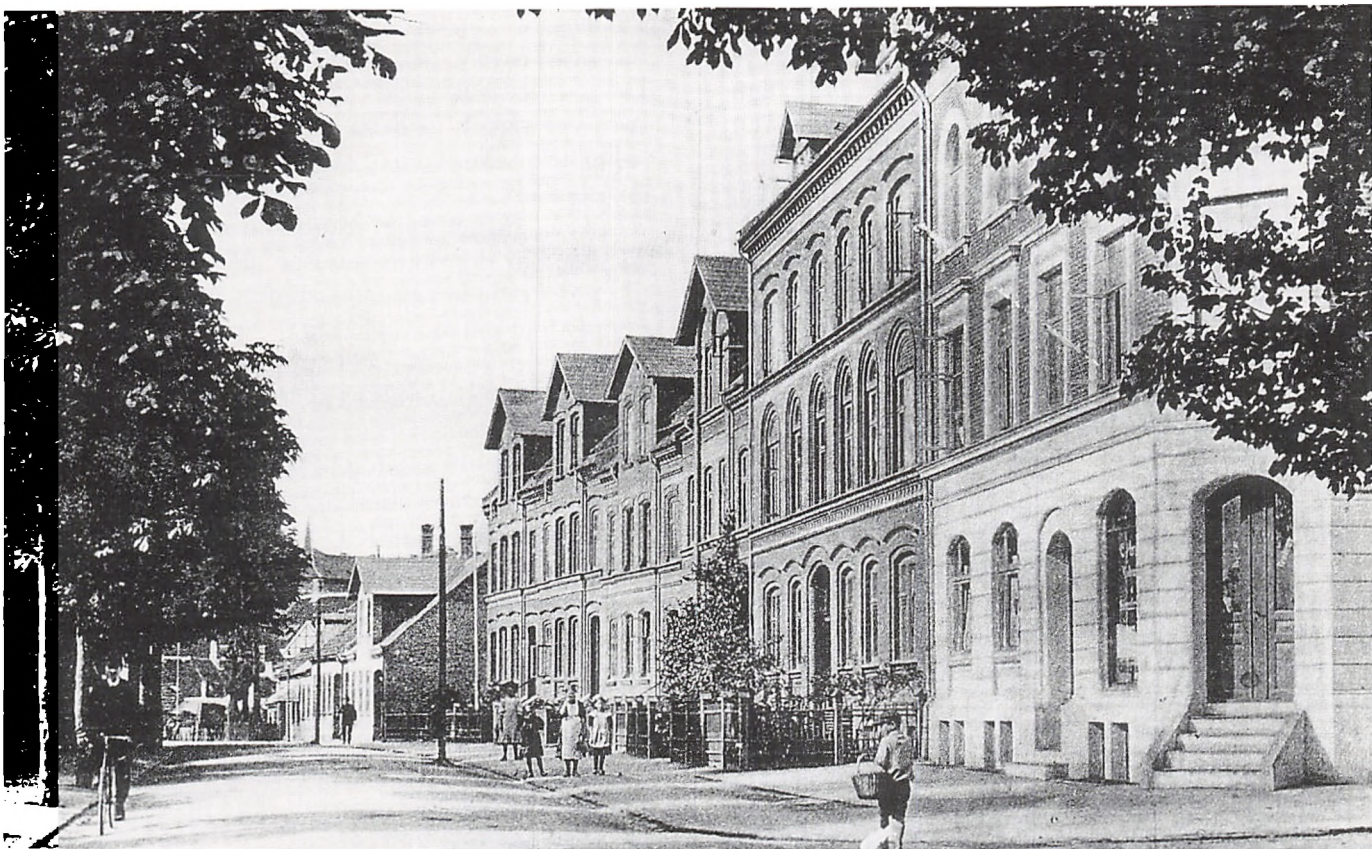
Før udbringningen om lørdagen gennemgik købmanden ordrebogen og noterede enhedspriserne, hvorefter han rakte mig tingene ordre for ordre, som jeg stuede i fem-seks stive firkantede kurve, og så begyndte den leg, der altid var til lige stor halloj for ham og mig og ofte applauderet af både kunder og kommis'er. Hvor meget tilbage på en femmer eller en tier hed det, og så blev byttepengene talt op, og den ene grinede, når den anden gjorde en fejl.

Jeg var dreng hos købmanden, til jeg blev 14, og jeg slæbte bravt lige fra starten. Tønder med sirup og sække med salt og soda hentedes hjem fra havn og bane på trækvognen. Det var ofte tunge læs og især tungt fra havnen, fordi det gik op ad bakke, og trækvognen var i sig selv ikke nogen let sag. Det hændte jævnligt, at jeg måtte standse op flere gange på bakken i Skt. Hans Gade – så satte jeg mig et øjeblik på en af skaglerne og pustede ud, og milde himmel, hvor det gjorde godt, når en forbipasserende engang imellem tilbød at hjælpe mig op ad bakken.

Der var naturligvis mange andre gøremål end de løbende forretninger. Vi handlede også med brændsel, kun i det små, men ingen i det kvarter havde vel råd til at gøre større indkøb. Vi havde et tøndemål og et skæppemål, og lageret bestod af en lille klat kul, lidt koks og cinders og en håndfuld briketter plus naturligvis en smule optændingsbrænde og småbundter af spån, der var fedtede ind i noget, der måske var harpiks. Det var ikke altid, vi havde kul, det var jo krigstid, og tilførslerne var sparsomme.

Som en følge af samme krig havde vi selvfølgelig heller ikke rigtig kaffe, men vi var kendte for det bedste surrogat i sognet, og det var faktisk mig, der producerede det. Jeg gjorde det efter købmandens anvisning og med streng ordre om ikke at røbe opskriften, men nu kan det vel være lige meget. Jeg stod ganske enkelt i kælderen og fyldte skufferne med det sorte stads, som oppe i butikken lå på hylderne i pæne gule ruller og solgtes under det forjættende varemærke »Mokka«. Jeg tør ikke bande på det, men jeg tror faktisk, flere af kunderne blandede en »Mokka« i vort berømte kaffesurrogat. Den samme vare, men med min hjælp befriet for den gule emballage.

Flasker var også dengang et problem, men på en lidt anden måde end nu om dage. Vi tappede selv petroleum og eddike og sprit og andre ting på flasker – genbrugs begribeligvis, så en gang om ugen fyldte jeg et par store kar med flasker til rensning, et kar til det grove og et til de ædlere ting, og så blev der skrubbet med flere størrelser flaskerensere og skyllet efter i

Skibhusvej med vejtræer, fotograferet ind mod byen fra hjørnet af Bredstedgade omkring 1910 (Montergården).

flere hold vand. Etiketterne løsnede sig jo i vandbadet, og der var så mange af dem, at købmanden fandt på at samle dem, når vi tømte karrene. Så knugede vi dem sammen i boller i håndstørrelse og lagde dem på en ståltrådsrist til tørring i udhuset – et udmærket tilskud af brændsel til to slugvorne kakkellovne.

De fleste aktiviteter i kælderen bestyrede jeg, og som belønning for slævet i undergrunden forsynede jeg mig rigeligt af alt, hvad der opbevarede af spiseligt. Det var især kasserne med tørrede frugter, det gik ud over, og blev jeg tørstig, stødte jeg dristigt en prop ned gennem halsen af en dobbeltøl, en tyk og mørk og

sukret ting, der fyldte godt i maven.

Det var naturligvis også mig, der fiskede spegesildene for betjeningen ovenpå, og som omhyggeligt vaskede stanken af hænderne ved ganske simpelt at åbne hanen på sprittønden og holde hænderne under. Petroleumstønden var stor og stationær. Der kom en hestevogn en gang om ugen fra Det Danske Petroleumsselskab og fyldte op gennem en studs, der sad i knæhøjde uden på huset.

Der var desværre hverken chokolade eller slik i kælderen, og oppe i butikken var disse herligheder under konstant bevogtning af kommis'erne, der for-

mentlig selv forsynede sig ad libitum – det tror jeg i hvert fald – men lørdag aften, når vi sluttede ved nittiden, fyldte købmanden et kræmmerhus med blandede bolsjer, som jeg fik overrakt tillige med hyren, der i starten var 4 kr. om ugen og henad vejen forhøjedes til en slutløn på 7 – en rimelig løn dengang og et fint tilskud til mors husholdning.

At holde butiksgulvet rent var også mit ansvar, og jeg fik sandelig lært at komme ind i krogene. Først stænkede jeg gulvet med vand, så den halvstive kost – nej, det er forkert; først hjørnerne med støvekosten, så resten med den rigtige kost og til slut sand, som jeg virtuost håndstrøede i små halvbuer efter eget mønster.

Det vil føre for vidt at komme ind på arbejdsgangen i øvrigt, men jeg kan ikke slutte afsnittet om købmandslæren, for en lære blev det helt bestemt, uden at vende tilbage til konerne og de muntre ture med ordrebogen. Her var det mig, der solgte, og mig, der leverede varerne, og mig, der lærte kunderne at kende.

Et sted var særligt tiltrækkende, det var en gøglerfamilie, dem var der for resten to af på ruten. Den ene var indisk og optrådte i skoler og på sommermarkeder med sækkevis af kvælerslanger, som de slyngede

om hals og krop på en måde, der tog sig dødsensfarlig ud. Inderne var mystiske og gav ikke drikkepenge. Det gjorde til gengæld den anden familie, der måske ikke var rigtige gøglere, men de fartede meget omkring hele sommeren og solgte is, som de drejede ud af en træbalje med et håndtag i siden. Konen var stor og mørk og sjusket, men rundhåndet med småører og isvaller. Var der ikke is i huset, blev det i det mindste til et af de hjemmebagte kræmmerhuse med en ordentlig klat alliance-syltetøj.

Andre af konerne gav ofte en drikkeskilling, og købmanden roste mig og slog mig på skulderen, når vi gjorde udbyttet op, og han vidste, at det meste af det havnede i sparekassen på Fisketorvet.

I skolen var jeg efterhånden sløjet af, og der var ikke meget tilbage af den levende interesse, som frk. Dittmann fremkaldte i starten. Jeg gad ikke læse lektier, og jeg var uopmærksom i timerne, og mine nærsynede øjne så aldrig, hvad der blev skrevet på den store tavle, men regne kunne jeg dog, og med det danske stod det nogenlunde til, måske også med geografi og naturhistorie, men stort set var jeg så negativ, at overlæreren, der kendte min mors kår, overbeviste mig om, at jeg hellere måtte se mig om efter et passende job.

Jeg blev permitteret ud af 3. mellem og rendte med købmandens fine anbefaling i lommen hurtigt en læreplads op. Branchen var bygningsartikler en gros, men firmaet var i en dårlig forfatning, og efter et års forløb blev det klart, at der var for lidt kød på den hest, og så fulgte en periode med skiftende kortvarige jobs, mens jeg stadig søgte en god læreplads, som der desværre ikke var for mange af dengang.

Et af mine jobs var som bydreng og karl i en fiskeforretning. Indehaveren var en elskværdig dame, der godt vidste besked med at sælge fisk, men var lidt snæversynet i sine dispositioner, og når vi nåede mid-

Etageejendommen Hannesborg på hjørnet af Damhusvej og Billesgade fotograferet 1921, kort tid efter opførelsen (Møntergården).

Distriktsbestyrelsen for St. Hans Landsogn 1918

Distriktsbestyrelsen var et andet navn for sognerådet, og medlemmerne af landsognets bestyrelse ved afslutningen af 1. verdenskrig synes alvorligt stemt. Det hastigt voksende indbyggertal og den forholdsvis lave gennemsnitsindkomst i landsognet gav distriktsbestyrelsen mange problemer at slås med (Otto Nørmark fot., Møntergården).

dag, var der ikke meget tilbage til de sene købere. Det ærgrede mig lidt, og jeg foreslog dem, at jeg prøvede at råde bod på det ved at hjemsoge de fiskere, der lå med deres hyttefade i havnen og småhandlede med forbigående. Jeg sadlede varecyklen og kom hjem

med en god kurvfuld fede små rødspætter, som vi tjente tykt på. Jeg gjorde den tur mange gange, men omsider gik det op for fiskerne, at min historie om, at jeg købte ind for et stort pensionat, ikke rigtig hang sammen, og så røg den fidus.

En af de større villaer på Henriettevej, nr. 17, fotograferet i 1923, lige efter opførelsen. Bag porten til venstre var der vognlakereri og malerværksted (Møntergården).

Jeg ser tydeligt, at jeg er ved at komme på afveje. Det er jo ikke min person, det drejer sig om, men sådan går det altså, når man farer vild i sin egen jungle af erindringer.

Jeg prøver igen, og jeg lover, at jeg nu vil forsøge at holde mig i sporet.

Skrædderen boede i nr. 64 i et lille gulstens i samme størrelse som vores. Skrædderen var lille og spinkel og lidt svagelig og sad på hug på sit bord, sådan som skræddere vist altid har siddet. Han håndsyede jakker for et større skrædderi inde i byen, og hans kone syede benklæ'r for samme firma, men på maskine altså. Vist var de fattige, og manden så aldrig særlig glad ud, men det gjorde til gengæld konen – skrædderkonen, sådan lod hun sig titulere, og sådan var hun for Gud og hvermand i al den tid, jeg kan huske. Jeg har aldrig set hende sur, ikke engang når vi vidste, at de næppe kunne få, hvad de kunne spise, og slet ikke når hun uddelte lussinger til sine fem skrigende unger.

Skrædderen blev ikke gammel, måske tuberkulose, en trussel, der hang over mange hjem i landsognet. I vores lille stump vej var der hele tiden et eller andet barn, der blev sendt til behandling på Nakkebølle, og flere af dem gik bare til, bl.a. skrædderens eneste datter. Da skrædderen var død, blev det fattige hjem til et samlingssted for drengene i gaden. Der var naturligvis ikke tale om nogen form for traktement, men de

fire drenge var muntre og meget underholdende. De kunne spille mundharmonika og hvad som helst, der kunne piskes lyde ud af, og bedst af alt, de ejede et gammelt fedtet spil kort, og de kendte til reglerne for seksogtres og mousel, især mousel, som vi spillede om tændstikker ved et vakkelvornet bord under en spruttende gaslampe. Søsteren så vi ikke meget til, hun var ofte sengeliggende eller på sanatorium. Jeg mener, hun var omkring 12, da hun døde. Ubegribeligt, at det ikke gik drengene på samme måde, de sov jo tæt, og det var småt med ventilation, men de klarede sig, og der kom mere mad i huset, da skrædderkonen rendte et godt rengøringsjob op på banegården. Hun var en god mor for drengene, en munter og glad sjæl, der lyste op i kaffeslabberadsen med nabokonerne.

I nr. 57 boede stentrykkeren. Han var lidt hellig, vistnok fordi han havde en invalid søster i huset, og hun spillede orgel i søndagsskolen, og så måtte han skubbe kørestolen og blev på den måde opdraget til at synge med. Jeg kan naturligvis ikke huske, hvem der boede i nr. hvad, men jeg fortsætter med at klistre numre på gadens beboere, og lad mig et øjeblik befatte mig med lampepudseren. Han boede i et af byggeforeringshusene på vores side af vejen. Hans kone var nok den fineste i gaden. Noget tyder på, at hun havde sine rødder i det britiske, for de havde jævnlige besøg af folk, der talte sådan. De havde to drenge og en pige, og ingen af dem havde lov til at omgås andre børn i gaden. De gik i skole inde i byen, og de var altid renvaskede og undertrykte efter en aldeles ukendt målestok. Der må have været andre midler i huset end det, pudseren gned sig til, for de havde både klaver og jumbe og en lille gul hest og en pisk, som pudseren knaldede med over den arme hest, men sandelig også over hans egne børns rygstykker. Han var en barsk herre og rigtig militærisk som en prøjser. Den

fine kone nedlod sig lejlighedsvis til at lade vores mor sy et eller andet for sig, og det kunne hun passende have kvitteret for med et par klaser af de vindruer, som hang på husets gavlg og under så stærk bevogtning, at ingen i gaden vovede det mindste raps.

Man lavede en stor fin tilbygning til skolen i de år, og tømrerarbejdet udførtes af ham på Thorbeksgade, som vi kaldte den store tømrer. Han boede selv i noget, der lignede en villa, og med en enorm grund som nabo. Han brugte grunden som arbejdsplads for et par svende, der dagen lang tilhuggede tømmer til hans byggerier. Det var spændende at se dem tilhugge de store stammer med de bredbladede økser, jeg tror, de kaldtes skarøkser, og jeg undrer mig i dag over, at man ikke overlod dette arbejde til det store savværk på havnen. En gang var jeg ude på at stjæle nogle af de hugspåner, som der lå bjerge af på pladsen, men uheldigvis greb den store tømrer mig på fersk gerning. Han gav mig et par hårde klask og brugte sådanne ord, at jeg tissede i bukserne.

Spåner var for resten noget, vi befattede os meget med, men efter den tur med tømreren var det slut med det bekvemme rapseri lige om hjørnet, og så måtte savværket holde for. Her måtte man først ind i et fint kontor og spørge om lov til at fylde en sæk og så ud i et loft over de larmende save og fylde sækken, der blev proppet og stampet til bristepunktet. Vi brugte spånerne i komfuret, når noget skulle varmes i en fart, men gruekedlen i vaskehuset spiste hovedparten.

Den store og onde tømrer fik også arbejdet til Fredens Kirke. Et kønt lille bygningsværk i gule sten og af form næsten som de gamle landsbykirker. Den minder lidt om Grundtvigskirken, og jeg er lige ved at tro, at det kan være Kåre Klint, der tegnede den.²

Med kirken kom der jo også præst i sognet, og han

fik tildelt hovedbygningen til den nedlagte gård »An-nasholm«. Han var en udmærket præst, tror jeg, og socialist og afholdsmand, Blå Kors. Han havde et par drenge og vistnok tre døtre, der var meget livlige. Jeg spillede fodbold med den yngste af drengene, og det var der flere fra vores gade, der gjorde, hvilket resulterede i, at vi jævnligt blev gæster i præstegården, hvor vi larmede ganske meget, når præsten og hans sarte kone var ude. En af drengene kunne lidt med klaveret, men kun med skomagerbassen, og det lød ikke særligt godt, men efterhånden som vi voksede til og blev lidt aggressive over for pigerne, fandt vi ud af at hoppe lidt rundt i takt til hans elendige frembringelser, og den nære kontakt med pigerne udviklede sig naturligvis til famlende forsøg på at trænge ind bag musse-linet. Selv blev jeg forfærdelig varm på præstens yngste datter, efter at hun en aften tilstod mig et varmt kys ude på trappen. Vi gik tur sammen i Munkemose, og vi næbbedes og klemte os hårdt op ad hinanden, indtil hun en dag fandt et lidt mere avanceret offer.

Vores nabo mod syd var smed og kirkesanger i Skt. Knud. Han var meget reserveret over for sine naboer, men færdedes en hel del i kredsene om Folkets Hus, hvor han fik nogle bajere og af og til blev lidt småfuld.

Fredens Kirke fotograferet i december 1919 før indvielsen. Arkitekten havde ønsket, at kirken skulle hedde Skt. Hans Tveje, men godt et år efter 1. verdenskrigs afslutning var der mere stemning for freden (Møntergården).

Konen kaldte sig madam, og hun deltog energisk i gadens konekaffesladder, hvor hun ganske myndigt styrede sladdereren om de mest opsigtsvækkende skandaler i kvarteret og tilføjede noget om socialismens velsignelser. De havde to drenge, og jeg kom vældigt godt ud af det med den yngste, der var på min alder. Vi havde mange sammenfaldende interesser, og vi målte hinandens fantasi og opfindsomhed i et ocean af vilde forestillinger. Omkring den tid, hvor jeg slap taget i præstedatteren, var mine erotiske fornemmelser ved at blive et problem, og jeg kastede sultne blikke på nabopigen, de havde nemlig også denne datter, der var ved at få former, men det er en længere historie, og enkelthederne er ikke værd at omtale, for vi kom i grunden aldrig hinanden stort nærmere, end tjørnehækken tillod det, og for resten lugtede hun af skyeligt af kamfer, som hun indtog dråbevis på et stykke sukker.

Hvor er det svært at holde sig til en objektiv betragtning. Jeg er fuld af gode hensigter med dette papir, men egoet stikker i et væk næsen frem og skaber forvirring i billederne.

Det var en rystende tildragelse, da en af mændene i gaden druknede under badning i Stavisåen, en mudderrende på den anden side af kanalen, hvor man under opsigt af en gymnastiklærer kunne lære at svømme et par dage om ugen. En af drengene havde et stift ben, men det forhindrede ham ikke i at blive en af de skrappeste svømmere på holdet. Han havde en cykel, der var gearet til det stive ben, der trådte med ved en vippende bevægelse i fodledet.

Cykler var på ingen måde hvermandseje, og bortset fra hans med det stive ben fandtes der ikke en børnecykel i området. Alligevel var der ikke mange af os, der ikke fik lært at håndtere stålhesten i en forholdsvist tidlig alder. De billigste cykler havde ikke frihjul, og når de voksne entrede maskinen, foregik det via en knast på baghjulets aksel. Vi børn lærte kunsten ved at stikke det ene ben ind mellem overliggeren og kranken og følge med pedalerne, mens en voksen eller en kammerat løb ved siden af og styrede

balancen, indtil man selv fandt den. Der var desværre for få damecykler til rådighed, men af og til dukkede der jo en op, og så var det en helt anderledes let sag at formidle kunsten.

Det hed ikke at sjippe, noget så krukken havde vi end ikke hørt om, men vi hoppede i snor og konkurrerede på et ben og på to og kryds for og bag og lufthop, som man kaldte de øvelser, hvor snoren ikke måtte berøre jorden. Jeg tror, vi tilegnede os alt, hvad der kan gøres med en stump tøjsnor, også de mere langstrakte hoppeøvelser, hvor vi bandt vore stumper sammen til længder på mange meter. En svinger i hver ende af snoren bestemte takten i svingningerne, og om snoren skulle berøre jorden eller ej, og så hoppede man fire-fem stykker ad gangen i hård konkurrence om at følge svingernes hitpåsomhed. Når en blev fanget af snoren, måtte han ud og afløse en af svingerne.

Den nordligste ende af gaden hed aldrig andet end bakken, og de, der boede på bakken, havde vi ikke så nær tilknytning til som til de andre. En af bakkens familier var særlig børnerig, flest drenge, men også et par ranglede piger, hvoraf den ene hed Ingeborg. Måske var hun den ældste i flokken, for jeg husker hende især som en pyntekrukke i flagrende gevandter og med fremmede unge mænd i kølvandet. Drengene blev sendt til søs i konfirmationsalderen og forgyldte hverdagen for os landkrabber, når de kom hjem på orlov med køjesækken fuld af jordnødder og appelsiner og andre herligheder. Engang var der sågar en lille abe i sækken.

På bakken boede også fiskemanden, en kvik, lille fyr, der rendte sognet rundt med en langagtig træk-vogn og et velforarbejdet seletøj til en stor newfound-lænder, der gøende og haledikkende glad trak både mand og vogn og fisk af sted i et tempo, så man af og til så fiskemanden løftet op i skaglerne og cyklende med de korte ben i forsøg på at genfinde jordforbindelsen. »Torsk er godt«, råbte han af sine lungers fulde kraft, og »Ålekuer, ålekuer, billige ålekuer, 12 for en slik«, og var han i humør til det, og var det sent på dagen,

Kochsgade gik indtil midten af 1930'erne kun til hjørnet af Plumsgade og Steinsgade. Fortsættelsen ud til Damhusvej hed på denne tid endnu Paradisvej, og den er her fotograferet fra enden af Kochsgade mod nord, 1935 (H. Lønborg fot., Stadsarkivet).

kunne en slik godt være så rimeligt som en 20-25 øre.

Damhusvej hed den færdselsåre, der var fødekanal for parallelgaderne mod øst. De to nærmeste, der forløb næsten som vores vej, var stort set befolket af samme lag af piger og karle fra oplandet, og da skolen var fælles for hele kvarteret, lærte vi ad den vej en hel del om hinandens vilkår og særheder. En særlig særhed udgjorde de familier, der uden den sædvanlige

baggrund sneg sig ind i miljøet og påkaldte sig opmærksomhed, fordi de var anderledes. I den nærmeste gade boede sådan en særhed – i professor Labris skikkelse. Han turede rundt på markeder hele sommeren, men om vinteren holdt han til hos en dame i en lille førstesal på Enighedsvej, og vi var naturligvis sultne efter at få ham til at optræde i den rolle, som gjorde ham verdensberømt i Danmark, og råbte stik-

ord til ham, når han færdedes i kvarteret. »Frikadelens flugt over plankeværket« var et af dem, og så smilede han, men gav sjældent igen. Jeg tror, han i virkeligheden var mere indesluttet, end hans rappe kæft i markedsteltet lod anc.

Næste gade var stort set også helt homogen, men på en finere måde, for tilflytterne her blev næsten alle formænd på deres arbejdspladser. En familie udmærkede sig i mine øjne ved at have en virkelig køn datter. Hun var veldrejet over det hele, og så havde hun tunge vemodige brune øjne og lange tykke fletninger og takkelage som en fuldrigger.

Fortsætter vi ad Damhusvej mod øst, passerer vi Tranes lille landejendom. Han var ejer af sognets eneste grusgrav, og hos ham hentede man trillebørfulde af grus til havegangene. »Elendigt grus, det er ikke skarpt nok«, sagde min far, der selv hentede sit grus i Åsum. Et sted i nærheden af grusgraven var der et engdrag med mosehuller, og på kanten af et af hullerne lå et hvidmalet træskur, der fungerede som ishus. Om vinteren skar man isen ud i firkantede blokke og stuede dem i skuret, der var isoleret med et tykt lag af tang fra fjorden, og isen holdt sig faktisk til langt ind i sommeren. Fine folk havde jo iskasser i køkkenet, men det meste havnede, tror jeg, i Slotsbryggeriet i Nørregade, der måske også var det, der stod for udvindingen.

Næste lille landejendom var uden ydre kendetegn, men indeni ganske bemærkelsesværdigt i en solid grundtvigsk målestok. Man læste, og både søn og datter gik i sin skole og blev til noget.³

Den lille klynge af huse, der lå omkring Damhusvejens blindtarm, hed Paradiset, og midt i klyngen lå Helvedeshuset. Helt ærligt, jeg tror, det er løgn fra ende til anden, men man sagde om Helvedeshuset, at her boede engang en morder, og at han blev henrettet på Bolbro Bakke, og bare snakken om det var nok til, at vi børn var betænkelige ved at færdes i området efter mørkets frembrud.

Børnene i Paradiset var ikke helt så rene som vi fra den anden ende af sognet. Det var, som om denne

himmelske plet var blevet til en opsamlingslejr for de svageste familier, de, der drak lidt for meget, og de, der havde svært ved at finde sig til rette i et noget andet miljø end det, de kom fra. Nok mindede stedet om det bondeland, de fleste kom fra, men jeg tror, de følte sig lukket inde eller fanget i blindtarmen herude, hvor alting hørte op.

Måske tager jeg fejl, måske var elendigheden mindre, end jeg husker den, og ved nærmere eftertanke falder det mig ind, at flere familier klarede overgangen og kom på hat med den verden, der omgav dem, men snavset var der altså i Paradiset, og hvor snavset kan jeg bedst illustrere ved at tegne et billede for jer af Fimsen.

Fimsen var en af de drenge, jeg var i klasse med et år i skolen, og et uslere og mere forhutlet barn kan ingen forestille sig. Det vrimlede med store forædte lus i staklens hår, hans øjne var betændte og hans ører tilstoppede af ækel gul materie, hans tøj var hullet og snavset, han hverken så eller hørte, hvad der foregik omkring ham, og han havde i det år aldrig en sidekammerat på dobbeltbænken.

Nej, han blev hverken drillet eller ugleset, men desværre heller ikke det modsatte, selv om alle havde ondt af ham. Vores udmærkede klasselærer var den eneste, der viste Fimsen virkelig godhed. Han opsogte gang på gang drengens forarmede mor og skaffede hende direkte økonomisk hjælp, der omgående blev omsat i brændevin. Han sendte også jævnligt drengen til aflusning og sæbevask, og han fik gode mennesker til at hjælpe med rent og helt tøj, men lige lidt hjalp det, og lærer M havde desværre ikke hjerte til at hente Fimsen ud af Paradiset og skille ham fra moderen og at få ham anbragt i et »hjem« for Fimsen.

Hen imod slutningen af den store krig, og mens gullaschbaronerne herskede, fandt en flok af den rige og overspændte elite på at bygge et tempel i vores gade. Et åndernes parnas for spiritistiske øvelser og en firkantet kasse med små glughuller helt oppe under taget, så profane hverdagsmennesker ikke kunne belure dem under seancerne. Jeg har glemt,

Paradisvej set fra Damhusvej med gasbeholderen i Skt. Jørgens Gade i baggrunden 1935. Paradisvej er nu en del af Kochsgade (H. Lønborg fot., Stadsarkivet).

hvad de krøllede bogstaver over indgangsdøren udtrykte, men det var for øvrigt alt sammen så mystisk, og døren var slet ikke en dør, men en portal bevogtet af to fede joniske søjler.

De indviede mødte op i fint tøj og kom fra de dyre kvarterer i byen, men sandelig om det ikke lykkedes dem at rekruttere et medlem fra vores gade. Jeg har tidligere talt om hende, der blev enke efter en forulyk-

ket banemand, hende med den flotte barm, som tandlægen forelskede sig i, og som han efterhånden svigtede af ukendte årsager. Hun prøvede til med skiftende junkere, men var nu ved at blive lidt ensom, og så genoptog hun forbindelsen med sin døde banemand bag templets mure.

Og så kom der jo en lang række af fattige år, og gullaschbaronerne fik andet at tænke på, og ånderne

Spiritismen havde en blomstringstid i Danmark omkring 1. verdenskrig, og her ses deltagerne i Dansk Spiritist Unions delegeretmøde 3. og 4. august 1918 fotograferet foran templet på hjørnet af Annasholmsgade og Henriettevej (Møntergården).

var måske ikke helt så forstående som før. Spiritisterne faldt fra, og kreditorerne solgte det stolte bygningsværk til en mere levende og anderledes rettroende menighed under pinsemissionens paraply.

Pesten i vores unge liv kom farende over os i den spanske syges skikkelse. Den lagde os ned på stribe – feber og hovedpine, en knugende træthed og lede ved alting. Min mor holdt sig oprejst, men vi børn lå lammede og apatiske i mange dage, før livslysten så småt vendte tilbage.

Mor syede for en kone fra et lille husmandssted en mils vej fra byen, og konens hjertegode husbond var med til at kurere os, for en dag, da han afhentede kjo-len til Sofie, medbragte han en stor kurvfuld æbler til de syge børn, og æblerne gengav os madlysten og bragte os hurtigt på benene igen.

Mit eget anfald tog lidt længere tid end de andres, fordi der stødte en lungebetændelse til, og sandt at sige blev jeg så elendig, at det bekymrede familien helt ud til min mors landsby, og morbror C kom på besøg, og

Skibhuskroen, der var et yndet udflugtsmål, for bilerne rigtigt vandt frem. Ca. 1915 (Møntergården).

han stod længe og kiggede på mig, og så forsvandt han, men kom straks efter tilbage med en flaske portvin og hældte et stort glas i mig – måske tænkt som en sidste olie eller måske fordi han havde tillid til virkningen. Jeg hostede pligtskyldigt, og næste dag spiste jeg et æble, og så var jeg på benene igen.

Der var tusind gode råd i omløb mod sygdommen. Folk, der ellers ikke rørte tobak, pulscde fra morgen til aften, også doktor Junker, der for ind og ud af husene med en oscende cigar i munden. Nogle spiste kininpiller, nogle drak brændevin og kamillete, andre gurg-

lede med saltvand og vaskede hænder i et væk osv. osv., og heldigvis overlevede de fleste, og så var det glemmt, og vi genoptog vor leg i sandkassen.

Mosehuller er himlen og helvede for børn i alle aldre. Det er, som om den livsfarlige leg på kanten af det sorte hul udløser noget af den spænding, som vi fødes med og til, og som de voksne prøver på at holde nede med formaninger og trusler. Desværre var drenge alene, den dag ulykken skete, men nogen havde set ham omkring hullet, og nu var han væk, og så trak de voksne et anker på kryds og tværs gennem mudde-

ret, mens vi nysgerrigt så til. Der flød snot ud af næsen på ham, og han var hvid i ansigtet og aldeles død, da han kom til sync på en af ankerets kroge. Naturligvis forskrækkede denne hændelse os for et øjeblik, men, som man vil se af følgende afsnit, var mosen fortsat genstand for stor opmærksomhed.

En af drengenes storebror var i lære som kleinsmed, og han forsynede os rundeligt med velformede pilespidser til en højt udviklet bueskydning. En lokumsdør på et af udhusene var mål for indskydningen af de ikke helt ufarlige våben. Der blev malet en plet og et antal nummererede ringe med et stykke kridt, og så skød vi efter tur, indtil færdigheden holdt til at gå på jagt efter småvildt som gråspurve og rotterne, der holdt til i hønsegårdene. Der blev nedlagt både det ene og det andet, og en nådig Vorherre holdt sin hånd over os, så vi undgik vådeskud og alt det slemme, som man ellers hører om. Vi prøvede også skydefærdigheden på nogle af de fede karusser i mosen, men fandt aldrig ud af at beregne den skrå vinkel, som må iagttages under sådanne øvelser.

Vist er Odense en søkøbstad, selv om den ligger langt inde i det midtfynske. Den gravede kanal tager skibene flere kilometer fra fjorden ind omkring Næsbyhoved, hvor kajerne ligger. I min barndom domineredes trafikken af kulbåde og smakker med korn til de to store melmøller, Munke og Victoria, og af rutebåden på København-Samsø og de to Englandsbåde »Bellona« og et eller andet, som jeg har glemt. De fragtede smør og æg og flæsk til England og kom tilbage med stykgods.

Ind i mellem så man også halvstore sejlskibe med eksotiske laster. Jeg husker ikke, om hun var fuldrigget, men i flere år lå der i inderhavnen en drabelig skønhed, der efter min bedste erindring hed sådan noget som »Kylemoore«. Hun tiltrak os i en særlig grad, og når havnebetjenten var ude af sync, bordede vi hende og klatrede i tovværket og drømte drømmene om de fagre riger, om koraløer med viftende palmer og kanelduftende fremmede havne. Engang var vi så uheldige at blive overraskede af betjenten,

der stillede os op på række på dækket og noterede vore navne i den sorte bog. Betjenten repræsenterede jo loven, og inde i mit hoved så jeg allerede billederne af en barsk dommer og fængsel og min grædende mor, og lynhurtigt digtede jeg mig et fremmed navn og en falsk adresse i Skt. Hans Gade, og smittet af mit eksempel gjorde de andre drenge det samme. I virkeligheden ville han vel bare forskrække os, men i lange tider så jeg ikke en betjent i vores gade uden at ryste for følgerne.

Havnen havde sine to trossemænd, der vimsede rundt i en lille grøn motorbåd og råbte kommando-ord til styrmændene – »la' gå spring« var et af dem, og jeg kan stadig høre råbet helt fra dengang. Hovedbassinet var ikke stort bredere, end mange skibe var lange, og vendes skulle de jo, og det var altså en del af trossemændenes arbejde.

Sejlløbet i fjorden var sine steder ganske snævert og meget ud og ind, så fremmede skibe fik lods om bord, når de passerede Gabet, som var navnet på den smalle indsejling til fjorden. Et par af lodserne boede i Stige, en lille flække på det sted, hvor den gamle kanal munder ud i en død tarm, der ind mod byen var kajplads for Skibhusene.

Denne lille plads var oprindeligt hjemsted for fjordfiskere og søfolk af alle grader, lige fra dæksdrenge til styrmænd og skipperne. Den havde sin egen lille strå-tækte skole, som senere rykkedes nærmere byen og blev til Skt. Hans Skole. Skibhuskroen var så sent som i min barndom et yndet udflugtsmål. Der var lysthuse i haven, hvor folk slog sig ned med madkurve, og af og til var der underholdning af gøglere på græsplænen. Jeg kendte en af dem – til hverdag var han bagersvend, men om søndagen turede han rundt med et balancenummer, en flere meter lang stjært, som han balancerede på hagen og gerne med en dreng på toppen, når nogen turde melde sig.

Landskabet omkring kroen var så fladt som en øretæve, og en tykmavet hollandsk vindmølle var med til at forstærke den slående lighed med sådan noget, som de flamske malere gav sig af med. Frøfirmaet Dæhn-

feldt må have haft øje for det, for de erhvervede et stort lavtliggende areal, som de inddæmmede og lagde ud med hundredtusinder af blomsterløg, kønt delt op i firkanter med hver sin art og farve.

Tulipanmarkerne kaldte man området, og i mange år var der en valfart til dette himmelske farveorgie i forårsmånederne. Desværre blev det hele ødelagt af en vinterstorm, der sprængte digerne og druknede hele herligheden i det stærke brakvand fra fjorden.

Lidt længere ind mod byen, der hvor den gamle

kanal igen mødes med den nygravede rende, lagde A.P. Møller sit skibsværft på Marienlunds jorder, og denne store arbejdsplads forvandlede næsten fra dag til dag landsognet til en myretue af foretagsomhed til glæde for kvarterets handlende og en slunken kommunekasse.

Det hele kom så pludseligt og skete i så stor fart, at ingen fik tid til at tænke på en fornuftig udvikling af boligområdet. Kun den klynge af arbejder- og funktionærhuse, som A.P. Møller selv lod opføre, bar præg

1. april 1932. Flagene er oppe, for landsognet ophørte denne dag formelt med at eksistere og blev efter eget ønske og mange års kamp endelig indlemmet i Odense købstad (Hertuf Lykke fot., Møntergården).

En bagerbutik i landsognet, Th. Schøslers forretning, Skibhusvej 107, formentlig fotograferet i årene omkring 1910. Bageren er selv sammen med familie og personale kommet med på dette reklamepostkort. Bemærk kageopsatserne i vinduet (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

af planlægning. Resten fik lov til at udvikle sig rent tilfældigt, mens distriktsbestyrelsen havde nok at gøre med at gnide sig i hænderne, indtil den store nabo Odense spiste hele herligheden i én mundfuld.¹

Her kunne jeg passende gøre en slutning på mine let forvirrede erindringer, men mens jeg gør det, dukker der naturligvis ny ting frem fra glemselen, og en af dem trænger sig så hårdt på, at jeg må gøre plads for den om natrenovationen:

Alle havde jo lokum i gården, og indholdet af tøn-

der og spande blev gravet ned i haverne, hvor det gjorde gavn som gødning for grønsagerne. Men en dag var der nogen, der fandt på at berøve os denne værdifulde gødning, og natrenovationen holdt sit indtog. Store hestetrukne vogne med dinglende flagermuslygter og to granvoksne natmænd rendte med lortet i nattens mulm og mørke til stor fortrydelse for haveejerne, der i lang tid hævdede deres ret til det hjemmelavede produkt ved demonstrativt at tømme spandene før natmændenes ankomst.

Dette åbenlyse tyveri stod på i mange år, og vognene hærgede os, lige til de store grave omkring Tolderlund begyndte at flyde over. Det er hylende grinagtigt at tænke på den opstandelse, som det fremskridt afstedkom, og vist var der tale om et fremskridt, når man betænker, at vi pumpede drikkevandet op af jorden klos op ad haverne.

De satans tøse

Den fine bager på Skibhusvej og hans fine nabo skomageren, der trak sig selv op ved håret og blev skotøjshandler, havde hver sin jævnaldrende datter, der groede til som fine folks fine børn. De gik i skole i den private inde i Nørregade og var meget renvaskede og pyntede med sløjfer over det hele. Et par ganske kønne piger, som vi kaldte tøse for god ordens skyld, og så fordi de krukkede sig lidt vel meget.

Harmløse pyntekrucker, synes du vel, og ikke værd at spilde en ærlig tanke, men du tager fejl, og det vil du nok give mig ret i, når du hører min historie.

En dag, da jeg var på vej hjem efter mit daglige renderi for købmanden, luntede jeg om ad Gedebukkevej, den hed det vitterligt, men var nærmest en overgroet sti mellem baghaverne til de store huse på Skibhusvej – til den ene side bagerens og til den anden side træskomandens. »Hej du der«, sang sirenerne fra bagerens have, »se hvad vi har«, og så holdt de noget i vejret, som grangiveligt lignede chokoladerne i bagerens vindue. »Frit valg for en femøre«, sang de, og da jeg faktisk havde et par drikkeskillinger på lommen, tog jeg en rask beslutning og bød to øre for en stor flot plade Galle & Jessen. Tøsene fnisede noget og roste mit forretningstalant, og så var den handel på plads.

Jeg er ikke helt klar over, hvilke tanker jeg gjorde mig om denne favorable forretning, men det må have strejft mig, at det drøjede sig om tyvekoster, noget, tøsene havde rapset i bagerbutikken, og noget, de risikerede at få en røvfuld for. At jeg var hæleren, bekymrede mig ikke, for jeg kendte hverken begrebet eller dets konsekvenser. Og dog – mens jeg traskede hjem-

ad, blev jeg lidt urolig ved tanken om, hvad min sandhedskærlige og pligttro mor ville synes om den historie. Jeg var nær ved at fortryde handelen, for jeg indså nu, at jeg blev nødt til at holde kuppet for mig selv, hvor gerne jeg ellers havde delt denne uoverskuelige godbid med mine søstre.

Mine lommer var ikke store nok til at rumme ågerchokoladen, men bluser havde som nævnt dengang en fast elastikkant for nedent, og der, i en fold på ryggen, skjulte jeg pakken og kantede mig sidelæns ind gennem køkkenet, hvor min mor var i gang med brødmaskinen og mellemadderne til aftensmåltidet. Jeg brændte af begærlighed efter at smage på det søde stads, og jeg regnede ud, at det sikreste sted for udpakning og prøvesmagning måtte være lokummet i gården, hvor jeg altså slog mig ned bag den omhyggeligt tilkrampede dør i forvisning om, at nydelsen sagtens kunne fortrænge lugten fra tøndens.

Hvis jeg havde vovet det, ville mine jammerskrig og mine forbandelser have sprængt hele udhuset i luften – de satans tøse – dengang kendte jeg ikke ordet atrap, men sådan en var det altså, en, der så åh så rigtig ud, men var tænkt alene som trækplaster og reklame i et solstegt bagervindue.

Hvordan man kan være så dum – ork, det er ingen kunst; historien gentog sig mange år senere på Petticoat Lane i London – en stor flot æske Cadbury's for nothing – og øde og tom som en ørken.

Flytning fra Vestergade til Henriettevej 1911

Kræmmergyden var den korte stump vej eller gade, der henne om hjørnet blev til Skibhusvej og Skt. Hans Landsogn. Den ene side af Kræmmergyden var en række lave, små, faldefærdige huse, og den anden side var kort og godt jernbanen, der meget effektivt trak grænsen mellem by og landsogn.

Da vi flyttede fra Vestergade til landsognet, var tunnelen endnu ikke udgravet, så færdselen foregik

Hjørnet af Kræmmergyden og Nørrebro 1932 – kort før nedrivningen af Jernbanehotellet. Det er Kræmmergyden til højre med sporvognsskinnerne (H. Lønborg fot., Stadsarkivet).

over sporene, og følgelig var der et brat fald ned i Kræmmergyden, når man kom fra Nørregade. Jeg sad på bukken ved siden af min far, da vi kørte et højt pakket flyttelæs over skinnerne og ned i gyden, og min far nåede lige at gribe mig i nakken, da jeg tabte balancen i den uventet hårde nedkørsel og meget let kunne være havnet mellem hestene og den tunge vogn.

Jeg var kun fire, men når jeg alligevel har en glas-

klar erindring om flytningen, skyldes det vel barnets måbende forundring over en helt ny og anderledes verden. Et hus med magiske knapper, som tændte det elektriske lys, når man drejede knappen en halv omgang, og en have med et utal af buske og træer – åben himmel til alle verdenshjørner – vandposten i gården og en gade med jævnaldrende børn, der straks kom vrirrende for at tage de ny i øjesyn.

At undres er vel det mest elementære for børn i en

tidlig alder, og nogle begivenheder brænder sig til syneladende så fast, at de bliver stående upåvirkede af det glemselens mørke, der fordunkler det, vi oplevede i forgårs.

Hold op, hvor det lyder krukket, men lad det nu stå, og lad mig se, hvad der ellers er på nethinden af billeder fra dengang.

Fulde folk – jeg tror ikke, drikkeriet var så udbredt som nu, hvor alle får sig en lille en næsten dagligt, men en proper, dinglende kæfert blev tydeligere båret til skue, end man ser det i dag, og ofte med en hale af grinende unger i kølvandet. Vi kendte adresserne og fulgte fulderikken til dørs og gyste saligt, hvis konen tog imod ham med krabasken, eller hvis han var ondsksfuld og gav hende af grovfilen.

På dette lag stod den guddommelige ligeberettigelse allerede dengang i fuldt flor – jeg tør endda påstå, at der i vort nabolag var mindst lige så mange kvindelige drukmåse som mænd, og de var på ingen måde mindre pyntede og faldefærdige i deres omgang med den billige brændevin. Agnes var en af dem. Til daglig en ganske pæn og næsten statelig halvgammel jomfru, men med brandert på tabte hun lorgnetten og gik omkuld i rendestenen og forbandede en fyr, som hun engang havde ligget i med, men som svigtede hende for en yngre udgave.

Jo vist faldt de omkuld i de tider, og jo mere de dinglende og faldt, jo mere hujede ungerne. Maren i »hullet« var ikke helt så underholdende som Agnes, hun blev direkte ondsksfuld, når brændevinen baksede med hende. Hun færdedes aldrig uden stok, og Gud nåde de rygstykker, der kom inden for rækkevidde, hvad enten hun var på højkant eller sprællede i skidtet. Altid, når der kom en tordenskylle, stod Marens lille hus i vand til knæhøjde, så lavt lå det mellem et par

Dobbelthusene var på mode i landsognet. Her ses den senere politiker Aksel Larsen (længst til højre) i 1919 sammen med familimedlemmer foran forældrenes nyerhvervede hus, Skt. Hans Gade 13 (Stadsarkivet).

fleretages blokke, der havde deres på det tørre. Ved sådanne lejligheder kom det gode op i naboerne, der dannede kæder med spande fra hånd til hånd, mens Maren bandede over, at hun ikke kunne få lov at sejle i sin egen sø.

Redaktionelle noter

1. Der hentydes til købmand Harald Jensen, Skibhusvej 125.
2. Kirken er tegnet af Kåre Klints far, P. V. Jensen-Klint.
3. Man kan læse mere om kirkehistorikeren P. G. Lindhardts opvækst i Paradis-kvarteret i dennes erindringsbog: ... sådan set (1981).
4. Et lidt fortegnet billede: Først efter 27 års kamp lykkedes det landsognet at blive indlemmet i Odense købstad.

Robert Gabriel (1907-89), handelsuddannet i Odense, senere tekstilfabrikant og tæppchandler i Fredericia. Erindringsmanuskriptet er indleveret til Lokalhistorisk Afdeling i 1989 og er gengivet med normaliseret retskrivning.

1. maj i 100 år

af Holger Dyrbye

Torsdag den 1. maj 1890 kunne Fyens Stiftstidende på forsiden af avisen fortælle, at en unavngiven odenseansk arbejdsmand ved overretten var blevet dømt til fire gange fem dages fængsel på vand og brød. Arbejdsmanden havde for at skaffe sig købmandsvarer skrevet to breve i stedfaderen Hans Larsens navn. Brevene var til købmand Breum i Vestergade og købmand Jørgensen i Nørregade. De var udformet sådan, at den dømte kunne få udleveret varer for godt 10 kr. hos hver af de to købmænd – på stedfaderens regning. Vi ved ikke, om arbejdsmanden begik falskneriet i en presset situation, for at skaffe de daglige fornødenheder, eller om der lå andet bag. Sikkert er det, at den odenseanske arbejdsmands situation i 1890 ikke var god. Lønnen var lav, i gennemsnit ca. 610 kr. om året, samtidig var arbejdstiden lang, omkring 12 timer om dagen – seks dage om ugen.¹ Arbejdernes boligforhold var almindeligvis heller ikke gode; de boede for det meste i usunde og overbefolkede lejligheder eller småhuse.

Hvis en arbejder blev ramt af sygdom eller arbejdsløshed, var det alvorligt, for det var kun muligt at få en beskedent hjælp i sådanne situationer. Hertil kom, at leveomkostningerne steg voldsomt i 1890. Specielt brødpriserne viste tegn på himmelflugt, og da brød udgjorde hovedbestanddelen af de svagest stillede arbejderfamiliers kost, ramte prisstigningerne denne gruppe uforholdsmæssigt hårdt.

På forsiden af Fyens Stiftstidende den 1. maj 1890 var der dog et andet emne, der optog væsentlig mere plads end beretningen om den kriminelle arbejds-

mand, nemlig et indlæg fra fabrikant E.Lange om otte timers arbejdsdagen og den 1. maj. Emnet var faktisk en anden side af samme sag, nemlig arbejdernes vanskelige kår og deres forsøg på at forbedre dem.

E.Lange gjorde i sit indlæg rede for det umulige i at gennemføre en otte timers arbejdsdag, ligesom han beskrev de ulykkelige konsekvenser i form af afskedigelser, det ville få for arbejderne, hvis de nedlagde arbejdet 1. maj. »Når vi tager lidt hensyn til vores øjeblikkelige – dog ikke gode – økonomiske forhold og vores lovgivende faktors stilling, så kan man kun betragte et sådant forlangende [otte timers arbejdsdag] og demonstration som en stor barnagtighed og letsindighed«. ² Dette citat dækker nok meget godt den dengang konservative avis' syn på arbejderbevægelsen i almindelighed og 1. maj demonstrationen i særdeleshed.

Arbejderbevægelsen vinder frem

De samvirkende Fagforeninger i Odense, som i 1890 var arrangør af 1. maj demonstrationen, havde sine rødder helt tilbage til 1848, hvor Karl Marx udsendte det kommunistiske manifest. Det opfordrede arbejderne til at slutte sig sammen og fjerne magthaverne ved en revolution.

Karl Marx arbejdede sammen med Friedrich Engels videre med analyserne af det kapitalistiske samfund, og i 1864 var de nået så vidt, at de kunne oprette en international arbejdersammenslutning. Den fik navnet 1. Internationale og skulle virkeliggøre afslut-

Dette 1. maj optog fra ca. 1910 bærer det poetiske budskab »1. maj skøn Valborgs dag/vækker håb for fælles sag/arbejd, frihed, hvile skal/deles efter 8 tal«. Billedet er taget i Kongensgades nordlige ende, hvor facadebebyggelsen på østsiden af vejen mellem Vindegade og Østre Stationsvej få år senere opførtes (Stadsarkivet).

ningsordene i det kommunistiske manifest: Proletarer i alle lande, foren jer!

Efter et par forgæves forsøg på at få oprettet en dansk afdeling af Internationale kom der for alvor gang i organisationen af de danske arbejdere i 1871, da den socialistiske organisator Louis Pio begyndte at udsende sine socialistiske blade i København. Den 12.

august meddelte Louis Pio i ugeavisen Socialisten, at der var oprettet en dansk afdeling af 1. Internationale, og at indmeldelse kunne ske på avisens kontor. Efter kun godt tre måneder havde 4.500 arbejdere indmeldt sig.

Medlemmerne af 1. Internationale var en broget flok med meget forskellige opfattelser af, hvordan

arbejdernes sag tjentes bedst. I 1872 blev foreningen sprængt, og fire år senere blev 1. Internationale helt opløst.

I Odense var den socialistiske agitator Poul Geleff i november 1871 taler ved et arbejdermøde i cirkusbygningen Pantheon i Vindegade. 1.500 arbejdere var mødt op, og Geleffs opgave var at oprette en afdeling af 1. Internationale i Odense. Forsøget mislykkedes, fordi den veltalende præst Johannes Møller advarede mod socialismens ødelæggende virkning. Johannes Møller oprettede kort efter Den danske Arbejderforening i Odense. Foreningen, der blev støttet af byens arbejdsgivere, havde kun sociale og kulturelle opgaver på programmet, men derudover ønskede den ikke at ændre forholdet mellem arbejdere og arbejdsgivere. Foreningen havde i perioden frem til 1878 ca. 2.000 medlemmer. Arbejderforeningen bevirkede, at den faglige organisering gik lidt langsommere i Odense end i det øvrige Danmark. Først fra 1878 blev Tévandsforeningen, som den populært

kaldtes, overgået af fagforeningerne, og siden kom den ikke til at spille nogen betydende rolle.³

På trods af megen modgang og undertrykkelse voksede den danske arbejderbevægelse betydeligt i de følgende år. Uden for landets grænser var fagbevægelsens fremmarch endnu kraftigere. Efter 1. Internationales sammenbrud havde arbejderbevægelsen ikke noget fælles internationalt forum, men med baggrund i det udbredte krav om en otte timers arbejdsdag blev det i slutningen af 1880'erne igen muligt at samle arbejderbevægelsen på tværs af landegrænser. 2. Internationale blev stiftet i 1889, hvor der blev afholdt to arbejderkongresser i Paris. Begge kongresser vedtog en resolution, der opfordrede arbejdere i alle lande til at demonstrere for en arbejdsdag på maksimalt otte timer. Det amerikanske arbejderforbund havde tidligere besluttet at afholde demonstrationer for otte timers dagen den 1. maj 1890, så det var helt naturligt, at 1. maj også blev dagen, hvor de europæiske fagforeninger skulle vise deres styrke.

1. maj 1890

Rundt om i Europa blev der demonstreret på forskellig vis. I Rusland var arbejderbevægelsen forbudt, og derfor var det ikke muligt at afholde demonstrationer. Tyskland havde særlige socialistlove, som tvang arbejderbevægelsen til at flytte møderne til søndag 4. maj. I det meste af Europa blev der demonstreret, og i mange større byer lå arbejdet stille. De fleste steder blev dagen markeret med store udcendørsmøder, og man gik så vidt muligt i procession til mødepladsen.

Den danske arbejderbevægelse var også repræsenteret i Paris, bl.a. ved malernes formand Jens Jensen og den socialdemokratiske agitator og journalist

Invitation til majfest i Hunderup Skov med de tre klassiske elementer i en 1. maj for 2. verdenskrig: optog, taler og bal. Bragt i Fyns Arbejderblad - en forløber for Fyns Social-Demokrat 29. april 1896 (Stadsarkivet).

Stor, offentlig Majfest

affholdes i
Hunderup Skov
Fredag den 1ste Maj
i Anledning af
Demonstrationen for 8-Timers-Dagen.

Der gives paa Musikorov. for Kl. 4 af afmarschere med Musik og Faner til
Hunderup Skov.

Der vil blive holdt følgende Taler:
for 8-Timers-Dagen af Stelemager C. Jacobsen, København.
for Organisationen af Forretningsfører for Arbejdsmd., Lyngby, København.
for Socialismen af Forretningsfører H. Henriot.

for og efter Talerne vil der blive afjungel Sange, ledsaget af Orkestermusik.

Derefter Bal til Kl. 1.

Festlegn og Sange à 10 Ore faas i foramlingsbygningen, Kongensgade 51,
og i Gaarhølliken, Kongensgade 49.
Ballegn lofes paa Festspladsen à 55 Ore for Herrer og 25 Ore for Damer.

Bestyrelsen for „Socialdemokratisk Forbund“ og
forretningsudvalget for „De samv. Fagforeninger“.

Klar til afmarch fra den odenseanske fagbevægelses stolthed, Folkets Hus i Dansestræde, opført i 1904. Den velklædte herre med bowler og butterfly til højre i billedet er I. Vilh. Wærner, og billedet er vistnok fra 1915 (Stadsarkivet).

A.C.Meyer. Efter hjemkomsten rejste de rundt i landet og talte om 1. maj demonstrationen på utallige fagforeningsmøder, og samtidig opfordrede Meyer og Jensen de enkelte byers fagforeninger til at arrangere 1. maj demonstrationer.

I marts 1890 havde den københavnske fællesorganisation årsmøde, og her blev det vedtaget at gøre 1. maj 1890 til almindelig fridag, der skulle benyttes til en demonstration for otte timers arbejdsdagen. Denne resolution blev rundsendt til fagforeningerne i provinsen med opfordringer om at gøre ligeså. Når den københavnske fællesorganisation turde gå så langt som til en opfordring om at holde fri 1. maj, skyldes det bl.a., at 1. maj – også kaldet Valborgs dag – langt tilbage i tiden havde været en festdag, hvor man fejrede forårets komme. Ligeledes var 1. maj en af årets to flyttedage. Der var derfor en vis tradition for at holde fri den 1. maj.

Landet over blev forslaget fra den københavnske fællesorganisation diskuteret. Der var i fagbevægelsen bred enighed om, at dagen burde markeres, men det kneb med enigheden, når spørgsmålet kom til, hvordan man skulle gøre. Det var de færreste steder, arbejderne fulgte opfordringen om at holde fri hele dagen, men mange steder blev arbejdet nedlagt fra middag.

1. maj dagen blev markeret i alle større byer. I København afholdtes der to arbejdermøder. Det største afvikledes som et eftermiddagsmøde på Nørrefælled med musik og taler. Dette møde var arrangeret af De samvirkende Fagforeninger og Socialdemokratiet i fællesskab og havde 15.200 deltagere. Planen var oprindeligt, at arbejderne skulle marchere gennem byens gader til Nørrefælled, men det forbød politidirektøren. Dette forbud var den revolutionære del af

fagbevægelsen meget fortrøede over, de ønskede direkte handling og konfrontation med magthaverne. De valgte derfor at afholde deres egen demonstration, hvor de gik i procession gennem byens gader. Ca. 300 mand deltog i optøget, som ikke blev forhindret af politiet, men som dog indbragte Revolutionært Socialistisk Arbejderparti en bøde på 40 kr. Majmøderne i København afsluttedes med indendørs fester flere forskellige steder i byen.

I provinsen kunne den socialdemokratiske dominerede fagbevægelse og de revolutionære overalt enes om at demonstrere sammen, men ellers blev dagen overvejende markeret på samme måde som i København med udendørsmøder om eftermiddagen og en indendørs fest om aftenen.¹

Maj-Demonstrationen.

Opstillingen paa Fredag,

Odense.

Musikkorps.

1. Socialdemokratisk Forbund.
2. 1. Kreds' Vælgerforening.
3. 2. do. do.
4. Socialdemokratisk Ungdomsf.
5. Tyendeforeningen. †;
6. Bladbudenes Fagforening.
7. Piskemagernes do.
8. Brolæggernes do.
9. Blikkenslagernes do.
10. Drejernes do.
11. Skrædernes do.
12. Papirarbejdernes do.
13. Snedkernes do.

Musikkorps.

14. Textilarbejdernes Fagforening
15. Hvidgarvernes do.
16. Fornikler og Metalslibernes Fagforening.
17. Skomagernes Fagforening.
18. Formernes do.
19. Mølleriarbejdernes do.
20. Slagteriarbejdernes do.
21. Dansk Glasarbejder Forbund.
22. Børstenbindernes Fagforening

Majdemonstrationen i Odense

Majdemonstrationen blev i Odense arrangeret af Arbejdernes Fællesorganisationen. Planen var, at arbejderne om eftermiddagen skulle gå i optog fra centrum til markedspladsen på Heden (det nuværende Ansgar Anlæg på Sdr. Boulevard), hvor der så skulle være taler og musik. Denne plan blev imidlertid forpurret, da politimesteren 20. april meddelte, at han ikke ville give tilladelse til, at deltagerne i demonstrationen drog i procession gennem byens gader. Derimod vedtog Odense Byråd på sit møde 25. april »... at man intet havde imod den begærede benyttelse af markedspladsen, idet dog selvfølgelig fornøden nærmere aftale må træffes med politiet om arrangementet til mødet og ordens opretholdelse under dette«. ⁵ Det endelige arrangement blev derfor et eftermiddagsmøde på markedspladsen og en festaften i Kongensgade 51. Denne bygning købte Fællesorganisationen i 1893, og den dannede indtil 1904 rammen om mange af fagbevægelsens arrangementer. At det ofte gik livligt til, når arbejderne festede, fremgår af, at etableringen populært kaldtes Det blå Øje.

Til eftermiddagsmødet, der begyndte kl. 17, samlede ifølge Social-Demokraten over 1.000 deltagere. Journalisten fra Fyens Stiftstidende talte kun 3-400, hvoraf mange blev omtalt som nysgerrige og børn. Disse tal var sikkert farvet af avisernes politiske tilhørsforhold.

Markedspladsen var festligt pyntet til mødet, og som pladsens naturlige centrum stod den røde draperede talerstol omgivet af otte fagforeningsfaner. Mødet blev åbnet med et leve for den internationale arbejderbevægelse, og efter afsyngelsen af et par

Plan over de enkelte fagforeningers og musikkens placering i majoptoget 1914 blev bragt i Fyns Social-Demokrat et par dage før, så alle kunne indtage deres rette plads i god ro og orden. Her ses opstillingen for den forreste halvdel af optoget (Odense Centralbibliotek, Lokallhistorisk Afdeling).

Bogbinderforbundets fane vises frem på Albani Torv af den stolte fanebærer med majmærke i reverset inden afgangen til Fruens Bøge 1. maj 1936 (Møntergården).

sange talte formanden for Fællesorganisationen farver P.Petersen om normalarbejdsdagen, og skrædder Petersen om arbejderorganisering, mens tømrer A.N.Petersen beskæftigede sig mere bredt med arbejderens forhold. Endelig talte skomager Rasmussen for den resolution om otte timers arbejdsdagen, der var udarbejdet af Fællesorganisationen i København. Resolutionen blev enstemmigt vedtaget under voldsomt bifald.

Både dragonerne og infanteriet i Odense var ifølge Social-Demokraten sat i beredskab, så de var klar til øjeblikkelig indgriben, hvis der skulle blive optræk til uro. Begge arrangementer foregik imidlertid i god ro og orden.

1.maj bliver en tradition

Der er ingen tvivl om, at arbejderbevægelsen generelt opfattede 1. maj demonstrationen i 1890 som en sejr. Social-Demokraten skrev i omtalen af majdemonstrationerne: »Alt i alt var demonstrationen så vellykket som muligt, og har de haft samme held andre steder i verden, vil 1. maj ikke blot komme til at stå som en af de stolteste dage i historien, men også som en af de smukkeste.«⁶ Denne tilfredshed med afviklingen af 1. maj dagen omfatter næppe antallet af mødedeltagere, for specielt i provinsen var der en vis skuffelse over, at der ikke mødte flere frem til arrangementerne.

Kort efter premieren på majdemonstrationerne begyndte fagbevægelsen at diskutere, om 1. maj demonstrationen skulle gentages året efter. Fællesorganisationen i Odense besluttede – kraftigt opfordret af 2. Internationale – at majdagen også i fremtiden skulle bruges til at arrangere demonstrationer og møder, hvor arbejderne kunne markere deres utilfredshed

med forholdene.

I de følgende år blev majmøderne dog afholdt den første søndag i maj, undtagen i 1896, hvor store bededag faldt den 1. maj, som derfor var almindelig fridag. Det var således ikke nødvendigt for de odenseanske arbejdere at nedlægge arbejdet for at deltage i møderne. Det betød til gengæld, at deltagerantallet steg pænt i disse år. Tilslutningen svingede dog i takt med vejret, og solskin og varme trak væsentligt flere mennesker til udendørsarrangementerne end regn og

Det enkle budskab med de tre ottetaller prydede denne sang på forsiden af Fyns Social-Demokrat 30. april 1912 (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

betale 10 øre til det musikkorps, der gik i spidsen for smedenes del af processionen. De øvrige udgifter til demonstrationen blev finansieret ved salg af farvestrålende 1. maj mærker, som blev placeret på hatten. Mærket, der blev båret af arbejderne over hele byen, var en vigtig del af demonstrationen, specielt i de første år, hvor processionen ikke var tilladt. Et andet vigtigt led i majmøderne var sangene; der blev traditionelt sunget tre sange ved majmøderne. Det var dels gamle velafprøvede arbejdersange, men også nye sange, der var skrevet til årets 1. maj, og som tog aktuelle problemer op. Sangene kunne som regel købes i et lille hæfte, og ellers blev lejlighedssangene trykt i Fyns Social-Demokrat.

Det var et større arbejde at arrangere optøget gennem byen, for hver fagforening skulle have sin plads i optøget. Medlemmerne sluttede så op om fanen, og med passende mellemrum var der musik, så borgerskabet også kunne høre arbejderne. Selv om planen over optøget blev offentliggjort i avisen op til majdagen, skabte opdelingen af deltagerne i de store optog altid en del forvirring på den første del af ruten.

1. maj var ikke det eneste tidspunkt på året, hvor arbejderne gik i procession. Grundlovsdag blev også festligholdt med optog gennem byen og efterfølgende grundlovsstævne. I begyndelsen af 1890'erne fik arbejderne kun lov til at gå i procession, hvis socialistfanen og fagforeningsfanerne ikke blev foldet ud.

Hovedkravet ved majdemonstrationen i 1890 var en generel nedsættelse af arbejdstiden til otte timer om dagen, og dette krav blev siden fremsat ved hvert 1. maj møde, indtil »normalarbejdsdagen« blev indført i 1919. Dette krav blev suppleret med andre aktuelle krav ved de årlige demonstrationer.

Majdemonstrationerne var ikke kun beregnet på at manifestere styrke og stille krav, de var i lige så høj

blæst. Ved majdemonstrationen i 1893, der var præget af godt vejr, anslog man fra talerstolen, at 2.500 mennesker var mødt op.

I procession til Fruens Bøge

I 1897 blev majmødet afholdt i Fruens Bøge søndag 2. maj, og Fællesorganisationen havde i lighed med året før fået politimesterens tilladelse til at gå i procession fra Albani Torv til mødepladsen. I 1896 havde Socialdemokratiet og arbejderbevægelsen fået eget blad i Odense, Fyns Social-Demokrat, og avisen anslog nu, at 3.000 mennesker drog i procession gennem byen, og at mindst dobbelt så mange var til stede ved selve mødet. De marcherende blev på ruten gennem byen ledsaget af musikkorps, der spillede kendte arbejdermelodier. De større fagforeninger i byen hyrede musikken til optøget. I 1898 måtte hvert medlem af smedenes fagforening således ekstraordinært

grad med til at give arbejderne en klasseidentitet og et sammenhold mod borgerskabet. Odensedrengen Kai P.Andersen, der var født i 1910, har i sine erindringer beskrevet nogle af de omkostninger, hans far angiveligt havde måttet betale for at deltage i 1. maj demonstrationer i sin ungdom: »... når de gik i 1. maj demonstration gennem gaderne i deres bedste tøj, sad borgerskabets damer med bør og spyttede på de fæle socialister, så der skulle en større renselsesproces til dagen efter. Dengang kostede det noget at være social-

demokrat«.7 Måske er udsagnet overdrevet, og måske var renselsesprocessen ikke noget hyppigt tilbagevendende, men under alle omstændigheder var der mange og stærke modsætninger mellem byens fremvoksende arbejderklasse og borgerskabet.

Storlockout og majmøde

På landsplan var fagbevægelsen i 1899 veletableret, og Dansk Arbejdsgiverforening, der var stiftet i 1896,

Murerarbejds mænd på Albani Torv en 1. maj i 1930'erne. I baggrunden Industripalæet, der var en af borgerskabets bastioner (Stadsarkivet).

var på vej op, så en styrkeprøve mellem de to parter var næsten uundgåelig, og den kom med storlockouten i foråret 1899. Dette års 1. maj møde i Frucns Bøge kom derfor til at indgå som et led i denne første landsdækkende konflikt mellem arbejdsgiverforeningen og De samvirkende Fagforbund. Demonstrationen blev da også højdepunktet i 1890ernes 1. maj demonstrationer. På trods af dårligt vejr deltog op mod 7.000 mennesker. Talerne drejede sig endnu en gang om otte

timers arbejdsdagen og socialismen. Journalist Brockmann og forretningsfører Jacobsen var talere og redaktør Emil Marott ordstyrer.

Septemberforliget, der afsluttede storlockouten, blev et nederlag for arbejderne, idet de stort set ikke fik gennemført deres krav om nedsat arbejdstid og lønforhøjelser. Når forliget alligevel af fagforeningerne kunne fremlægges som en sejr, skyldes det, at det ved forliget blev fastslået, at forhandlinger om løn og arbejdsforhold fremtidig skulle foregå kollektivt. Hovedlinierne i denne aftale bruges fortsat i forbindelse med overenskomstforhandlingerne.

Denne kendsgerning kunne dog ikke skjule det forholdsvis magre resultat, der medførte et tilbageslag for fagforeningerne. Medlemstallet faldt en del i de næste år. Den første majdemonstration i det nye århundrede formåede da også kun at samle 1.500 deltagere, og det tal stammer endda fra Fyns Social-Demokrat.

En socialist i Odense Byråd

Efter et par års stilstand blev det igen opgangstider for Socialdemokratiet og fagbevægelsen i Odense. Redaktør af Fyns Social-Demokrat Emil Marott, der mange gange var taler ved majmøderne, blev ved et suppleringsvalg til Odense Byråd den 6. januar 1903 valgt med 2.045 stemmer mod højremanden, stentrykker M.Sørensens 1.554. Den første socialist var rykket ind på de bonede gulve. Og triumfen var nærmest total, da Socialdemokratiet vandt Odenses 1. kreds ved valget til Folketinget i juni 1903. Redaktør Emil Marott slog knebent Højres kandidat, borgmester Charles Nanke fra Korsør.

Majdemonstrationerne i Odense svandt noget ind i århundredets første årti, fordi De samvirkende Fag-

En 1. maj demonstrations mange deltagere på Flakhaven i begyndelsen af 1930'erne. Optøget har samlet mange interesserede tilskuere (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv).

foreninger opfordrede medlemmerne til at afstå fra egentlige majdemonstrationer på selve dagen. I 1903 havde smedene i Odense også fået denne opfordring, men på generalforsamlingen blev det med alle stemmer mod én besluttet, at der skulle holdes en majdemonstration i Odense.⁸ Et par dage senere blev det også vedtaget i Fællesorganisationen, om end der her var større uenighed.

Majdemonstrationen i 1903 havde helt naturligt det nyvalgte byrådsmedlem, redaktør Emil Marott som hovedtaler, og det samlede ifølge Fyens Social-Demokrat omkring 2.000 mennesker. Det var i disse år normalt Fyens Stiftstidendes linje at tie fuldstændig om majdemonstrationerne i Odense. Kun majdemonstrationer i de større europæiske byer kunne regne med en kort omtale i avisen. Den manglende omtale af demonstrationerne i Odense, som dog var store lokale begivenheder, skyldtes utvivlsomt, at datidens aviser havde et langt stærkere politisk tilhørsforhold end det, vi kender i dag. I 1903 havde avisen dog givet plads til et par korte meddelelser om, at demonstrationerne i København og Århus var mindre end året før!

1. maj udviklede sig i de følgende år fra at være en fagpolitisk demonstration til i højere grad at være en folkefest. Der blev således lagt stadig mere vægt på aftenballet, ligesom der blev opstillet boder i Fruens Bøge. Typisk er situationen fra 1903, hvor ledelsen på Dessau & Mogensens væverier i Vindegade på det bestemteste nægtede arbejderne fri, og arbejderne på deres side stod fast på, at de ville standse arbejdet fra middag. I sidste øjeblik indgik parterne et forlig, der indebar, at arbejderne fremtidig fik fri 1. maj, mod at de til gengæld opgav den fridag, som de traditionelt havde haft i forbindelse med Skt. Knuds marked.

De sidste år inden 1. verdenskrig blev tilslutningen

igen bedre. I 1913 anslog Fyens Social-Demokrat, at mere end 7.000 mennesker marcherede bag fire musikkorps og knap 70 fagforeningsfaner, og dermed var demonstrationen den hidtil største i Odense.

Syndikalisterne får indflydelse

I 1914 blev splittelsen mellem socialdemokraterne og venstreoppositionen, syndikalisterne som de kaldtes,

1. maj 1936. Optøget er fanget i Vestergade, hvor det gør klar til at dreje ned ad Søndergade på vej mod festpladsen i Fruens Bøge (Møntergården).

Så mange var mødt op på dansepladsen ved pavillonen i Fruens Bøge den 1. maj 1928! Bemærk hattene, som dengang var en naturlig og uundværlig del af påklædningen (Stadsarkivet).

for første gang åbenbart ved en 1. maj demonstration i Odense. Et flertal af syndikalister i cigarmagerens fagforening havde nemlig besluttet, at foreningens fane ikke som tidligere skulle deltage i optøget. Denne beslutning vakte megen utilfredshed i den socialdemokratisk dominerede fællesorganisation. Emnet blev også taget op af 1. maj talerne og medførte omgående fy-råb fra forsamlingen.

Der havde lige siden arbejderbevægelsens start været en venstreopposition til Socialdemokratiet,

men den havde været ganske beskedent og uden egentlig betydning. Den dyrtid, der opstod under 1. verdenskrig, ramte især arbejderne, og de elendige forhold, det medførte, fik flere og flere arbejdere til at miste tiltroen til Socialdemokratiets parlamentariske forsøg på at bedre arbejderstandens forhold. De støttede i stedet syndikalisterne, som ikke ville føre klassekamp ved hjælp af politiske partier, men ved arbejdskampe gennem fagforeningerne. I årene efter 1. verdenskrigs udbrud fik syndikalisterne derfor en

væsentlig indflydelse på fagbevægelsen i Odense.

I 1917 deltog syndikalerne stadig i Fællesorganisationens 1. maj demonstration, og de udgjorde ifølge Solidaritet, der var bevægelsens landsdækkende ugeavis, flertallet af demonstrationens deltagere. I 1918 arrangerede syndikalerne deres egen majdemonstration i Fruens Bøge, og det blev en stor succes, hvis man tør tro Solidaritet. Fyens Stiftstidende, der dette år brød sine principper med hensyn til 1. maj demonstrationer i Odense, havde det stik modsatte indtryk, idet avisen – nærmest lettet – skrev, at kun 100 var mødt op, og: »Mødet forløb yderst mat – og der blev ikke anledning til indgriben fra den temmelig talrige politistyrke ...«. Fyens Social-Demokrat var lige så utilbøjelig til at skrive om politiske modstandere som Fyens Stiftstidende, og syndikalisternes demonstration blev således ikke omtalt i Fyens Social-Demokrat. Kun mødet i Folkets Hus, der var arrangeret af Fællesorganisationen, blev nævnt.

Efter endnu et år med to majdemonstrationer i Odense blev der i 1920 opnået enighed om at afholde en fællesdemonstration. Militærnægteren og syndikalist Poul Gisseman var en af de tre talere ved majmødet i Fruens Bøge. Tilsyneladende var syndikalerne i hvert fald denne gang i flertal, for mødedeltagerne forkastede ved en afstemning det forslag til resolution, som den københavnske fællesorganisation havde udarbejdet.

Syndikalerne havde i det næste par år afgørende indflydelse på arbejderbevægelsen i Odense, men efter en række arbejdskampe i begyndelsen af 1922, hvor de havde været i front, blev der indgået en ikke særlig gunstig overenskomst. Det skuffende resultat af arbejdskampene betød, at syndikalisternes afgø-

rende indflydelse i Odenses fagbevægelse hurtigt ebbede ud. I de følgende år blev venstrecoppositionen repræsenteret af Danmarks Kommunistiske Parti, der var stiftet i 1919 af udbrydere fra Socialdemokratiet og syndikalerne.

Otte timers arbejdsdag

Ved overenskomstforhandlingerne i 1919 havde DsF og DA forhandlet sig frem til en nedsættelse af arbejdstiden til 8 ½ time om dagen. Det blev af venstrecoppositionen og mange fagforeninger betragtet som forræderi, at DsF havde slækket på kravet om otte timers arbejdsdag. Der var derfor opræk til alvorlig uro på

Blæs så arbejdsgiverne et stykke! Tre trompetister, fotograferet den 1. maj 1925. Netop det år kunne der nok være behov for at blæse til kamp, selv om Socialdemokratiet i 1924 havde dannet regering for første gang. Året bød nemlig på en meget langvarig og hård arbejdskamp (Møntergården).

arbejdsmarkedet. Hårdt presset af omstændighederne måtte DsF og DA sætte sig til forhandlingsbordet igen, og denne gang enedes man om en arbejdstidsnedsættelse til otte timer om dagen, men først med virkning fra 1. januar 1920. Hovedkravet ved næsten 30 års majdemonstrationer var dermed opfyldt, men resultatet blev ikke opfattet som en sejr, opnået gennem de mange års majdemonstrationer, men derimod som et resultat af konkrete arbejdskampe og arbejderens organisering. 1. maj 1919 blev da heller ikke den sejrsfest, man kunne have ventet.

Med indførelsen af otte timers arbejdsdagen mistede fagbevægelsen hovedhjørnesteinen i 1. maj arrangementerne, og det efterlod et vakuum, som man bl.a. forsøgte at udfylde med kravet om en lovfæstelse af otte timers arbejdsdagen. Majdemonstrationen mistede hermed noget af sin oprindelige betydning, og dagen fik stadig mere karakter af en festdag for arbejderbevægelsen, hvor aktuelle problemer blev inddraget fra talerstolene.

1920'ernes 1. maj

I april 1924 dannede Socialdemokratiet sin første regering med Stauning som statsminister, og majfesten blev landet over en sejrsfest for den nyvundne parlamentariske magt. I Odense blev der afholdt et indendørs arrangement. Om årsagen hertil skrev Fyns Social-Demokrat: »Det sene forår forbød os i år at drage til skoven med vajende faner og klingende spil«. Den virkelige årsag til den manglende skovtur var nok snarere, at kommunisterne, som havde en del tilhængere i Odense, krævede at få en af deres folk på talerstolen til årets 1. maj. For at komme uden om kommunisternes krav besluttede Fællesorganisationen, at 1. maj skulle markeres med et møde i Folkets Hus, hvor der kun skulle være én taler, nemlig den socialdemokratiske sekretær Chr. Sørensen.

Men tingene ændrer sig somme tider hastigt, for allerede året efter var man vidne til højdepunktet i 1920'ernes majdemonstrationer. Den 21. april var ca.

5.000 odenseanske arbejdere blevet lockoutet som led i den storkonflikt, der var opstået omkring overenskomstforhandlingerne. 1. maj lå i begyndelsen af arbejdskampen, og kampiveren var på sit højeste. Dagen blev derfor helt naturligt et led i den aktuelle konflikt. Fagforeningerne havde slået på stortromme for arrangementet, og i annoncer var det gjort klart for byens arbejdere, at det var en æressag at deltage i 1. maj demonstrationen. Resultatet blev, at omkring 10.000 mennesker deltog i processionen fra Albani Torv og det efterfølgende møde i Fruens Bøge. Parolerne var: Samling om otte timers dagen og sammenhold mod lockoutherrernes overfald.

I sidste halvdel af 1920'erne stod kommunisterne meget svagt i Odense, og Fællesorganisationen blev derfor ene om at arrangere majdemonstrationer. Hovedkravet ved 1. maj demonstrationerne var fortsat en lovfæstelse af otte timers dagen, men det kunne langtfra samle så mange som ved lockouten i 1925.

I 20'erne og 30'erne havde majdemonstrationerne fundet en helt fast form, hvis forløb er beskrevet af barbersvenden Kai P.Andersen i dennes erindringsbog: »... barbersvendene, der altid sluttede op under fagforeningens røde fane, gik i demonstrationstoget ad Vestergade og Sdr. Boulevard til pavillonen i Fruens Bøge, hvor vi påhørte talerne. I demonstrationen holdt vi snorlige rækker og orden, så tilskuerne sagde: »Der kommer barbersvendene«. Når talerne var forbi, drog vi alle til Røde Hus, drak kaffe og spiste æggekage. Røde Hus havde ved vejen hen til Fruens Bøge station et stort træhus, som kunne lejes til fester og lignende. Der holdt vi bal til ud på morgenstunden. Havde man en pige, tog man hende med, men ellers var der nok at vælge imellem i den store flok piger, der gennem dørene fulgte festen. Her var liv og glade dage. Engang ville slagtersvendene tiltvinge sig adgang til vores fest, og inden vi fik dørene lukket, fik et par kolleger et blått øje og nogle tærsk. Hvis vejret var godt 1. maj, stillede vi alle i demonstrationstoget med flade stråhatte – hvis ikke, var det med sort bowler. Men det kunne også være lidt blandet.«⁹

På vej til festpladsen i Fruens Bøge. Billedet er fra 1930'erne, og på skiltet i baggrunden kræves otte timers dagen lovfæstet som maximal arbejdsdag (Stadsarkivet).

Arbejdsløshed og fascisme

1930'erne blev årtiet, hvor majdemonstrationerne fik storpolitisk sigte. Parolerne blev til under indtryk af forholdene syd for landegrænsen og var rettet mod krig og fascisme.

I 30'ernes første år arrangerede kommunisterne deres egne 1. maj optog fra Sortebrødre Torv til Fruens Bøge, men fra 1936 deltog kommunisterne i Fællesorganisationens demonstrationer, angiveligt

for at skabe en fælles arbejderfront mod fascismen. Kommunisterne fik ikke nogen begejstret modtagelse i den socialdemokratiske fællesorganisation. I mange år havde kommunisterne udpeget socialdemokraterne som klassefjender og som den væsentligste hindring for socialismens endelige sejr. Det var derfor vanskeligt for socialdemokraterne at have tiltro til kommunisternes udstrakte hånd, og mange frygtede, at kommunisterne med deres samarbejdspolitik ville forsøge at sprænge Socialdemokratiet.

Tonen mellem de to partier var skarp, og da forsvarsminister Alsing Andersen i 1939 talte ved majfesten i Odense, kom han bl.a. med følgende udfald mod kommunisterne: »Overalt i fagorganisationerne og på arbejdspladser må parolen være: fjern kommunisterne. Kommunister og nazister er to alen ud af et stykke, og vi kan simpelt hen ikke være bekendt at have seks diktaturtilhængere siddende på den danske rigsdag«. ¹⁰ Efter Hitler-Stalinpagten i august 1939 nåede modsætningsforholdet mellem de danske kommunister og socialdemokrater nye højder, og de gensidige beskyldninger blev endnu mere hadske.

Borgmester Vilh. Werner i spidsen for 1. maj

Ved kommunevalget i marts 1937 fik Odense som den sidste af de større byer socialdemokratisk styre. Den tidligere smed og smedeformand I. Vilhelm Werner kunne sætte sig til rette i borgmesterstolen. 1. maj 1937 gik Vilh. Werner i spidsen for 1930'ernes største majdemonstration under parolen: Mod krig og fascisme.

Der slappes af efter marchen fra centrum til Fruens Bøge en 1. maj omkring 1950 (Blik- og Rørarbejdernes Odense Afdeling).

Fyns Social-Demokrat anslog, at 15.000 deltog i den socialdemokratiske sejrsmiddag. Majdemonstrationerne i 30'erne havde generelt stor tilslutning i Odense, hvilket kunne skyldes trangen til at protestere mod den høje arbejdsløshed. Sidst i årtiet fik Socialdemokratiets kommunevalgsejr og krigstruslen fra Tyskland stor betydning for den massive opslutning om fagforeningsfanerne den 1. maj.

1. maj 1939 var af DsF udpeget til at markere 50 året for 1. maj dagens indførelse. I Odense blev dagen den festdag, man havde håbet på. Omkring 10.000 mennesker fordelt bag mere end 60 fagforeningsfaner deltog i optøget fra Flakhaven til Fruens Bøge. Efter talerne af forsvarsminister Alsing Andersen og næstformanden i Norges Landsorganisation, Konrad Nordahl, var der forskellige former for underholdning f.eks. stafetløb, sportsskampe og børnelege. Desuden havde Fællesorganisationen vanen tro forhandlet sig frem til nedsatte priser på mad- og drikkevarer i restauranterne i Fruens Bøge. Fra kl. 20 var der dans på estraden. Aftenen afsluttedes med et stort festfyrværkeri til minde om 50 års majdemonstrationer. 1. maj var blevet et rigtigt familiearrangement.

1. maj under besættelsen

Da de tyske tropper den 9. april 1940 rykkede ind i Danmark, blev der blandt mange andre indgribt straks udstedt et forbud mod afholdelse af offentlige møder. 1. maj demonstrationer blev dermed forbudt. Lidet anende, hvad der ville ske, havde Fællesorganisationen i god tid planlagt 1. maj 1940. På et møde den 15. april besluttede Fællesorganisationens forretningsudvalg imidlertid at aflyse majdemonstrationen og dermed rette sig efter de tyske påbud. Denne eftergivenhed uden kamp blev stærkt kritiseret af kommunisterne, der ønskede, at majdemonstrationerne var blevet forsøgt gennemført. DKP forsøgte dog ikke selv at gennemføre en demonstration, og der blev derfor ikke afholdt majarrangementer i Odense i 1940. Til gengæld blev der holdt en 1. maj tale i

I. Vilh. Wernier var i mange år fast spydspids for optøget gennem byens gader den 1. maj. Her ses han i Vestergade i 1939, to år efter han var blevet Odenses borgmester. Længst til venstre går Niels Jørgensen, der havde afløst borgmesteren som formand for Fællesorganisationen. Nr. 2 fra venstre er den socialdemokratiske forsvarsminister Alsing Andersen og nr. 3 den norske fagforeningsleder Konrad Nordahl (Arne Bloch fot., Fyens Stiftstidendes billedarkiv).

radioen af formanden for De samvirkende Fagforeninger Laur. Hansen. Talen blev dagen efter trykt i Fyens Social-Demokrat i sin fulde længde. De følgende

år måtte 1. maj rykke indendørs i Den ny Forsamlingsbygning. På den måde kunne majdagen lovligt højtideligholdes som et lukket medlemsmøde for

DKP arrangerede selvstændige 1. maj demonstrationer i mange år; billedet her stammer fra 1961, hvor partiet blandt andet protesterede mod det udvidede forsvarssamarbejde med Væsttyskland inden for NATOs rammer (Stadsarkivet).

Fællesorganisationens medlemmer. Parolerne ved majmøderne under krigen var arbejde, fred og frihed. På møderne blev der ligesom før krigen vedtaget resolutioner, der klargjorde arbejdernes krav. Under krigen blev disse naturligvis holdt i mere generelle og afdæmpede vendinger for ikke at komme i for voldsom opposition til besættelsesmagten.

Efter undtagelsestilstandens indførelse i august

1943 blev også møder med politiske emner forbudt, og derfor arrangerede Fællesorganisationen ikke majmøder de sidste to år af krigen. I 1945 afholdt socialistungdommen – DSU – dog et majmøde, selv om det var af noget mere begrænset omfang end normalt, og arbejdersangkoret Lyren gik rundt på byens plejehjem og sang for de gamle, men ellers blev dagen ikke markeret.

Krigsafslutning og splittelse

Da det i foråret 1945 stod klart, at krigen nærmede sig sin afslutning, håbede man rundt om i fagforeningerne, at Danmark ville blive befriet inden 1. maj, så de udendørs majdemonstrationer kunne genoptages. Da smedene afholdt deres årlige generalforsamling den 29. april 1945, havde man dog opgivet håbet, og under punkt syv på dagsordenen, majfesten, blev det lakonisk meddelt: »I år finder ingen møder sted«. Sejrsfesten måtte vente til 1946, hvor der efter seks år igen blev afholdt majdemonstration med optog og møde i Fruens Bøge. Majdagen i Odense havde ikke rekordtilslutning, således som tilfældet var i mange af landets øvrige byer. Social-Demokraten skrev, at adskillige tusinde mennesker deltog, men et heftigt regnvejr var årsag til, at der ikke kom endnu flere.

Efter krigens afslutning stod kommunisterne stærkt, og da der ikke kunne opnås enighed med Fællesorganisationen om en enhedsdemonstration, begyndte DKP selv at arrangere 1. maj demonstrationer. Fra og med 1948 arrangeredes derfor to majdemonstrationer i Odense. I de første år samlede kommunisterne ca. 1.500 deltagere, mens Fællesorganisationen kunne samle 7-8.000 i Fruens Bøge. Majmøderne blev på den måde en kappestrid mellem de to partier om, hvem der kunne samle flest tilhængere til demonstrationen, og majmødernes taler og paroler blev i høj grad rettet mod det konkurrerende parti og i stadig mindre omfang mod arbejdsgiverne.

For begge arrangører af majfester/møder faldt deltagertallet i løbet af 1950'erne. I 1956 var der dog en

midlertidig fremgang for kommunisterne. Arbejderne havde dette år forkastet et mæglingsforslag til overenskomst, som derefter blev ophøjet til lov af den socialdemokratiske regering, og det skabte naturligvis utilfredshed blandt arbejderne. Til gengæld betød den kolde krig og Sovjets indmarch i Ungarn senere i 1956, at kommunisterne fik det stadig sværere.

I slutningen af 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne var tilslutningen blevet så dårlig, at man overvejede helt at ophøre med 1. maj demonstrationer. Det blev dog ved diskussionerne, men der blev indskrænket overalt, og ofte blev der kun afholdt møder uden optog.

I løbet af 1960'erne blev majdemonstrationerne igen mere internationalt præget, og udenlandske forhold blev taget under behandling ved de danske 1. maj demonstrationer. Specielt Vietnamkrigen fik i slutningen af årtiet stor indflydelse på indholdet af 1. maj.

I 1959 havde partiet SF for første gang afholdt et majmøde, og i 1967 opstod VS, der også blev 1. maj arrangør. I 1970'erne kom der en nærmest uoverskuelig række grupperinger på venstrefløj, som gav en del forvirring omkring 1. maj demonstrationerne. I de sidste ca. 20 år har der næsten hvert år været udfoldet store anstrengelser for at skabe en fællesdemonstration i Odense, men i langt de fleste tilfælde er det mislykkedes. De tre største partier til venstre for Socialdemokratiet – SF, VS og DKP – har dog ofte kunnet enes om en fællesdemonstration og i de år, hvor venstrefløjspartierne har demonstreret sammen, har deres demonstration været klart den største i Odense.

Der findes en række mindre partier og interesseorganisationer, som også har indgået i 1. maj arrangementerne, enten som deltagere i fællesdemonstrationer eller som selvstændige 1. maj arrangører. Til de sidstnævnte hører partiet DKP/ML, der i 1980'erne arrangerede 1. maj demonstrationer. I 1984 opgjorde Fyens Stiftstidende deltagerantallet i partiets optog til 39, og skal man tro avisen, var det en tilslutning, som partiet selv var godt tilfreds med.

I ly af fanerne. En ældre deltager i Fællesorganisationens møde den 1. maj 1990. Tænker han tilbage til dengang, hvor deltagerne i 1. maj møderne taltes i tusinder og ikke blot i hundreder? (Fyens Stiftstidendes billedarkiv).

1. maj 1990

Majdagen i jubilæumsåret 1990 er typisk for den splitelse, der har hersket blandt Odenses 1. maj arrangører i de sidste årtier. Der var 1. maj møder tre steder i Odense. Fællesorganisationen samlede 5-600 i An-

sgar Anlæg, der hørte taler af Socialdemokratiets næstformand Birte Weiss, forbundsformand Hans Jørgen Jensen fra Dansk Funktionær Forbund og fagforeringsformand Johannes Pedersen fra Teknisk Landsforbund. Til den tværpolitiske fælleslistes møde på pladsen ved Brandts Klædefabrik talte byrådsmedlem Per Berga Rasmussen for en forsamling af nogenlunde samme størrelse, og endelig havde fælleslevrådet i Odense og en række græsrodsbevægelser samt mindre fraktioner på venstrefløjen samlet omkring 1.000 i Munkemose. Hovedindholdet her var en paneldebat med emnet »Hvordan gøres fagbevægelsen attraktiv« – et tema, der må siges at være aktuelt i Odense, hvor 1. maj arrangementerne kun samlede et par tusinde mennesker trods det meget fine vejr.

Den afslappede holdning på de tre mødepladser med solbadning, is og bajere fik Fyens Stiftstidende til at konkludere, at 1. maj har udviklet sig »fra kampdag – til hviledag«.

1. maj er ikke længere den dag, hvor fagbevægelsen manifesterer sin styrke; men for mange af deltagerne er det stadig en personlig understregning af det politiske tilhørsforhold og solidariteten med arbejderklassen.

Udviklingen gennem de 100 år har betydet, at arbejderbevægelsen har fået mange flere krav opfyldt, end selv den mest optimistiske havde turdet tro på i 1890, og den tilbagelænedede atmosfære ved årets majdemonstrationer er måske et udtryk for usikkerhed om, hvad det nu er, man kæmper for den 1. maj.

- 100 år med 1. maj demonstrationer blev af Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv markeret med udgivelsen af bogen: *Arbejdernes 1. maj. Arbejderbevægelsens internationale demonstrationsdag i tekst og billeder 1890-1990*. Det er denne bog, der danner baggrund for den generelle gennemgang af majdemonstrationernes opståen og første år.
- Odense byråds forhandlinger* 1890, s.155.
- Social-Demokraten 3. maj 1890, s.1.
- Trolkmandens lærling. Kai P.Andersens erindringer fra Odense i årene 1910-32* (1985), s.16.
- Forhandlingsprotokol for Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund i Odense 1897-1909 (opbevares hos Metal Odense).
- Trolkmandens lærling. Kai P.Andersens erindringer*, s.81-82.
- Fyens Social-Demokrat 2. maj 1939, s.2.

Noter og henvisninger

- Per Boje m.fl.: *Moderne tider*, s. 183-94 (*Odense bys historie 1868-1914* (1985)).
- Fyens Stiftstidende 1. maj 1890, s.1.
- Fagbevægelsens historie i Odense har fået en grundig behandling i Søren Eigaard og Kurt Risskov Sørensen: *100 års sammenhold*. Udgivet i anledning af Fællesorganisationens 100 års jubilæum i 1985.

»At vinde fremgang for frisindede anskuelser«

af Johannes Valeur

En levnedbeskrivelse fra 1904

Odense bar i mange år tilnavnet etatsrådernes by, og i slutningen af sidste århundrede var det da også en kreds af etatsråder, der havde det store ord at skulle have sagt i byrådsarbejdet. En af de eneste modspillere til »etatsrådspartiet« var købmand, cand.pharm. Johannes Meller Valeur (1844-1914), der blev indvalgt i byrådet 1882 som en af de første venstremænd. I de 18 år, han var medlem af byrådet, var han ofte ene om at opponere mod borgmester G. Kochs linie, som flertallet stort set fulgte uden at kny.

Valeur var i 1891 medstifter af Det danske Elektricitetscompagni og fra begyndelsen driftsleder for lysstationen i Vindegade. Den gjorde det bl.a. muligt den 12. november 1891 for første gang at nyde synet af en elektrisk buelampe på hjørnet af Vestergade og Kongensgade, hvor Valeur i øvrigt i mange år havde forretning. Fra 1894 til 1910 var han elektricitetscompagniets administrerende direktør.

Valeur blev i 1904 udnævnt til ridder af Dannebrog i forbindelse med havneudvidelsen dette år, og han indsendte derfor et par måneder senere nedenstående levnedbeskrivelse til Ordenskapitlet, der indsamler sådanne ridderbiografier.

I foråret 1907 døde Valeurs første hustru, og året efter indgik han nyt ægteskab med sin unge husholderske, med hvem han i de følgende år fik fire børn. Det sidste barn blev født, efter at Valeur den 5. december 1914 var afgået ved døden. Johannes Valeur ligger begravet på Odense Assistenskirkegård.

Levnedbeskrivelsen gengives her i sin helhed med moderne retskrivning. Enkelte forkortelser er opløst.

Min levnedbeskrivelse, affattet i henhold til den til mig rettede opfordring, da jeg den 27. august 1904 ved Hans Majestæt Kongens nærværelse blev udnævnt til ridder af Dannebrog

Jeg er født den 5. april 1844 i den nu nedlagte Gårdhus Mølle, Agger Sogn, Thisted Amt. Mine forældre var proprietær Christian Verner Valeur og hustru Elisabeth Cathrine født Munck; begge var de præstebørn fra Grenåegnen. –

Jeg blev døbt i Vestervig Kirke og straks efter rejste mine forældre med mig og fem ældre søskende til Postgården, en landejendom ved Ålborg, som min far havde købt. Der boede vi dog kun til 1849, da min far solgte gården og købte Sødrings Bryggeri i Ålborg. Han levede dog kun et år efter den tid og døde den 10. december 1850 fra hustru og otte børn, hvoraf den yngste kun var et år gammel. –

Til mine første crindringer hører den sorg og jammer, der var over dette dødsfald; min fars smertefulde sygdom og lidelser, hans død og begravelse står tydelige for mig, der den gang var seks år gammel. Kort efter kom soldaterne hjem fra den 1. slesvigske krig, og vi fik huset fuldt af indkvartering; de langskæggede soldater med blomster i hue og geværpiber og særligt obersten, Staggemeier, med mangfoldige kranser på den dragne sabel imponerede os børn. Og i den samme sal, hvorfra begravelsen var foregået kort i forvejen, sad soldaterne nu bænkedede om suppe og god mad, thi trods sorgen skulle der jo sørges godt for de brave soldater. –

Samme år begyndte min skolegang; jeg havde let

Dette billede af Johannes Valeur ledsagede hans levnedbeskrivelse ved indsendelsen og er formentlig taget ved denne tid (1904). Valeur var da 60 år gammel (Ordenskapitlet).

ved at lære, men da jeg var af en noget vild natur, mente min mor, at jeg helst måtte under en mands tilsyn, og jeg blev derfor sendt til Viborg Latinskole, hvor en tidligere huslærer hos mine forældre, R. Petersen, var adjunkt. Hos ham boede jeg, og der blev jeg i tre år; Petersen var i visse måder en mærkelig mand, meget nærsynet, men med en ypperlig hukommelse; som indehaver af et pensionat for børn har jeg oftere senere tænkt mig, at han ikke var heldig. Jeg blev der også kun i tre år. I skolen havde jeg ganske god fremgang og kom så i Ålborg Latinskole, hvor jeg kun var i et år. Thi da døde min mor også

(den 2. juni 1857) efter en langvarig, kræftagtig sygdom. Nu stod børneflokkens tilsyneladende helt uden støtte, thi vel havde min far efterladt sig lidt formue, nærmest i form af bryggeriet, men det var blevet slet bestyret, og da det netop var det bekendte krisear (1857), blev kort efter det hele solgt for en ringe penge, heldigvis til min ældste bror, der senere derved blev en holden mand. De tre yngste børn, nemlig foruden mig nuværende birkedommer C. Valeur og den i 1886 afdøde fuldmægtig cand.jur. Janus Valeur (død i Helsingør), blev optaget i huset hos min onkel, daværende etatsråd (senere konferensråd) J. Jetsmark (død 1897), der var gift med min mors yngste søster, Marie. Disse kære mennesker skylder jeg og mine brødre stor tak og den kærligste erindring for alt det gode, de både dengang og senere beviste os. For egen regning sørgede de for os; den ubetydelighed, som vor arvepart beløb sig til, blev urørt stående, til vi kom til den voksne alder, og den kom mig til god nytte på anden måde. –

Vi to – min bror Carl og jeg – kom i Metropolitan-skolen, hvor jeg blev til 1860. Jeg havde noget svært ved at følge med i den strenge skole, særligt i matematik og latin, medens andre fag, sprog og naturvidenskaberne, faldt mig lette. Min onkel mente det ikke værd at forcere alle de tre drenge frem til studenter, og da jeg havde ytret nogen lyst til farmacien, hvorved en fætter var anbragt på Løveapoteket, blev jeg sendt i lære til Sorø hos apoteker Glahn. Et halvt år efter tog jeg med lethed præliminæreksamen og fik særlig gode karakterer i matematik. Grunden var, at jeg i det halve år havde læst med (senere) professor Johnstrup i Sorø, der var en fortræffelig lærer og senere blev mig en udmærket beskytter og ven. – På apoteket var jeg nærmest henvist til mig selv, hvad lærdommen angik; ud over den daglige ekspedition tog ingen sig af min teoretiske undervisning, men jeg havde megen lyst til faget og læste flittigt alle de farmaceutiske bøger, der var at få fat i, eksperimenterede på egen hånd, søgte efter planter med lidenskab, som jeg bestemte efter art og slægt, og lærte i det hele taget

at hjælpe mig selv. Når jeg kunne og havde tid, og det lille apotek overlæssede mig ikke med arbejde, læste jeg Dickens' romaner, som apoteker Glahn ejede; Dickens var og blev til denne dag min yndlingsforfatter. –

I 1864, midt under krigen, tog jeg min eksamen i Slagelse med 1. karakter i begge prøver og fungerede så nogle måneder som medhjælper på apoteket. Den 1. august var jeg færdig og kom så til København, hvor jeg den 1. september blev indmeldt på universitetets kemiske laboratorium for så den næste sommer at tage den farmaceutiske hovedeksamen. –

I laboratoriet gik det noget vildt til; adskillige af de studerende var lige kommet fra krigen og medførte skrækkeligt rå vaner, de sloges indbyrdes, så snart de var alene, og brugte en grov mund. Tilsynet var noget sløjt, så også der var man nødt til for en del at hjælpe sig selv. Dog var der fortrinlige forelæsninger, navnlig hos professor Julius Thomsen, der altid havde fuldt auditorium og ledsagede sine forelæsninger med interessante eksperimenter. I 1865 tog jeg eksamen med godt resultat – jeg havde af ni karakterer fem præ ceteris [dvs. udmærkelse], men to haud [dvs. 2. karakter] – og umiddelbart derefter fik jeg plads på apoteker Alfr. Benzons kemiske fabrik, som nogle år i forvejen var anlagt på Kallebodstrand. – Arbejdet der var strengt, fra kl. 6 morgen til 7 aften gik man i de gennemblæste lokaler, hvor syredampe og støv, fugtighed og hyppige eksplosioner gjorde opholdet højest ubehageligt; desuden var selve bestyreren en alt andet end behagelig mand som foresat, og jeg var glad ved i 1867 at kunne sige farvel til denne plads. I det nævnte år modtog jeg af statskassen en hjælp til en rejse, navnlig ved professor Johnstrups anbefaling. I forening med min fædrenerv satte denne hjælp mig i stand til at gøre en rejse til Berlin, Wien og Paris, hvor der i det år var udstilling. Det var året efter den præjsisk-østrigske krig, og den nordtyske rigsdag var samlet i Berlin; der blev jeg af en ven præsenteret for de nordslesvigske deputerede, Krüger og Ahlmann, netop som de sad og forseglede den

nordslesvigske protest mod indlemmelsen i Prøjsen, og jeg blev straks taget i arbejde som medhjælper ved forseglingen. Mindet om disse to mærkelige, nu længst afdøde mænd står levende for mig, navnlig af Krüger med hans levende håb om genforeningen med Danmark. –

Hjørnejendommen Vestergade 61 er her fotograferet ca. 1893, mens Johannes Valeur endnu havde material- og kolonialhandel i stueetagen. Netop i 1893 fornyedes den del af ejendommen, der lå ud mod Vestergade, og den fik dermed samme højde som facaden mod Kongensgade. Det var ÷vrigt også Johannes Valeur, der havde stået for ombygningen af ejendommen mod Kongensgade i 1889, og det var i den forbindelse, Vestergade 61 havde fået det karakteristiske tårn (Møntergården).

I Tyskland besøgte jeg en mængde kemiske fabrikker, til hvilke jeg havde anbefalingskrivelser med, nærmest fra apoteker Lotze i Odense, og i hans tjeneste trådte jeg ved min hjemkomst i august samme år. Min viden fra min tidligere tjeneste og min udenlandsrejse nedlagde jeg i hans tjeneste og da påbegyndte fabrik. Han var som principal en liberal mand og altid stærkt interesseret i at prøve noget nyt; han var desuden en høflig og behagelig, om end noget stolt mand, og jeg holdt mere af ham som principal end senere, da jeg traf ham meget i det offentlige liv. –

Men min hu stod til selvstændig virksomhed, og da jeg indså, at omstændighederne gjorde det meget vanskeligt for mig at få noget ud af min farmaceutiske og kemiske virksomhed, eftersom jeg ikke havde formue til at købe et apotek, og kemisk fabrikation hertil dårligt dengang kunne konkurrere med udlandets storslåede virksomheder, tog jeg den beslutning

at opgive det hele og slå ind på handelen. Først i forning med mineralvandsfabrikant Krarup og kort efter på egen hånd oprettede jeg den endnu bestående forretning i material- og kolonialvarer på hjørnet af Kongens- og Vestergade her i byen. – Jeg havde kun få penge selv, men min onkel Jetsmark hjalp mig, så jeg straks til den lille virksomhed havde rigelig kapital, hvilket hjalp mig meget. – Kort tid efter giftede jeg mig med Mathilde Louise Christensen, plejedatter af stadslæge Bohse i Fredericia, og året efter fik vi en søn, Jens Octavius, der blev det eneste levende fødte barn, hvis tidlige bortgang blev vort livs største sorg. – Min forretning gik godt, skønt jeg havde store tab ved utro folk; i 1875 var jeg ved mine brøders hjælp i stand til at købe gården, jeg boede i, og dette blev til forretningens store gavn og held. – Jeg kunne i de følgende år stærkt udvide min forretning, fik rejsende og større lagre, først én, så flere heste og alt, hvad der svarede dertil.

I de følgende år skrev jeg ret hyppigt artikler i bladene, idet de offentlige forhold interesserede mig. Bl.a. fik jeg ved at overvære møder i Handelsforeningen et stærkt indtryk af, til hvilken nytte en forbedret søvej til Odense kunne blive. Det var den daværende handelsforeningsformand, bankdirektør Bierfreund, der tog denne sag op. Da ingen rigtig vidste besked om, hvad det kostede at grave kanalen, som der her var tale om, rejste jeg i 1881 til Holland og fik der hos hollandske ingeniører de nødvendige oplysninger, der senere viste sig i alt væsentligt korrekte; jeg publicerede dem ved min hjemkomst, og de vakte betydelig interesse.

Netop i de år begyndte for alvor den langvarige,

Annoncer i Fyens Stiftstidende for den 28. juli 1890. Som farmaceut og byrådsmedlem havde Valeur interesseret sig meget for oprettelsen af byens tredje apotek, St. Knuds Apotek, der netop åbnede i juli 1890 – og han havde taget en hård strid med borgmester Koch i spørgsmålet om, hvor det nye apotek skulle ligge (E. Pantou fot., Stadsarkivet).

At der paa

St. Knuds Apotek
forefindes et Udvalg af de af mig importerede

Vine, Spirituosa og Likører,
som forhandles til mine Butikspriser, tillader jeg mig herved at meddele mine ærede Kunder.

Odense den 28de Juli 1890.

F. W. Hey (etableret 1842).

Johannes Valeur,
Kolonial- & Materialforretning
en gros & en detail,
etableret 1869,
Vestergade Nr. 61,
Odense.

NB. Prima Varer. NB.
Specialitet: Dampkaffebrænderi.

Ejendommen Hunderupvej 48-50 har i dag en meget central beliggenhed, men da Johannes Valeur fik huset bygget i 1896, var det endnu uden for byen. Husets sydside prydes stadig af bogstaverne JMV for Johannes Meller Valeur samt årstallet 1896. Da Valeur nogle år før sin død flyttede til Charlottenlund, solgtes ejendommen til en anden kendt Odenseborger og materialist, nemlig konsul P. A. Kruuse. Gennem sønnen Jens Kruuses barndomsindringer kender vi en del til det liv, der har udspillet sig inden for murene, kort tid efter Valeur flyttede (G. Marcussen fot., Møntergården).

politiske kamp her i landet, og i den har jeg for Odense bys vedkommende taget livlig del. Det var sikkert ganske håbløst i den da strengt konservative by at vinde fremgang for frisindede anskuelser, og når jeg alligevel, til trods for at mine personlige interesser førte i modsat retning, tog parti »til venstre«, var det absolut, fordi mine følelser førte mig den vej. Gennem min hustrus stedfar, prokurator E. Clausen af Nykøbing, Sjælland, fik jeg af en mand, der var sjæl-

dent begavet og sandhedssøgende, og som havde vid og ånd, oplysning om Venstres mål og midler. Han var en ven og tilhænger af Alberti (den ældre, folketingsmand i Sorø) og øvede stor indflydelse i sin kreds som taler og politiker. Samtaler med ham, og senere med redaktør Hørup og folketingsmand Berg, gjorde mig til en absolut tilhænger af det liberale parti og en modstander – efter ringe lejlighed – af det provisoriske system, som det i de følgende år praktiseredes

ved Løstrup-Bahnsen-Matzen. Jeg var med at stifte den liberale forening i Odense og tog i en årrække del i alle politiske valg og møder. Ligeledes har jeg taget del i den af grosserer Peschke-Køedt rejste frihandelsbevægelse og rejste med ham og hans venner rundt til toldreformmøder, hvor også jeg hyppigt tog ordet.

Fra 1882 var jeg medlem af Odense Byråd, hvor jeg blev til 1900, hver gang valgt med et stort stemmetal; dette var så meget underligere, som min politiske virksomhed var meget ilde set af flertallet og stadig bragte mig ubehageligheder, ja, da det var værst, økonomisk krig. Jeg glemte dog heldigvis ikke at passe mine egne sager, og nogen større skade i økonomisk henseende tog jeg ikke. –

I 1894 skete der i henseende til styrkeforholdet inden for byrådet en betydelig forandring, idet den almindelige vælgerklasse ved dette valg satte så mange kommunale oppositionsmænd ind, at terrænet blev usikkert for det indtil da herskende parti; samme år var der landstingsvalg, men et forsøg, der da blev gjort, på at vælge mig til landstingsmand, mislykkedes totalt af politiske grunde, og borgmester Koch blev – trods sin alder 67 år – valgt. – Senere erkendte han dog sikkert, at han umuligt kunne være borgmester i Odense og *samtidig* landstingsmand; thi efter nogle slemme fadæser i kommunal henseende tog han sin afsked i 1897. –

I 1898 stillede jeg mig efter opfordring af – efter sigende – ca. 700 vælgere til Folketinget i Odense Amts 1. valgkreds mod en socialist (Marott) og en højremand (J. Scavenius). Dette gav anledning til en ganske urimelig og voldsom valgkamp, hvorunder jeg fra begge sider blev overøst med gemenheder af værste art, uden at der fra mine meningsfæller var forberedt og organiseret passende repressalier. Resultatet blev derefter; jeg fik kun 300 stemmer, og jeg lovede mig selv, at dette skulle være både første og sidste gang, at jeg havde med folketingskandidaturen at gøre. –

Da to år efter mit mandat som byrådsmedlem udløb, nægtede jeg på ny at modtage valg. Jeg havde

da siddet i byrådet i 18 år; jeg havde haft meget arbejde, været medlem af mange udvalg, i fem år haft med byens regnskaber og pengevæsen at gøre og i samtlige 18 år – med en kort afbrydelse – været medlem af kanaludvalget. Jeg havde i disse år haft den glæde at se byen gå stærkt fremad i indvånertal, omfang og velstand og særligt at se søfarten og sejladsen på Odense at tage til. Uddybningen af kanal og havn blev i første omgang (til 15 fod) færdig i 1890, og havnens indtægter steg fra ca. 40.000 kr. til 110.000 kr. i 1900. I slutningen af min byrådstid blev bestemmelsen taget om en yderligere forbedring af søvejen (til 19 à 22 fod), og jeg blev opfordret til fremdeles at vedblive at fungere som kanaludvalgsmedlem, valgt af byrådet; dette gik jeg beredvilligt ind på. Som sådan har jeg nu haft den glæde at se det store værk med en bekostning af 2½ million blive udført til 19 fods dybde, og jeg ser endnu dagligt, hvorledes det bærer rig frugt og lover det bedste for Odense bys fremtid. –

Hans Majestæt Kongen, ledsaget af kronprinsen og kronprinsessen samt mange af de kongelige børn, indviede selv den 27. august 1904 værket ved med sit skib »Dannebrog« at besejle den nye kanal, og nu ser vi dagligt de store dampere, kommende langvejs fra, liggende dernede og losse deres last. – Pladserne ved havnen er efterspurgt over forventning, og nu, da dette skrives, er de allerede for størstedelen optagne, så man må se sig om efter flere. –

I 1891 døde vor eneste søn som tidligere berørt; dette tab kom ganske uventet, han var tilsyneladende frisk og sund på en rejse, som han og jeg foretog til Italien i foråret, men i løbet af sommeren udvikledes en kræftagtig sygdom i ryggen, formentlig foranlediget ved et slag under gymnastikken, og i kort tid varede kun sygdommen, som endte med hans død. Han var student, fortrinlig begavet og flittig, og dette hårde slag forvandt min hustru og jeg ikke, skønt kære og kærlige plejebørn søgte at erstatte os tabet. –

Lysten til at drive min efterhånden store forretning tabte sig fra den tid; jeg havde i de samme år været med til at danne Det danske Elektricitetscompagni

Johannes Valeur fotograferet sammen med sin anden hustru og de to ældste af parrets børn. Billedet må være fra omkring 1910 (Stadsarkivet).

med lys- og kraftstationer i Odense og Ålborg, og dette gav mig anledning til at få en passende retrætepost som direktør for disse. Min egentlige forretning afstod jeg i 1895 og flyttede da uden for byen i et hus, som jeg byggede, hvor jeg uden økonomiske bekymringer kan leve og pleje adskillige interesser, som jeg ikke tidligere kunne beskæftige mig med. –

I 1903 blev jeg af Finansministeriet udnævnt til vurderingsformand i Odense Skyldkreds og har som sådan haft at gennemføre skyldsætningen af samtlige ejendomme i Odense. Denne udnævnelse glædede mig meget som et bevis på tillid fra regeringens side; jeg har bestræbt mig for at gennemføre de nye skatte love, for så vidt de vedkommer min stilling, efter lovens ånd og ord, og efter de indkomne indsigelser at dømme, som er meget få, synes det at være lykkedes for mig. –

Siden 1869 er jeg medlem af Frimurerordenen, og Hans Kongelige Højhed Kronprinsen har nu i mange år nådigst benyttet mig i betroede stillinger her i byen; dels har det været mit højeste ønske at kunne gøre fyldest i disse stillinger og vise mig værdig til den store tillid, som derved er vist mig af ordenens høje styrer. –

Af rejser har jeg gjort mange i min tid; vort eget land har jeg besøgt næsten overalt, og så snart jeg har haft tid og råd, har jeg rejst; således har min hustru og jeg besøgt Norge og Sverige, hele Tyskland igennem, Østrig og Italien, Frankrig og Holland; men på dette sted ville det være overflødigt at opholde sig derved. –

Ved Hans Majestæt Kongens nærværelse her den 27. august modtog jeg det ridderkors, i anledning af hvilket nærværende er skrevet. At dette har været en stor glæde for min familie og mig selv, behøver jeg næppe at sige. Og ikke mindst fordi min hele virksomhed i det offentlige tjeneste, som dette vist vil have

givet et billede af, just ikke har været rig på anerkendelse. Det fulgte af, at jeg stadig hørte til oppositionen. Nærmest har jeg grund til at sande det gamle ord, at livet er en kamp; for mig har det været det i mere end én henseende, og jeg ville helst ved slutningen af denne livshistorie mindes de kendte linier og ønske, at de også på mig kunne finde anvendelse:

»Fik ved kvæld kun sjælen fred,
gik det, som det skulle«. –

Odense i oktober 1904

Johannes Meller Valeur

»Sikken et liv at byde danske politimænd«

af L. Rasmussen

Dagbogsoptegnelser fra et ophold i koncentrationslejre 1944-45 (1. del)

Den 19. september 1944 opløste den tyske besættelsesmagt det danske politi og arresterede flere tusinde politifolk. Mange af dem blev senere deporteret til koncentrationslejre i Tyskland – deriblandt overbetjent Kristian Andreas Laurits Rasmussen (1899-1976).

Rasmussen, der i daglig tale gik under navnet »L. Ras«, var født i Hesselager og havde efter realeksamen fra Nyborg Realskole været jagtelev og jæger på flere fynske herregårde og havde som jæger også tilbragt fire år i Norge. Efter hjemkomsten til Danmark blev han først ansat som arrestbetjent i Svendborg, men skiftede i 1926 over til politiet. Fra 1933 var han ansat ved kriminalpolitiet i Odense, og han sluttede sin karriere her som kriminalassistent af I. grad og som leder af afdelingen for eftersøgnings-, volds-, drabs- og sædeligheds-sager.

Under interneringen 1944-45 nedskrev L. Rasmussen dagligt optegnelser om, hvad han oplevede, først i sin tjenestelommebog og siden – da den blev taget fra ham – i en lille notitsblok på 6,5 x 11 centimeter. Efter krigen foretog han selv en renskrivning af dagbogen, forsynede den med forskellige noter og indbandt det hele bl.a. sammen med breve til og fra familien 1944-45 i en bog, som han gav titlen »Fange hos tyskerne«. Denne værdifulde bog blev i 50-året for den 9. april 1940 af Rasmussens familie skænket til Odense Centralbiblioteks lokalhistoriske afdeling, hvorfra den nu overføres til det kommende stadsarkiv.

I forståelse med familien gengives her 1. del af optegnelserne med enkelte udeladelser, i moderniseret retskrivning, hvor forkortelser er opløst, og efter den maskinskrevne udgave med enkelte redaktionelle tilføjelser i skarp parentes.

»Måtte danske aldrig fornedre sig til at behandle deres medmennesker, som vi er blevet behandlet, og som vi har set andre blive behandlet«.

Efter tyskernes overfald på politiet på rådhuset i Odense den 19. september 1944, og efter at vi samme dag var blevet overført til Jernbanegades Skole i Odense, begyndte jeg at føre en dagbog i min sorte tjenestelommebog. Efter overførslen til Frøslevlejren blev vi frataget så godt som alt og således også min lommebog, hvori optegnelserne fandtes. Af en eller anden grund blev jeg ikke frataget en lille notitsbog, hvori jeg førte mit regnskab, måske fordi jeg havde den i brystlommen i jakken, og den derved undgik tyskernes opmærksomhed.

Efter ankomsten til Frøslevlejren begyndte jeg at føre dagbog i notitsbogen, og den blev efter hukkommelsen ført à jour, fra overfaldet fandt sted.

Så vidt muligt blev bogen ført dagligt, og det følgende er en nøjagtig afskrift af dagbogen.

Mange begivenheder og oplevelser, som det havde været yderst interessant, men også makabert at nedskrive, er ikke medtaget af frygt for følgerne, hvis bogen skulle falde i tyskernes hænder.

Tirsdag 19/9-44

Kl. 11.00 rådhuset omringet og beskudt af tyskerne og samtlige tilstedeværende anholdt og afvæbnet for politiets vedkommende. Alt kvindeligt personale

samlet tillige med politifolk, men dimitteret ved 13-tiden. Politibetjent Børge Rasmussen, som havde post i porten til rådhuset, dræbt af tysk soldat med skud gennem hovedet og slæbt ind i porten. Kl. ca. 13.30 i tyske biler med bevæbnet Gestapoeskorte og tyske soldater i bilerne kørt til Jernbanegades Skole sammen med 60 andre politimænd og en civilperson og indkvarteret i gymnastiksalen. Kl. 15.00 middags-

L. Rasmussen som ung betjent. Billedet er fra 1931 (Stadsarkivet).

mad, suppe med kødstumper i. Ingen meddelelse om grund til anholdelse og afvæbning.

Kl. 19.00 rugbrød, smør og ost udleveret samt kaffe. En madras og et tæppe udleveret til hver.

Politikommisær Bruhn og kriminalassistent Thulesen hentet af Gestapo og ikke senere vendt tilbage.

Anholdelse og afvæbning om formiddagen forestået af Rosendahl [nazist og tyskerhåndlanger, likvideret 16.10.1944].

Onsdag 20/9

Ingen søvn om natten.

Kl. 9.00 kaffe + rest af brød, smør og ost fra dagen i forvejen. Civilpersonen løsladt. Om formiddagen gårdtur, hvorunder vinket til Putte, der gik forbi ad Slotsgade. Om natten yderligere to politimænd bragt til stede. De pågældende anholdt på bopælen af Gestapo. Ved 14-tiden labskovs uden kød + upillede kartofler. Besøg af Putte, der kom med toiletsager og dejlig mad samt tobak. Fra American Tobacco leveret 4 pakker cigaretter og 1/2 pakke tobak pr. mand.

Rygter om, at 1.700 politifolk skal være deporteret til Tyskland, at nogle politifolk i andre byer skal være i arbejde igen og mange andre rygter.

Om eftermiddagen besøg af Gestapo, der foretog optælling og lod sig forstå med, at vi snart ville blive løsladt, idet andre politifolk var i arbejde igen, »at politikommisær Bruhn og kriminalassistent Thulesen nu formentlig opholdt sig på rådhuset«.

Om aftenen løsladelse af fanger over 55 år – fem politimænd og Sinding [medhjælper ved Teknisk Afdeling, ikke politimand] dimitteret. Gestapo erklæret, at hvis de løsladte i morgen undlader at melde sig på politikontoret kl. 11, vil resten ikke blive løsladte. Udtalt, at deporteringen af de 1.700 til Tyskland ikke vil komme til at berøre os.

Om aftenen kaffe uden sukker og fløde + tilstedeværende brød, smør og kolde kartofler. Et lyspunkt formiddag: To wicnerbrød til hver mand fra Prior.

Internerede politifolk på gårdtur i skolegården på Vestre Skole, der blev beslaglagt til formålet (Stadsarkivet).

Torsdag d. 21/9

Ingen morgenmad. Kl. 8.30 Gestapo mødt og hentet 33 mand, først 25 og derefter otte mand, i ordenspolitiets »skovvogn« ført til Vestre Skole under stærk bevogtning af Gestapo med geværer og maskinpistoler. Skolens tilførselsvej afspærret med pigtrådsbukke og under bevogtning af soldater. Ved 9.25 tiden startet fra Vestre Skole i tre politibiler, danske, »turistvognen« og to store udrykningsvogne, i alt ca. 60 mand, ordens- og kriminalpoliti, heraf 14 mand fra kriminalpolitiet. »Poul Tysker« [nazist og tyskerhåndlanger, dødsdømt efter krigen og henrettet 12. 11. 1948] givet ordre til alle vinduer lukkede – mange hustruer mødt op for at vinke – og meddelt, at flugtforsøg og oprør undervejs ville øjeblikkelig blive

skudt. Ingen meddelelse om, hvor turen skulle gå hen. Kortegen ført til Frøslevlejren under ledelse af Gestapo heriblandt »Poul Tysker«. Ankomst til lejren kl. ca. 12.30. Ved ca. 14-tiden middagsmad, vælling og labskovs (smagte dejligt). Derefter visitation. Alle legitimationspapirer og lignende med navn samt politiskilt frataget. Derefter udlevering af tre tæpper, et lagen og et håndklæde og indkvarteret i barak H.10, stue 3, sammen med fem politibetjente fra Ålborg og kriminalbetjentene Mårtensson, Bernhard Nielsen, Strøbech og Bertram Bruhn.

Politimesteren udtaget til barakformand og Frost [politikommissær Mogens Frost, død i kz-lejren Buchenwald 23.11.1944] til stedfortræder. Selv stueformand. Alle inde på stuerne kl. 20.30. Alle i seng kl. 9.30, da lyset slukkes.

Aftensmad kl. ca. 18.15, brød, smør, pølse og ost samt øl og mælk. – 1.360 mand i lejren i aften. Brandvagt i barakken fra kl. 21.30-23.00.

Barak H.10 – 162 mand.

En tysk maskingeværpost på hjørnet af Lille Gråbrøndre Stræde og Vestergade fotograferet fra det indre af Fyens Disconto Kasse umiddelbart efter overfaldet på politistationen den 19. september 1944 (Stadsarkivet).

Området omkring politistationen på Rådhuset bærer tydeligt præg af den voldsomhed, hvormed tyskerne gennemførte angrebet. Midt i billedet eskorteres to danske politimænd med armene i vejret til stationen (Stadsarkivet).

Kl. 23.00 optælling foretaget på samtlige stuer af tyskerne. En mand mangler i lejren.

Fredag d. 22/9

Vækket kl. 6.00 og lyset tændt. Kl. 6.30 optælling. 7.45 morgenmad: Rugbrød, franskbrød, smør, marmelade og kaffe samt havregrød. Ca. 12.45 middagsmad: Vælling og frikadeller med stuvet kål og kartofler. – Yderligere politi fra Århus og Odense ankommet til lejren om eftermiddagen, der ved aften var 1.500 mand. Sædvanlig aftensmad: Øl og mælk samt rugbrød og franskbrød, smør, leverpostej, to slags pølse og ost. Mørkt i hele lejren fra kl. ca. 21.30, da transformatoren gået itu. Skrevet hjem.

Lørdag d. 23/9

Intet vand om morgenen på grund af transformatoren. Først morgenmad kl. 9.00 af samme grund. Middagsmad kl. 13.30: Øllebrød med mælk, torsk med sennepssauce. Intet vand udover til køkkenbrug. Lys kl. 8.30 – optælling udenfor kl. 8.00 – I seng ved godt 8-tiden. Regnvejr om eftermiddagen. Sædvanlig aftensmad. – Pakker ankommet til Ålborg politimænd gennem Røde Kors i Ålborg. Også Århus politi nydt godt af Røde Kors i Århus under ophold i Århus. – Odense Røde Kors har ikke ladet høre fra sig. –

Søndag d. 24/9

Vækning kl. 7.00. Optælling udenfor kl. 8.00. Morgenmad kl. 9.30. Fremdeles intet vand. – Regn- og gråvejr – gudstjeneste kl. 10 i barak 3 af præst Ris-Højgaard fra Sønderjylland. Rygter om, at 300 mand

skal sydpå, idet 300 madpakker skal holdes klar, og der bliver 300 mindre til mad i morgen.

Ny transport fra Vestre Fængsel ankommet i nat, 37 mand og en kvinde. Uddeling af en pakke cigaretter pr. mand fra Røde Kors i Ålborg. Odense Røde Kors har overhovedet ikke ladet høre fra sig. Middagsmad: Sødssuppe, oksekød, rødbeder, et stk. franskbrød og et stk. wienerbrød. – Lidt solskin om eftermiddagen. –

19-20 Frøslev revy: Musikkorps: Mundharpe, banjo, sæbebøtte, viser og sange, stepdanser, læge

Kristian Andreas Laurits Rasmussen
Borak N. 10, Stue 3. Indbøringslegren
Froslev p. Faarhøjs St.

249-44.

Kære alle tre!

Jeg har vist været slumme Dage for Jer. Op med Humøret, jeg har det efter Om-
stændighederne udmærket, og Humøret er der intet ivejen om. Der er intet
andet tage det, som det kommer. Lad vær og gaa og vær urolig for mig, det er
der ingen Grund til. Vi maa skrive og modtage Brev hver 3 Uge og hver 6 Uge Pakke.
Tugen Lemings- el. Nydelæsmidler. Heller ikke nødvendigt, da udmærket dansk Mad.
Hvis du vil sende mig Skotrojen, Jagtstøvlerne, 2-3 Par Sotker, et Par Skjorter, et Par Un-
derbøj (bykt) 4 Lommetrikklæder, 1 Kaandklæde og Tandsstikker i min Røgsak, Fortegnelse
over Indholdet overst, for alle Brevkvalitetens Skyld, mangler jeg intet. Laante 10 Kr.
af Madsen i Odense. Send ikke Penge. Breve el. Pakker ikke frankeres, naar mottet.
• Indbøringsforsendelse: Tens Sko indleverede jeg hos Komageren ved Vandtaarnet. Købte
1/2 El. Snaps til Jørgens Fødselsdag, men blev ikke naaet afleveret. Haaber du har faaet
din Frakke. Jeg haaber, du har taget det roligt, kære du. Klar over, hvor frygdeligt for
dig. Tankte bedst, I rejste hjem, men gør hvad du synes bedst. Klar over, at du
nok kan klare dig, blot du ikke gaar og angster dig for mig. Jeg lider ingen Nød
eller Overlast i nogen Retning. Skriver kort, fordi kun Tilladelse til 20 Linier. Forelø-
big rigtigt med Tobak, som vi godt maa modtage. Tak fordi du kom og hilste paa mig.
Løbte svat paa Humøret. Maa modtage Besøg her, naar, selv søger om det - jeg skal søge-
men lad os ikke tænke paa det foreløbig. Haaber Frk. Olsen hilste dig, og at du kan
klare dig med Penge. Skylder intet. Kommunekat forfaldet vist 3/4, ellers intet, som helst,
saar du skal intet forhage dig. Masser af Kys til jer alle tre, og hold Humøret op.

Hostrup synger viser, »dancing girls«, en kvindelig solist »lånt« fra kvindebarakken. –

Spisning på 2. hold – kvindehold på 46 kvinder. Aftensmad: Rugbrød, et stk. franskbrød, pølse, tomat og skinke, mælk og øl. Besøg af Gestapochef i barakkerne med gendarmen.

Mandag 25/9

Vækning kl. 4.00. Opstilling på gangen. Navneopråb – samtlige råbt op. – Sengtøj på plads – alle påklædt med ejendele på gangen i løbet af et kvarter. – Opstilling udenfor – march til SS barak – eftersyn af pakker – opråb af navne. Kl. 8.00 opstilling udenfor i marchkolonne og afmarch over grænsen ved Padborg passeret kl. 8.45. March til Harrislee Station, hvortil ankommet kl. ca. 9.30. Indlæsning i kreaturvogn, 36 mand pr. vogn. Ved 11.30-tiden afgang sydpå efter større rangering. Ankomst Flensborg 12.45. Politisoldat oplyst afgang kl. 14.00 til arbejdslejr ved Hamborg, hvor tidligere sending politi befinder sig.

Kørt hele natten. Ankommet til Hamborg kl. ca. 20.00 til en forstad. – Ingen søvn eller mad – ingen sidde- eller soveplads – nogle brædder til at lægge i bunden og sidde på.

Alle blottet hovederne under passage af grænsen. – Mange alvorlige ansigter undervejs til grænsen. –

Tirsdag 26/9

Kongens fødselsdag.

Fra kl. 20 går aften til kl. ca. 1.00 nat i dag toget holdt stille på jernbaneterræn i Hamborg. Fra kl. 1.00 til ca. 7.45 rangerkørsel hele natten. Anførte tid holdt for stationen Bergendorff hvor alle ud og forrette nødtørft, hvilket i løbet af natten foregik i portsprække. Tysk bevogtningssoldat, som talte dansk og oplyst at have svoger, snedker Peter Sørensen, ca. 40 år, i

←

L. Rasmussens første brev til familien (Stadsarkivet).

Odense, fortalt at vi skal være fremme om tre timer. Skal nu befinde os 17 km sydøst for Hamborg. I løbet af natten passeret Neumünster (bombet). Vand på stationen – det første fået siden søndag aften. Kl. 9.30 afgang Bergendorff. Kl. 10.00 ankommet til koncentrationslejren »Neuengamme« pr. Bergendorff – ca. 32 km sydvest for Hamborg. Marcheret til lejren. 50 mand ad gangen afklædt til badning – alt tøj og værdisager frataget – desinficerende sæbe udleveret – 64 mand i brusebad pr. gang – løseligt lægeeftersyn foretaget af en anden fange – undertøj samt benklæder og jakke udleveret samt nummermærke til halsen – ikke strømper. Jakken med gult kryds i ryggen og benklæderne på begge sider – ført til barak (blok 16) hvor hele transporten, 287 mand, blev indkvarteret. Manglende sengepladser til 40 mand, som så sove i køje sammen med andre.

Ved ca. 17-tiden varm suppe (uspiseligt svinefoder) første mad siden søndag aften i Frøslevlejren. Senere udlevering af to stk. brød og 15 gram margarine til hver mand samt brændenældete smagt til med hvidløg. – Schaldemose-Nielsen [politimester Svend Aage Schaldemose-Nielsen, død i kz-lejren Buchenwald 26.11.1944] talt for Kongen –. Til køjs kl. 21.00.

To galger i gården og faldlem.

Onsdag d. 27.sept.

Vækning kl. 5.30. Kartoffelsuppe og en skive rugbrød uden smør. Om eftermiddagen udlevering af sokker og hat samt numre syet i tøj – i jakken ved bryst og højre side af benklæder. Om eftermiddagen 20 mand i arbejde ved kartoffel- og jordarbejde. Senere 30 mand til kludeoprydning. Medens påsyrning af numre alle uden undertøj. – Byggryn i suppen så spiselig. Den første lussing givet af SS mand til dansk politimand under påsyrning af numre. Aftensmad: To humpler rugbrød, en klat marmelade, 15 gram margarine og et stk. sylte samt »kaffe« (sort vand). Ved 23-tiden luftalarm – ikke nået kælder inden afblæsning. Om aftenen meddelelse om at alle i arbejde næste morgen.

Torsdag 28.sept.

Vækning kl. 5.30. En humpel rugbrød – intet smør – kartoffelsuppe. – Morgenappel kl. 6.45. Inddeling i arbejds hold – afmarch til forskellige arbejdssteder – udmarch parademarch »Alte Kammeraden« – selv sammen med 12 andre afgivet til Bauleitung – flyttet varmeelementer – kl. 9.00 udlevering af to brødhumpler med margarine og »leverpostej«. Kl. 13.00 middagspause til 13.45. Middag som tirsdag. Kl. 19.00 hjemmarch – parademarch – musik – lige efter hjemkomst udkaldelse til appel – derefter spisningen, to humpler brød, 15 gram margarine + et stk. pølse. Kl. 21.00 til sengs. Ca. 22.30 »Grossalarm« – alle i kælder – virvar – alarm ca. ½ time. I løbet af dagen frastjålet to pakker tobak, to æsker tændstikker og et stk. vaskesæbe.

Reesen fra Heden [L.Rasmussens egen, senere kommentar: Identisk med SS-er: Reese fra Heide. Formentlig den 28. september 1944, da vi flyttede varmeelementer på en plads ved siden af lejrens bordel, der var indhegnet med pigtråd, overværede vi, at pågældende Reese slog en fange ihjel eller i hvert fald til krøbling, fordi vedkommende fange havde stået ved pigtrådsindhegningen og snakket med en af pigerne i bordellet. Da fangen så sig opdaget af Reese, søgte han at flygte, men blev indhentet af Reese, der med en stor tung træstang slog ham ned og vedblev at slå løs på ham, til han lå helt livløs hen.

Vor arbejdsformand – Vorarbeiter – Willy, der var sønderjyde og fange som vi andre, bad os huske Reese, som efter hans udsagn var den største bandit i hele lejren.

For det tilfælde, at min dagbog skulle falde i tyskerne hænder, kaldte jeg ham som anført: Reesen fra Heden.

Pågældende Reese blev efter kapitulationen ved allieret domstol i Hamborg dømt til døden og straffen fuldbyrdet ved hængning].

Freitag d. 29.sept.

Ca. kl. 3.30 »Grossalarm«. Alle i kælder. Stort virvar. –

Vækning kl. 5.30. Stor alvorlig parole – tyskerne opfattet dette, at politiet under alarmen holdt hinanden under armen, som begyndelse på mytteri. – I gentagelsestilfælde tænding af grøn lampe over hver barak og åbning af maskingeværid mod barakkerne. En eller anden tysker udtalt, at alle skal komme til at svede blod. – Kl. 7.00 udmarch til arbejde – musik – parademarch – afgivet sammen med 12 andre til Bauleitung under samme arbejderformand »Willy«. Båret planker og brædder til opstabling. Kl. 9.00 to humpler rugbrød til frokost. – Til middag sædvanlig suppe – kålrabi. – Om eftermiddagen besøg i lejren af Himmler [SS-og Gestapochefen Heinrich Himmler, der tog gift umiddelbart efter at være blevet anholdt af de britiske tropper i 1945]. – Om eftermiddagen rygter om nedsætning af engelske faldskærmstropper mellem Emden og Münster, Rhinen overskredet tre steder. –

Kl. 19.00 parademarch hjem fra arbejde. To humpler rugbrød – margarine og muslinger - kaffe. Meddelelse om, at der i morgen skal afrejses til anden lejr ved Magdeburg – »Hoffensetz«, først talt om lejr i Thüringen, hvortil københavnsk politi skal være sendt – stor glædelig uro i lejren desangående. Kl. 21.00 alle til sengs. Lavet spiseske arbejdspladsen »Bauleitung« optil bordel, hvor kvinder set dagen igennem.

Lørdag d. 30.sept.

Vækning kl. 4.00 – to humpler brød og kartoffelsuppe. – Privat tøj og ejendele udleveret. Aflevering af udleveret tøj. – Ved 9-tiden udleveret to humpler brød med en klat margarine imellem. – Meddelelse om at afrejse udsat på grund af ikke fremkomne jernbancovogne. – Kl. 12 suppe af sædvanlig slags – små kødstumper – hel byg – kålblade og porrer. – Hilst på kromand fra Snekkersten og en præst fra København.

Madkø i Frøslevlejren. For mange blev lejren den første station på en lang rejse med livet som indsats; for andre blev lejren opholdssted indtil den tyske kapitulation (Frihedsmuseet).

Kl. 14.00 200 mand kaldt i arbejde. Selv fri. Vasket lommetørklæde i koldt vand og barbersæbe samt foretaget barbering og børstet tænder. Barbermaskinen lånt ud – fået halvdelen tilbage. Forlydender om, at vi ikke kommer til at rejse hverken i dag eller i morgen. Spist til aften 16.30 – to brødhumpler 15 gram mar-

garine, flydende ost og kaffevand. 30 russiske partisaner og snigskytter hænges i aften. Røde Kors vogne skal være ankommet. 262 nye fanger ankommet i tre jernbanevogne. – Lang dag – alle tidligt til ro. 21.20 luftalarm »Grossalarm«. Alle i kælder. Politiet tilladelse til ophold i ny bygnings 1. sal. Voldsomt bom-

Udsnit af koncentrationslejren Neuengamme, fotograferet fra et vagttårn (Frihedsmuseet).

bardement af Harburg – forstad til Hamborg – røde og grønne blus nedkastet i stor mængde over målpunktet. Aflæsning kl. ca. 22.00. Slået det ene ben ved fald på trappe. – Roligt resten af natten bortset fra, at politimand, Johannes Andersen, fra Århus, blevet syg. – Megen hosten over hele barakken.

Søndag d. 1.okt.

Vækning kl. 5.30. Deltaget i afhentning af kaffe i køkkenet, da en del af dem, der var udtaget til det, ikke meldte sig. – Morgenmad: Stor brødhumpel med en klat marmelade samt kaffe. Opstilling uden-

for kl. 6.50, arbejderhold udtaget og afmarcheret under sædvanlig musik. – Gråvej og regn. Trist morgen. Dårligt humør – mange syge og dårlige. Ekstra skål kaffe ved 8-tiden. Vasket mig med barber-sæben – fodbad – børstet tænder. Friskede op og hjalp på halsen, som var lidt øm i morges. Middag: Rødkål og upillede kartofler.

Politimester Schaldemose Nielsen	1
Politifuldmægtig Harck	2
Politikommisær Bruhn, anholdt, løsladt	
Kriminalassistent Black ?	
« H.Rasmussen, anholdt, løsladt	

« Albrechtsen, anholdt, løsladt	
« Madsen, anholdt, løsladt	
« Thulesen, anholdt, løsladt	
Overbetjent Moeslund ?	
« Kallan, anholdt, løsladt	
« Christoffersen ?	
« L.Rasmussen	3
« Busekist Petersen	4
« Henriksen, anholdt, løsladt	
« Vogelius Andersen, anholdt Kbh., løsladt	
« Troelsen ?	
« Bjørnø, anholdt, løsladt	
« Th.Jørgensen ?	
« P.Israelsen ?	
Kriminalbetjent H.J.Petersen ?	
« Bernhard Nielsen	5
« Helbak ?	
« Mårtensson	6
« Ernst Jørgensen	7
« Frisdahl	8
« Strøbech	9
« Bertram Bruhn	10
Medhjælper Arne Petersen	11
« Carl E.Andersen	12
« Raymond Andersen	13
« P.B.Frier	14
Kriminalbetjent Lorenz Petersen ?	
« Sandhus ?	
« Bent Rasmussen, anholdt, løsladt	
« Helge Hansen, anholdt Kbh., (Tyskland)	
« Steen Jensen ?	
« Elgaard, anholdt, løsladt	
« Agerholm ?	
« P.E.Petersen, anholdt, løsladt	
« Simonsen ?	
« G.Rasmussen ?	
« Børge Nielsen ?	
« Knud Jakobsen, anholdt Kbh., (Tyskland)	
« Albert Hansen ?	
« J.O.Nielsen (Teknisk Afdeling), anholdt, løsladt	
« Abrahamsen, anholdt, løsladt	

« Bjørck ?	
« Hartmann, anholdt, løsladt	
Kontorist Sinding, anholdt, løsladt	
Kriminalbetjent Ottow, anholdt Kbh.	
Kriminalassistent F.A.Petersen	15
Overbetjent Børge Rasmussen	16
Odense Herred, Kriminalbetjent Otto Nielsen	17

59 mand med ordens- og kriminalpoliti og en mand fra Odense Herred til Tyskland samt Nyborg (kystbevogtning). [Oversigten er formentlig et forsøg på at nå til klarhed over de odenseanske politifolks skæbne i dagene efter 19.9.44. Den omfatter dog kun 53 navne].

Kraftig regn hele formiddagen. Tilladelse til at hvile på køjerne. Sovet fra 13-16. 16.30 aftensmad: Tre humpler brød, margarine og sylte samt kaffe. Kl. 17.00 musik i barakken af musikkorps (fanger) – kl. 20.45 optræden af flere kunstnere bl.a. franskmand, der nægtet at synge i tysk radio i Paris. Politimesteren takket musikere og kunstnere – til tak alle politimænd sunget tre første vers af »Der er et yndigt land«. I begyndelsen af koncerten besøg af SS, der meddelte tilladelse til afsyngning af hjemlandets sange – Volkslieder – ingen demonstrationer. Tilladelse til at klappe. Ny transport med ca. 160 danske ankommet – skal være straffede personer anholdt i København – alle klippede skaldede og iført fangetøj. Kl. ca. 21.55-22.30 og ca. 23.35-0.30 »Grossalarm«, alle i beskyttelsesrum. Danske oplyst, at Politigården overtaget af Schalburgkorpset og at hele landet uden dansk politi. Dårligt humør og nedtrykt. Tænkt meget på Putte og drengene.

Mandag d. 2.okt.

»Grossalarm« 0.45-1.30. »Juletrær« nedkastet antagelig over Harburg. Bombning og kraftig luftværnsild. Meget månelyst. Granat faldet i nærheden af lejren. Normaltid indtrådt kl. 2.00 nat. Glemte af Blockälteste [L.Rasmussens senere kommentar: Leder af barak-

kerne. Altid en tysk forbryder, fange som vi andre. Aldrig politisk fange] således at vækning fandt sted efter sommertid kl. 5.30. Morgenmad: Sædvanlig rugbrød og suppe med gryn. Arbejdshold gået i arbejde. – Selv hjemme for at få sko repareret. – Urene stillet en time tilbage. Lavet avispapirvest og én sko til reparation. Trætøffel udleveret – foden indpakket i papir. Rygter om at tyske civilbefolkning skal evakueres fra Vest-Tyskland, og at dette er årsagen til, at vi endnu ikke er sendt til anden lejr. Middag: Turnipsuppe med en enkelt kødglas og enkelte hvedekorn i store baljer uden for barakken. Overværet at fangerne i blok 15 fik mad – al verdens elendighed sam-

Numre til Jakke og Benklæder samt "Kasaver" nr. 53856 i "Neuengamme" den 26. september 1944, jfr. Dagbogen pag. 12.
Det røde D foran nr. betyder "Däne".

53856

53856

Jakke nr. 86919 fra "Buchenwald". Vi skulde selv sørge for Paasyning af Nummeret paa venstre Side af Brystet. (jfr. Dagbogen pag. 19.

86919

let: Russere, polakker, franskmænd, bulgarere, litauer, lettere, rumænere med flere ville efter mere mad fra blok 16 krybende hen til karrerne med mad. Mange særprægede typer, nogle åbenbart intelligente, andre nærmest som dyr. Fleste i trætøfler med sække eller klude om fødderne, nogle med bare fødder i tøflerne. Talt med flere danskere der fortalte, faktisk at der i forgårs aftes blev hængt 25 russere og to tyskere – så dem stå i kø til hængningen, der varede 35 minutter. Stadig rygter om, at der er kommet Røde Kors pakker til politiet, og at vi først skal herfra onsdag. Vasket og barberet mig, børstet tænder samt vasket fødder og repareret sokker.

Aftensmad: Sædvanlig brødration og margarine samt pølse og telignende væske. For dem, der var på arbejdshold, først spisning kl. 19.45, idet appel fra kl. 18.00-19.45 (koldt). Umiddelbart efter kommet i seng »Grossalarm« i ca. 1/2 time. Hjemme i barakken som brandvagt. Kl. 9.20 kaldt op for at få fodtøj, der havde været til reparation, udleveret. Så endelig ro til kl. 23.30-0.30 brandvagt. Bestemte rygter om at vi skal afrejse i morgen kl. 15.00 til civil interneringslejr ved Magdeburg.

Tirsdag 3.okt.

Vækning kl. 4.30 da arbejdet nu skal begyndes kl. 6.00 morgen i lejren. En humpel tørt brød og kartoffel-suppe. Forkølet – hævet i ansigtet og hænderne. Hos lægen ved 8-tiden – tre aspirintabletter udleveret. Ingen fra blok 16 på arbejde. Middag kl. 11.30. Turnipsuppe i trætønder udenfor uden låg. Siges at vi skal rejse kl. 17.00 i dag til Magdeburg, og at der er lovet halm i vognene. Fik 3/4 time på køjen efter maden – hjælp på skroget. 12.45 opstilling – pakker skal være klar til afrejse. Udlevering af 3/4 rugbrød og 15 gram smør til hver – vente – vente – vente – ca.

L. Rasmussens fangenumre fra Neuengamme og Buchenwald (Stadsarkivet).

L. Rasmussens iagttagelser for torsdag den 5. oktober – den lille notesbog fungerede som dagbog for Rasmussen i præcis seks måneder. Der var ikke råd til at rutte med papiret, og faktisk var der kun halvanden blank side tilbage, da turen omsider gik tilbage til Danmark. 1:1 (Stadsarkivet).

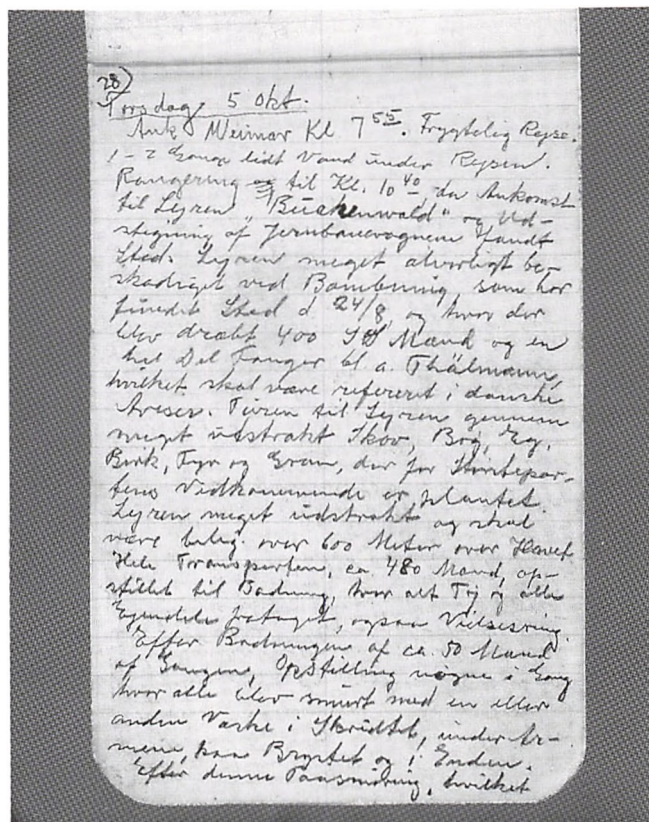
16.00 opstilling – navneopråb – marcheret til holdepladsen. 50 mand pr. kreaturvogn, hvor der i forvejen stod 4 store kasser, antagelig med Røde Kors pakker. Kl. 17.15 afgang. To soldater i hver vogn. Passeret Hamburg fra 7.15-24.00 – rangering og ophold. Derefter afgang sydpå. Helsingørfolk og enkelte kaserner i Nordsjælland + sorte børs folk (31 mand) deltager. I alt ca. 480.

Onsdag 4.okt.

Sovet på gulvet der var gennemvædet af hestepis – vognen utæt. Den ene dør skal holdes på klem hele tiden, og den bruges til pisning. Nødtørft forrettes i marmeladespand, og afføringen kastes ud gennem døren. Kl. 8 spist morgenmad, rugbrød, margarine og kødpølse. Intet vand. Sidste pipe tobak røget efter morgenmaden. I løbet af morgenen passeret større by Stendal. Indpasseret Magdeburg kl. 10.15 efter at have holdt på linjen i ca. 1 1/2 time. Kl. 12.15 afgang fra Magdeburg godsterræn. Først endelig afgang kl. 16.00. Byen kraftigt bombarderet. Passeret mindre fabriksby, Köthen, op til banelinien – helt pulveriseret ved bombning. – Passeret Halle og Leipzig. – Holdt før Halle lang tid om natten. Både Halle og Leipzig alvorligt beskadiget ved bombning. Frygtelig rejse. Ikke til at sove – stået op meste af vejen. Passeret Leipzig hen på morgenstunden.

Torsdag 5.okt.

Ankommet Weimar kl. 7.55. Frygtelig rejse. En-to gange lidt vand under rejsen. Rangering til kl. 10.40 da ankomst til lejren »Buchenwald« og udstigning af

28
Torsdag 5 okt.
Ank. Weimar Kl. 7⁵⁵. Frygtelig Rejse.
1 - 2 Gange lidt Vand under Rejsen.
Rangering og til Kl. 10⁴⁰ da Ankomst
til Lejren »Buchenwald« og Udstigning af
Jernbanevognene. Lejren meget alvorligt beskadiget ved Bombning, som har fundet sted d. 24/8, og hvor der blev dræbt 400 SS Mænd og en del der fanger bl. a. Thälmann, hvilket skal være refereret i danske aviser. Turen til Lejren gennem meget udstrakt Skov, Bøg, Eg, Birk, Fyr og Gran, der for Størstepartens Vedkommende er plantet. Lejren meget udstrakt og skal være beliggende over 600 Meter over Havet. Hele Transporten, ca. 480 Mand, opstillet til Badning, hvor alt Tøj og alle Ejendele frataget, også Vielsesring. Efter Badningens af ca. 50 Mand opstilling nægne i Gang, hvor alle blev smurt med en eller anden Væske i Håndled, underarmene, på Brystet og i Enden. Efter denne Pansning, hvilket

jernbanevognene fandt sted. Lejren meget alvorligt beskadiget ved bombning, som har fundet sted den 24/8, og hvor der blev dræbt 400 SS mænd og en del fanger bl.a. Thälmann [den tyske kommunistleder Ernst Thälmann, der formentlig blev skudt i lejren i 1944], hvilket skal være refereret i danske aviser. Turen til lejren gennem meget udstrakt skov, bøg, eg, birk, fyr og gran, der for størstepartens vedkommende er plantet. Lejren meget udstrakt og skal være beliggende over 600 meter over havet. Hele transporten, ca. 480 mand, opstillet til badning, hvor alt tøj og alle ejendele frataget, også vielsesring. Efter badningen af ca. 50 mand ad gangen opstilling nøgne i gang, hvor alle blev smurt med en eller anden væske i skridtet, under armene, på brystet og i enden. Efter

denne påsmøring, hvilket sved og pinte meget, yderligere ventetid i kolde gang. Derefter alle udleveret skjorter i anden etage og herfra til anden gang og ventet. I andet lokale generalia med mere opnoteret på alle – numre udleveret – selv nr. 86919 – hvilket fremdeles foregik i bar skjorte. Derefter udleveret hue, benklæder og jakke, og efter yderligere ventetid udenfor, hvor der var meget koldt, ført til barak nr. 57, hvor alle indkvarteret i treetages senge, hver med plads til 40 mand. Et tyndt enkelt tæppe udleveret til hver. Intet underlag i sengene ud over papir hessian uden fyld. Senere varm suppe, der smagte udmærket og sikkert nærende – indeholdt mange gulerødder. Kl. 18.00 appel uden for barakken – varede formentlig ca. 1½ time og frygteligt koldt uden overtøj, undertøj eller strømper. – Derefter tilladelse til at gå til ro. Konstateret lopper. De ca. 1.700 mand fra Københavns politi er tidligere ankommet her til lejren. Tildelt sengeboks nr. 5 og mellemskuffe ved siden af Mårtensson. Venstre ankel meget opsvulmet antagelig af at stå så meget.

Fredag d. 6.okt.

Temmelig koldt om natten, frosset en dei. Opstilling til udlevering af småting, herunder striketrøje, meget langvarig. Opstilling og march til anden barak til vask. Udlevering af brød, margarine og knapost samt suppe. Middagsmad: Suppe med gryd med mere. Aften: Samme som om morgenen + te (meget varm og velsmagende). Rygter om at 10 amerikanske faldskærmsdivisioner landsat ved Düsseldorf, og at der skal være kommet Røde Kors pakker. Hilst på Knud Jakobsen, Helge Hansen, Goltermann og Olesen, der er blandt københavnerne, og som alle er i stribe fangedragter med nummer.

Lørdag 7.okt.

Vækning kl. 5.30. Morgenmad: Brød, margarine, pølse samt suppe. March til vask. Rengøring i blok-

ken. Udlevering af Røde Kors pakker. Fire-fem fra Odense modtaget pakker. Hollænderne samlet cigaretter, så der blev udleveret fem cigaretter pr. mand. Rygter om at undersøgelseskommission på vej for at undersøge hver enkelt mands forhold. I en nærliggende lejr skal være plettyfus, og ved vor ankomst til lejren blev det forbudt at drikke vand. Middagsmad: Gullasch og kartofler (velsmagende). Længere luftalarm ved middagstid. Kraftig overflyvning. Kraftige detonationer hørt. Ingen må forlade barakken under luftalarm. Berlin, Hannover og Magdeburg skal være bombarderet sidste nat. Om eftermiddagen alle vaccineret for plettyfus og lægeundersøgt for lus. Lige lydende navn som mit på Røde Kors pakke. Mødt til udlevering men ikke til mig. Cigaret af Børge Rasmussen og cerut og knækbrød af H.A.Hansen, der begge havde fået pakker. Hilst på Plener og på politibetjent Eberhard, der havde vildmandsskæg. Til aften brød, margarine, pølse og den bedste kaffe hidtil fået i Tyskland. Enkelt cigaret modtaget af franske kammerater, der havde foretaget indsamling af cigaretter. WC ordentlig første gang siden »Neucngamme«.

Søndag d. 8.okt.

3. søndag i fangenskab. Sædvanlig morgenmad, kaffe. Kl. 8.30 opstilling til arbejdsstatistik ved anden barak. Oplysning om tidligere livsstilling og alder. Under opstillingen udenfor kom to fanger kørende forbi med et lig på tohjulet åben kærre på gummihjul. Liget indpakket i tæppe og bragt ind i krematoriet eller resten af det efter bombningen. Kort efter fangerne retur med tæppet på kærren. Tidlig middagsmad: Gule ærter, der smagte udmærket. Vasket og barberet mig med lånt maskine. Håndklæde: Skjorten. Spejl: Låget af barbermaskinectui.

Te ved 12.30-tiden. Middagssøvn. Mårten kommet med Røde Kors pakke til hver af os. Min indeholdt tøfler, en skjorte, et sæt undertøj, en skjorte, tre par sokker, fire lommestørklæder, to stk. stoppetråd, en

nål, en pakke Ruga knækbrød, to stk. pølse, et pund smør, en pakke tændstikker, en pakke tobak, en tandbørste, et stk. barbersæbe, en tube tandcreme, et stk. sæbe, en kam og en blyant. – Mårtensson oplyst, at min stortrøje blev taget ud af pakken, da den ikke må udleveres til mig. Dejlig knækbrød med smør og pølse om eftermiddagen. – Om eftermiddagen opstilling til kontrol af røde kryds på jakken. Om eftermiddagen andagt af kollega i blokken. Hilst på københavnerne, Simonsen, Sdr. Birk, tidligere politibetjent i Odense, Lock, Jakob Himmelstrup, Goltermann, Nimb med flere. Dejlig aftensmad med smør og knækbrød. Dejlig med tobak og skrå. To københavner døde i løbet af natten af lungebetændelse. Derefter i alt fire døde af københavnerne, de to første under transporten hertil. I blokken her også flere syge. Bertram Bruhn i samme skuffe ligget til køjs hele dagen. Nogen uhyggestemning i blokken.

Mandag d. 9.okt.

Vækning kl. 5.50. Brød, margarine og suppe. Vask. Skjorte taget i brug som håndklæde. Rent undertøj og sokker. Nogle fra blokken skal være udtaget til arbejde. Besøg af norsk læge, der tilså de syge. Middags-

mad: Byggryngullasch. Te kl. 13 med knækbrød og smør. Rygter om, at tyske gesandt i Stockholm er trådt tilbage, at 5.000 bombere var over Tyskland i går, og at vi skulle have været hjem i lørdags, samt at vi skal flyttes til anden lejr, enten Frøslev eller tysk slot og meget andet. Set lejrens yngste fange, en dreng på 3½ år. Kl. 14 lægeundersøgelse i biografen: Højde, vægt, om gift, antal børn, tidligere sygdomme, hvilke og hvornår. Nye rygter: At 1.800 Røde Kors pakker skal være på vej, at der er generalstrejke i hele Danmark, fordi tyskerne havde lovet løsladelse af samtlige politimænd i lørdags, og ren fejltagelse, at vi er her endnu. Ved undersøgelsen vejte til 87 kg (kun iført jakke). – Sturmabführeren – lejrkommandant – nægtet at veksle penge under foregivende af, at han intet har fået at vide om, hvorfor vi er her, og hvor længe vi skal blive her. – Uhyggeligt vejr hele dagen. Aften: Brød og margarine suppleret med indholdet fra Røde Kors pakken. 18-19 appel i frygtelig ælte og søle og tæt tåge og mørke. Luftalarm. – En pakke smør »ligget ihjel« i sengen om natten.

Tirsdag d. 10.okt.

Vækning kl. 5.30. Kl. 6.30 alle ud af barakken med pakker med merc, fordi der skal desinficeres. Frygtelig ælte og søle. Alle i dejlig varmt brusebad. Blokken åbnet igen henved middagstid. Underlag og tæpper hængt ud til luftning samt rengøring i sengene. Rygte om, at der i løbet af førstkommende 14 dage skal overføres 30.000 fanger fra andre lejre hertil på grund af krigsbegivenheder. Dejlig middagsmad: Varm suppe med mange gulerødder og varme upillede kartofler. – Vækket af middagssøvnen kl. 14.20. Opstilling udenfor til vaccination for skarlagensfeber (venstre overarm), derefter sprøjtet på tøjet mod lus. Rygter:

Udsnit af det indre af en politibarak i koncentrationslejren Buchenwald. Det er sovepladserne, de såkaldte skuffer, der ses på billedet (Frihedsmuseet).

Skal flyttes til slot 50 km herfra for Hitler Jugend. Fremdeles Røde Kors pakker til udlevering. Snakket med tre drenge, 10, 11 og 12 år fra Østrig. Den enes fader skudt. Tålt med nordmand. Appel fra kl. 18-19.30. Der er i går flygtet et arbejds hold på 33 mand.

Onsdag d. 11.okt.

Vækket kl. 5.30. Brød, margarine og varm suppe med porrer. Vask i store vaskerum. Alt ryddet af boksene, da sengene skal sprøjtes med klor. Stadig mange lopper fanget på hverandre. Dejligt solskinsvejr, men køligt. Noget øm i venstre arm efter vaccinationen samt ømhed i halsen. Ude hele formiddagen under desinfektionen. Tålt med norsk, medicinsk student, Gjems, søn af forstkandidat i Kongsvinger. Middag: Sædvanlig suppe. Flyttet ind i blokken igen over middag. Syet halstørklæde af udleveret ene fodklud. Spadsretur på »strøget«. Berlingske Tidende og Politiken for 7. oktober udleveret til hver boks i barakken. Aftensmad: Rugbrød, margarine og kød og kaffe samt knækbrød, smør og pølse fra Røde Kors pakkerne. Forskellige rygter i omløb alle gående ud på snarlig hjemrejse. Sædvanlig appel. »Dansk aften«, fædrelandssange og andagt.

Torsdag 12.okt.

Op kl. 5.30. Rugbrød og margarine + uspiselig suppe. Resten af blokken desinficeret med klor, hvorhos alle ude. Kålsuppe og kartofler til middag. Standard pakker fra Røde Kors udleveret til alle, der ikke har modtaget personlige pakker. Kl. 13.00 opstilling til 2. gang vaccination for tyfus. En mand fra min boks indlagt i sygehus med over 40 grader feber. Dejligt vejr om eftermiddagen. Siddet ude i solen. Eftermiddagste med knækbrød og dansk smør. Ingen vand en del af formiddagen. Vaskning og barbering uden spejl i vasketal. Stadig rygter om, at vi snart skal hjem. Bertram Bruhn indlagt i sygehus med over 40 grader feber, muligt difteritis. Ligget i samme boks siden 8.

dennes. Spyttet og gurglet hals i boksen i skål, som stået under spisning med videre. Sært ikke mange flere syge. Sædvanlig brødration til aften samt kød. – Appel fra kl. 18.00-20.40.

Fredag 13.okt.

Op kl. 5.30. Sovet dårligt om natten. Frosset på fødderne. Brødration og sædvanlig suppe. Derefter appel. Forskellige meddelelser. Oplæsning af hilsen fra Røde Kors af 11. dennes om, at alle interneredes hustruer har det godt, og at der vil blive sørget for dem på bedste måde. Løfte fra Barackälteste om, at vi, så snart stenbarak bliver tom, vil blive flyttet ind i sådan. Den lange appel i aftes skal skyldes, at der ved optællingen manglede en franskmand. Meddelelse fra Barackälteste om, at alle igangværende rygter ikke passer, ingen i lejren, heller ikke SS, ved noget om, hvorfor vi er internerede, eller hvor længe vi skal blive her. Middagsmad: Kogende hele gule ærter, der smagte dejligt. Kl. ca. 13: Te og knækbrød med smør. Siddet ude i solen hele formiddagen. Bedste vejr hidtil. Kvitteret for modtagelse af Røde Kors pakker. Alle, der har penge og ønsker det, fået vekslet til tyske penge. Udlevering af ni cigaretter pr. mand for 80 Pfennig. Fik i eftermiddag skoene fedtet ind og pudset af græsk officer for en cigaret. Blev endvidere klippet. Aften: Brød, margarine og knapost. Aftenunderholdning fra kl. 20-21.30: Sang, musik og andagt. Musik og sang bl.a. af tre tyskere, en ungarer og en østriger, der spillede klassisk musik. Sang af politibetjent Dalby, Århus, overbetjent Villads Jensen fra Århus. To norske læger som gæster i hvilken anledning 1. vers af »Ja, vi elsker dette landet« blev sunget. En af lægerne kvitterede ved at synge en Oslo-verse. Slut spillede ungareren »Ave Maria«. Under underholdningen tyske radio meddelte, at Ungarn kl. 14 bedt om våbenstilstand.

Lørdag 14.okt.

Sædvanlig morgenmad, vækning og vask. Politikommissær Simonsen skal have fanget en lus på en i barakken, i hvilken anledning henstillet, at enhver lader sig undersøge af kammerater for lus. En af sortbørsfolkene tvangsvasket af sine kammerater, fordi han ikke vil vaske sig. Klædt nøgen udenfor i cementkummen og indsæbet og vasket over det hele. Kål- og kårabisuppe til middag. – 13.45 vaccination mod tyfus og undersøgelse for lus. Aftensmad: Rugbrød, margarine og pølse samt kaffe med sukker. Appel kl. 17.00 i anledning af vintertidens indførelse. Aftenunderholdning: Sang og musik af en halv snes amerikanske flyvere samt fra københavnerne og egen barak. Alle i seng kl. 20.30 og alt skal være roligt i blokken fra kl. 21.00. Ny lejrkommandant, som skal være streng, tiltrådt. Ved appellen meddelt, at kantinen ikke har varer, og at det eneste, der kan blive tale om at købe, er tandpasta og tandpulver. Nye rygter om, at SS mand skal have udtalt, at danskerne snart skal løslades. Varmt solskinsvejr det meste af dagen.

Søndag d. 15.okt.

4. søndag i fangenskab. Vækning kl. 5.20. Brød og margarine samt kaffe. Kl. 7.00 vaskning og barbering i vaskehal. Kl. 8.30 ny kvitteringer for modtagelse af personlige Røde Kors pakker afgivet til tyskerne. Middagsmad kl. 10: Makaronisuppe. Kl. 10.30 te. Kl. 13 appel. Må skrive hjem:

»Søndag 15/10 1944. Meine liebsten alle drei!

Danke vielmals für die Pakete, der ich 8/10 empfangt habe. Noch keine Brief empfangt. Ich bin gesund und bei guten Mutes und hoffen desselbe mit ihre alle drei. Ich denke vielmals auf ihnen und hoffen gleich wir alle vier wieder zusammen werden kann. Wir sind alle gesammelt und wünschen gleich nach Hause zu kommen. Du kannst mir immer Briefe und Pakete zusenden, Briefe bei Posten, Pakete bei Rotc Kreuz. Ich brauche aber nichts, nur Brief wünsche

ich, und du darfst nur Deutsch schreiben. Mein Grosmantel habe ich empfangen, die Stiefeln nicht. Wir sprechen immer an euch und sendet ihr hiermit die hertzlichen Wünschen alle drei und alle nach Hause. Vater« [»Mine kæreste alle tre! Mange tak for pakken, som jeg har modtaget den 8/10. Endnu ikke modtaget brev. Jeg er rask og ved godt mod og håber det samme gælder jer alle tre. Jeg tænker meget på jer og håber snart, at vi alle fire igen kan være sammen. Vi er sammen alle sammen og ønsker snart at komme hjem. Du kan til enhver tid sende breve og pakker til mig, breve med posten, pakker med Røde Kors. Men jeg mangler ingen ting, bare jeg får breve, og du må kun skrive tysk. Min stortrøje har jeg modtaget, støvlerne ikke. Vi taler altid om jer og sender hermed jer og alle derhjemme de hjerteligste hilsener. Far«].

Ved appellen udleveret numre til frakker og dette i forbindelse med tilladelsen til at skrive blev udlagt således, at vi skal forblive her. Stemningen i blokken meget trykkende og tavshed og grublen indtrådte. Aftensmad: Brød, margarine og leverpølse. Aftenunderholdning af kræfter fra blokken. Rygte om, at allierede gået i land i Vesttyskland, senere dementeret. Tysk radio: Sydgrækenland rømmet, Athen uden kamp, forårsaget af Rumæniens og Bulgariens forræderi. Rommel [tysk feltmarskal Erwin Rommel, næstkommanderende på den tyske vestfront 1944 – begik samme år selvmord] død af sårene forårsaget af automobilulykken for en tid siden. Svære luftangreb mod Berlin, Hamburg m.fl. tyske byer. »Berlingske Tidende« og »Politiken« for 12/10 udleveret i blokken. Fremgår heraf, at Danmark er uden politi, og at der i den anledning oprettes vagtkorps.

Mandag d. 16.okt.

Vækning kl. 5.15. Morgenmad: Brød, margarine og suppe. Morgenvask. Koldt og noget blæsende. Kriminalassistent EA.Petersens 25-års jubilæum. Sædvanlig suppe. Uddeling af indhold af Røde Kors pakker, hvis adressater ikke mere er her i lejren.

Tildelt knækbrød, ost, pølse, kiks og sukker samt bouillonterninger. Set første kvinde i lejren, muligt nyt medlem til bordellet, der ligger lige i nærheden. Dejlig aftensmad af udleverede fødevarer. Enestående dejligt med et stykke sukker til teen. Appel fra 17-18.50. Trist og kedelig dag – koldt og blæsende. Er nu blevet fortrolig med formodningen om at skulle blive her til krigens afslutning. Begyndt på tilsendt skrå. Beholdning siden anholdelsen sluppet op.

Tirsdag d. 17.okt.

Vækning 4.50. 17 mand (håndværkere) stiller udenfor kl. 5.30 for at gå i arbejde. Sædvanlig suppe om morgenen. Under vaskningen 400 mand kaldt i arbejde. Båret sten fra et stenbrud til bomberamt bygning i ca. en times tid. Gulerodssuppe med kødstumper og kartofler kl. 10.45. Middagssovn fra kl. 11-13.30. Eftermiddagstur uden for afspærringen sammen med Mårten og Ernst ved hjælp af en cigaret til Torhüter [L.Rasmussens egen, senere kommentar: Portvagt ved indgangene til de forskellige afdelinger af lejren. Tysk forbryder. Fange som vi andre. Lod sig let bestikke med en cigaret eller andet, så vi kunne besøge de forskellige afdelinger af lejren]. Trætte efter turen, der kun varede højst ½ times tid. Kaffe kl. 15.30 med rugbrødsmad og to stk. sukker til hver. Dagen gået ret hurtigt. N.B. stadig ingen uddeling af frakker og ingen vaccination i dag, skønt der skal gives ni i alt. Sædvanlig aftensmad samt ½ liter øl til hver for 30 Pfennig. Aftenunderholdning tre tyske musikere, fænomenal violinist, en harmonika og banjo.

Onsdag 18.okt.

Vækning kl. 5.30. Under opstilling til vask kl. 6.50 170 mand sendt på arbejde. Båret tagsten fra villabebyggelse til bomberamt bygning, samt tagsten op på loftet af SS bygning, ligeledes bomberamt. Endelig båret jern af alle mulige slags fra bombehærgede bygninger til Bahnhof Buchenwald. Middag kl. 11.30, men in-

gen middagsmad. Heller intet vand. Sikken et liv at byde danske politimænd. Kl. 1.30 alle kaldt ud. Et arbejds hold på 160 mand udtaget til at bære madrasser. Kl. 15.45 middagsmad: Grynsuppe med lidt kartofler og kødstumper. Under arbejdet om formiddagen set en stor del af lejren, der er beliggende på en højderyg og er meget udstrakt. Fangelejren beliggende på nordskråningen med blokke og stenbygninger for fanger og SS lejren på sydskråningen, hvor også fabrikker, der nu er fuldstændig ødelagte efter bombeangrebet, ligger. Lejren egen station, brandstation og sygehuse med mere. I lejren skal være ca. 40.000 fanger, men heraf er en stor del udstationeret på arbejde forskellige steder ved vejarbejde, skovarbejde, oprydning efter bombeangreb med mere. Efter en avis i lejren skal undtagelsestilstanden i Danmark nu være ophævet, og der er stadig optimister, som tror, at vi kommer hjem inden krigens ophør, og at ophævelsen af undtagelsestilstanden kan have indflydelse herpå.

Intet vand i blokken hele eftermiddagen. Ikke vasket i dag. Heller ingen opvask, men spisning af samme skåle, som bruges til morgensuppen. Koldt vejr det meste af dagen. Fedtet føre. Skoven, som næsten ikke var falmet ved vor ankomst, er nu helt falmet, og bladene er begyndt at falde. Sædvanlig aftensmad. Appel fra kl. 17-19. Kl. 20.15 alle kaldt ud af boksen til undersøgelse for lus og udlevering af andre skjorter. Ved appellen meddelt, at blok 57 nu arbejderblok, der skal træde an i morgen kl. 6.45. Det går godt. Smørret sluppet op. Lejrpoliti, seks mand, oprettet på grund af tyverier.

Torsdag d. 19.okt.

Månedsdagen for overfaldet og tilfangetagelsen. Vækning kl. 5. Sædvanlig suppe og brød og margarinering. Håndværkerne trådt an kl. 5.30 og afgået til arbejde. Resten afgået til arbejde kl. 6.45. Ikke plads til at blive nogenlunde ordentlig vasket. I hold på 50 mand båret jern fra brændte bygninger til Station

Danske politifolk fotograferet i Buchenwaldlejren den 19. februar 1945 af chaufføren på en Røde Kors bil. L. Rasmussen ses som nr. 2 fra højre. Rasmussens kommentar efter krigen: »Stakkels chauffør, hvis SS'erne havde opdaget, at han havde fotografiapparat med ind i lejren« (Stadsarkivet).

Buchenwald og læsset i jernbanevogne. Regnvejr en del af formiddagen. Frygtelig søle og ælte og hundekoldt og blæsende. Sikke forhold at byde danske politimænd, der intet har gjort. Andre gravet i lergrav og lignende svinagtigt arbejde. Kl. 11.30 tilbage i blokken. Intet vand. Kaffen drukket af andre, som kom hjem før os. Spist brød, margarine og pølse. Rygter

om, at vi i denne uge skal flyttes til en interneringslejr i Thüringen, hvortil amerikanerne flyttet i dag. Ikke i arbejde om eftermiddagen grundet på vaccination kl. 14-15. Derefter underholdning af syv-otte russere, musik, sang og akrobatik. – Middagsmad kl. 16: Kål- eller græssuppe, meget varm og smagte derfor godt. Dessert: Et stk. sukker. Øsende regnvejr hele efter-

middagen. Appel i øsende regn fra 18-18.40 og i frygtelig ælte og søle. Om aftenen udsalg af hindbærsaft for 4 Mark pr. liter. 250 mand skal stille til arbejde kl. 6.45 i morgen. Almindelig misstemning over, at vi skal arbejde ved alt muligt slags arbejde i ælte og søle med vort efterhånden ødelagte fodtøj og uden overtøj, medens andre fanger har både træskostøvler og overtøj udleveret. Intet vand i blokken før kl. 19, til gengæld regner det ned i køjen. Det regnede sådan ned i køjen, så vi måtte flytte tæt sammen og lade et stykke af brædderne være åbent, hvor det regnede. Kl. 20 en andagt og bøn afholdt af kriminalbetjent Spangler i anledning af månedsdagen for vor fange-tilværelse. I dag 14-dagen for opholdet i Buchenwald.

Fredag d. 20.okt.

Mange syge i nattens løb og til morgen, fordi de har drukket hindbærsaft i aftes. Saften var gæret. Vækning kl. 5. Håndværkerne trådt an kl. 5.30. – 250 mand trådt an til arbejde kl. 6.45 efter indtagelsen af sædvanlig suppe og brødration. Politikommissær Simonsen, der et par dage har været syg, faldet om til morgen og båret ind af fire mand. Arbejdet: Båret tagsten fra og til bomberamte bygninger. Middag kl. 11-13, suppe og kartofler. – Efter middag atter 250 mand i arbejde. Selv hjemme. Rygter om, at vi skal til en anden lejr og arbejde i tyske krigsindustri i lejr ca. 50 km herfra. At der først skal flyttes 500 mand 1/11 og resten senere, når lejren færdig, og at lejren skal være en ren dansk lejr. Te kl. 15. Ordnet sko, der så frygtelige ud. Talt med nordmændene, der mandag skal afrejse til Standheim i Elsass, og som også har hørt, at vi skal rejse, uden at der vides noget om hvorhen. Aften: Brød og pølse. Sluppet med at stå til appel fra 17-18. Appellen dog først færdig kl. 19. Under arbejde i SS lejren set flere kvinder, der gik og puslede hjemme, og herunder en lille lyshåret dreng på en altan. Mange minder hjemmefra strømmet ind over en om mine egne drenge. Hovedporten, hvorigennem vi passerede ud og ind, bærer meget sym-

bolsk inskriptionen »Recht oder Unrecht, mein Vaterland« og i selve porten: »Jedem das seine«. Til aften fik vi sardin på et stk. mad og bagefter et stykke sukker.

Lørdag d. 21.okt.

Vækning 5.15. Håndværkerne og 250 mand til arbejde efter sædvanlig morgenmad. Selv hjemme. Hentet brød til to dage. Renset ud i skuffen [sengen]. I anledning af afhentning af brød uddelt frokost: Hver en stor humpel tørt brød. Under brøduleveringen slagsmål mellem unge fanger, så brødet trillede ud af sækkene og ud i pløret. Deltaget i afhentning af middagsmad i »Küche für Häftlinge«. Grynssuppe. Middagssovn til 12.30. Kl. 13 stillet med 200 mand fra blokken ved indgang 1. Gået til arbejdsplads uden for indhegningen. Ikke brug for os, hvorefter tilbage til blokken igen. Kaffe kl. 15.15. En masse rygter i gang: Der skal være oprangeret 20 personvogne på Bahnhof Buchenwald til brug for os mandag, i »Das Reich« skal have stået, at forholdet med hensyn til politiet i Danmark nu skal være i orden, at en SS mand skal have udtalt, at vi snart skal væk herfra, at tysk radio slet ikke skal have sendt i dag. En opstemt vrøvlen og snakken i hele blokken om eftermiddagen. Rygter yderligere fart, fordi før appellen meddelelse om badning lige efter appel. I stedet for badning afholdt sundhedseftersyn, som først påbegyndtes 20.30.

Søndag d. 22.okt.

5. søndag i fangenskab. Kaffe, brød, margarine og pølse. Ingen vask, da 400 mand fra blokken stillet til arbejde kl. 7.00. Båret brædder til kl. 11.00 i isnende tåge og blæst. Gule ærter til middag, smagte dejligt og nok. Kl. 13.00 appel. Efter en times appel luftalarm. Under luftalarmen andagt. Da afblæsning fandt sted, atter trådt an til appel, hvilket varede til kl. 16.00. »Hyggelig søndag«. Kl. 16.15 atter fløjtet ud til appel. Da vi var opstillede, atter sendt ind kl. 16.25, uden at appellen dog derfor forbi. På store plads 30.000 op-

stillede og venter på appel forbi. Der skal være ca. 40.000 fanger i lejren. Til aften brød, margarine, kødpølse og spegepølse samt bouillon. Vasket overkrop og fødder og ordnet tær samt skiftet sokker og lommeørklæde. Ikke barberet siden søndag, tænker det skal stå nu. Om aftenen: Hvem ved hvad konkurrence mellem en mand fra hver blok. Atter en masse forskellige rygter om, at vi snart skal hjem. Tænkt meget på dem derhjemme og på, hvor godt haft det.

Mandag d. 23.okt.

Vækning kl. 5.00. Suppe med gryn og sædvanlig brødration. Meget tåget og fugtigt vejr. Opstilling til arbejde. Arbejdshold udtaget af bagtroppen, der altid

holder sig tilbage. Vask i vaskerum. Barberet vildmandsskægget af. Ordnet sko. Divergerende rygter om, hvor nordmændene, der skal rejse i dag, skal hen. Der skal nu være udleveret fortæring for fem dage til dem. Sidste nat drømt meget livagtigt om, at jeg var hjemme hos far og mor. Gid det var tilfældet. Gulerodssuppe til middag samt kartofler. Vaccination bestemt til kl. 13.00, men lidt før kl. 13 luftalarm. Nordmændene skal i formiddag være blevet inddelt i hold på otte mand – kupéhold – samt have fået udleveret tørkost for fem dage, og det menes bestemt også af dem selv, at de skal hjemsendes til Norge. Der skal være badning i aften kl. 19 efter appellen. Appel fra 17-18.50. Badningen formentes aflyst, men kl. 19 fløjtet ud. Badning i to hold. 2. hold ventet udenfor i regn. Tilbage i blokken kl. 20.30. Nordmændene skal være afrejst i personvogne under bevogtning af kun to soldater, og det menes udenfor al tvivl, at de er hjemsendte. Mener selv, at der er nogen chance for, at også vi bliver hjemsendte. Gid det var så vel, for dette er ikke et liv for civiliserede mennesker.

(fortsættes i Odensebogen 1991).

»Jedem das seine« (enhver sit), lod inskriptionen på Buchenwalds lejrport, der her er fotograferet efter befrielsen af lejren (Frihedsmuseet).

Aflytningen af Gestapos telefoner i Odense

af Palle Schmidt

I enhver krig er det af stor betydning at kende fjendens styrker, planer, moral, beslutsomhed og tidspunkter for aktiviteter. Ofte har det været muligt at indhente sådanne oplysninger ved hjælp af spioner eller betalte forræddere.

Under Danmarks besættelse i 1940-45 var tyskerne i vid udstrækning afhængig af danske medarbejdere, de såkaldte V-mænd (Vertrauensmänner) og M-mænd (Mitteilere). På godt dansk blev en sådan person kaldt »stikker«, et ord, der siden blev et internationalt ord for en angiver på samme måde, som »Quisling« blev et internationalt ord for en landsforrædder.

Efter den 29. august 1943 kom det tyske sikkerhedspoliti officielt til Danmark tilkaldt af den tyske rigsbefuldmægtigede dr. Werner Best og fik hovedkvarter på Shellhuset i København. Uofficielt havde det tyske sikkerhedspoliti arbejdet i Danmark i flere år under dække af at være ansat i det tyske gesandtskab i København.

I slutningen af september 1943 besigtigede værne-magten og det tyske konsulat i Odense Fyns Stifts Husmandsskole i Tarup, da man ønskede at få en tysk specialafdeling indkvarteret på skolen. Skolens bestyrelse og skolens leder Jakob Lange modsatte sig en frivillig ordning, så Husmandsskolen blev beslaglagt den 4. oktober 1943 til »Aussenstelle« for Gestapo.

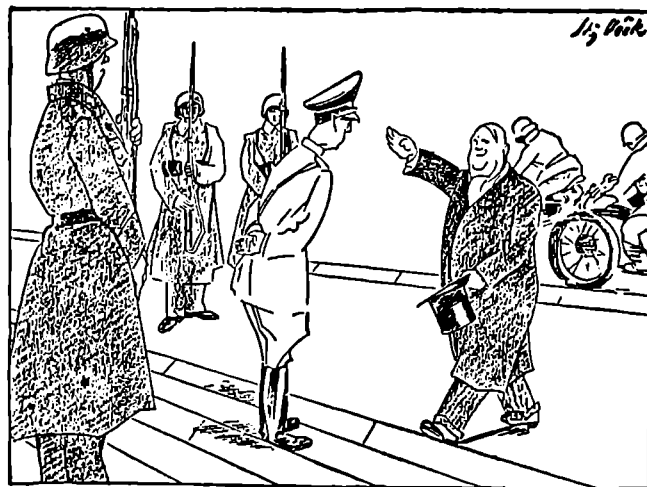
Tegning fra en af de mange illegale bøger, der florerede i krigens tid. De humoristiske tegninger var i overtal (Historisk Samling fra besættelsestiden 1940-1945, Esbjerg).

I almindelig omtale kaldte man alt tysk sikkerhedspoliti for Gestapo. I virkeligheden bestod det tyske sikkerhedspoliti af følgende seks afdelinger:

Afdeling I og II var administrative afdelinger, der forestod den sædvanlige tyske bureaukratiske kontrol med indkøb, brug af penge m.v.

Afdeling III, IV og V var de egentlige politiafdelinger.

Afdeling III, »S.D.« (Sicherheitsdienst), var efterretningstjenesten, der skulle indsamle »stemningsberetninger« om folks reaktioner på de mange hændelser.

I Audiens hos Hitler.

— *Jeg er Quisling.*

— *Og Navnet?*

Afdeling IV var »Gestapo« (*Geheime Staats Polizei*), der skulle opspore sabotører og andre aktive medlemmer af modstandsbevægelsen. Denne afdeling foretog forhør og havde ret til »skærpet« forhør, hvor der kunne bruges tortur.

Afdeling V var »Kripo« (*Kriminal Polizei*), der tog sig af egentlige kriminelle forbrydelser, og afdeling VI skulle kontrollere alt vedrørende udlandet.

»Aussenstelle« Odense på Husmandsskolen havde to afdelinger – »S.D.« under ledelse af SS Sturmbannführer (major) Wolfgang Söhnlein (der i januar 1944 deltog i mordet på Kaj Munk) og »Gestapo« under ledelse af SS Sturmbannführer Kurt Alfred Guttman, der på grund af ineffektivitet blev afløst af SS Untersturmführer (sekondløjtnant) Friedrich Wilhelm Heinrich Dohse i begyndelsen af januar 1945.

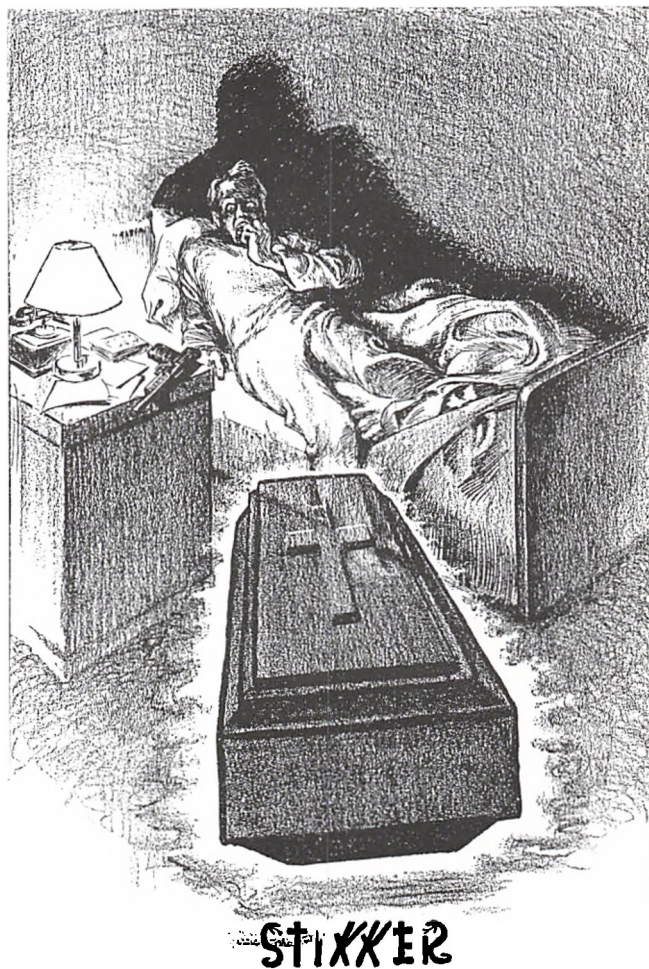
De to afdelinger var ligestillede. Det kunne give anledning til en række samarbejdsvanskeligheder og kompetencestridigheder, da de to afdelinger skulle hjælpe hinanden. I det store og hele fungerede samarbejdet mellem de to afdelinger i Odense rimeligt godt.

Etableringen af telefonaflytningen

Så snart man i ledelsen af modstandsbevægelsen på Fyn blev klar over, at Gestapo fik sit fynske hovedkvarter på Husmandsskolen, forsøgte man at få etableret en aflytning af telefonerne på stedet.

Læge Einar Kruse, der var et fremtrædende medlem af modstandsbevægelsen i Odense og medlem af Fynsledelsen, bad sidst på efteråret 1943 Børge Poulsen (Tonny) undersøge, om det var muligt at etablere en telefonaflytning. Børge Poulsen var meget aktiv i organiseringen af kommunistiske sabotage- og militærgrupper og havde forbindelse med en række telefonarbejdere.

Børge Poulsen drøftede sagen med telefonmontør Viggo Jørgensen, der oplyste, at der kunne etableres en aflytning, men den ville hurtigt blive opdaget, hvis der ikke blev etableret forbindelse højere oppe i

En af de utallige tegninger, hvis mål var at afskrække danskere fra at samarbejde med tyskerne (Historisk Samling fra besættelsestiden 1940-1945, Esbjerg).

systemet.

I begyndelsen af januar 1944 fik Børge Poulsen besked om, at han skulle droppe sagen. Samtidig fik han oplyst, at der var etableret en anden forbindelse til det fynske telefonvæsen, så en aflytning ville komme i stand.

Grosserer, konsul Hans Muus, der var medlem af

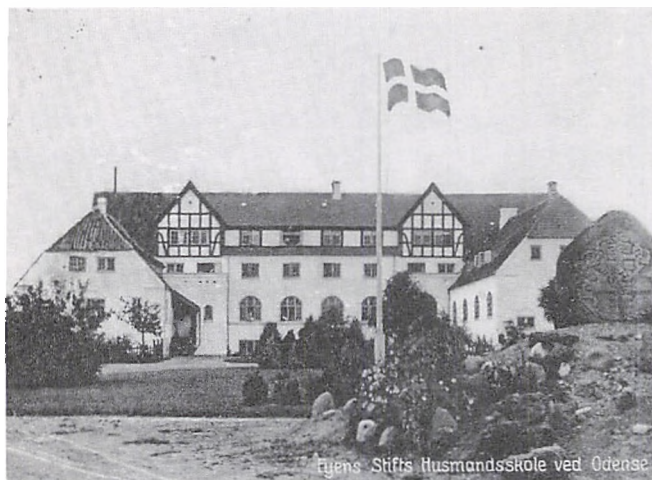
Fynsledelsen, havde fået forbindelse til en anden modstandsmand, overingeniør W.Hjort, der var ansat i Fyns kommunale Telefonselskab. Han påtog sig at etablere de tekniske installationer, så en telefonaflytning kunne finde sted.

Kontakten til Husmandsskolens telefoner skete gennem et »krydsfelt«, hvor man skabte forbindelse mellem Husmandsskolens telefon og den aflyttende telefon ved at trække en ledning gennem »krydsfeltet« til det kabelnummer, der gik ud til aflyttingsstedet. Denne ledningsforbindelse blev lavet sådan, at hvis den blev opdaget, og man trak i den, for at finde ud af, hvor den førte hen, ville tråden gå i stykker. Arbejdet blev udført af telefonmekanikerne M.Adamsen og Aage Pedersen.

Det var også nødvendigt at trække en ledning til det sted, hvor aflytningen skulle ske, og dette arbejde blev udført af overingeniør W.Hjort og overmontør Holger Rasmussen efter fyraften.

De første aflytninger

Det første forsøg på aflytning af Gestapos telefon fandt sted i foråret 1944 fra faldskærmsmanden Peter Carlsens lejlighed på Drewsensvej. Senere blev der

Fyens Stifts Husmandsskole ved Odense

etableret aflytning fra overingeniør Hjorts hus på Carl Bernhards Vej 25. Disse første aflytninger var spredte og lidt tilfældige.

I juni 1944 blev det i Fynsledelsen besluttet, at der skulle ske en systematisk aflytning af Gestapos telefon.

Forbindelsen blev etableret til en lejlighed på Chr. Richardts Vej. Den tyske kommunist Ernst Pudlich (Søren), der var flygtet til Danmark i 1935, da han var stærkt eftersøgt af Gestapo, blev den første aflytter.

Den systematiske aflytning blev påbegyndt mandag den 19. juni 1944, og Ernst Pudlich fortæller, at det skete i et stort lokale på første sal i en lejlighed, hvor også det illegale blad »Trods Alt« blev trykt. I stueetagen var der en cigarforretning.

Desværre var Ernst Pudlich hørehæmmet, så der var vanskeligheder med at forstå telefonsamtalerne. Trods sit særlige kendskab til Gestapos sprogbrug mente han ikke, at han kunne gøre arbejdet godt nok, så da Jürgen Heinrich Petersen, der senere tog navneforandring til Adelgod, kom til Odense, blev han den faste aflytter.

Jørgen Adelgod var flygtet fra Tønder, fordi han var stærkt eftersøgt af Gestapo, og han overtog den 5. juli 1944 aflytningen af Gestapos telefon. Han forstod tysk og kunne nedskrive samtalerne på dansk, så han blev nøglefiguren i aflytningen af telefonerne.

Kort tid efter at Jørgen Adelgod begyndte aflytningen, hørte han følgende telefonsamtale (søndag den 16. juli 1944 kl. 7.25):

Til SPO [Sicherheitspolizei Odense].

En dame spørger: Hallo, taler De dansk? - Nej, kun tysk. - Ja, jeg kan kun tale dansk, men De må skynde Dem, hvis De vil have nogle vigtige oplysninger. (Den

Husmandsskolen i Tarup, som tyskerne mod skoleledelsens vilje uden videre beslaglagde, og som blev centret for Gestapos krig mod den fynske modstandsbevægelse (Odense Centralbibliotek, Lokalhistorisk Afdeling).

Jørgen Adelgods falske legitimationskort. Jørgen Adelgod (f. 1915), kom til Odense fra Tønder, hvorfra han måtte flygte på grund af deltagelse i jernbanesabotage, og han tilbragte en stor del af det sidste krigsår lyttende til telefonsamtaler til og fra Gestapos hovedkvarter (Stadsarkivet).

dansktalende Agnete Sørensen (Jørgensen?) kommer til telefonen). – Hvad drejer det sig om?

Hvis De vil have fat i Børge Poulsen, sabotøren, Kommunegårdsvej, 3. port på højre hånd, skal I skynde jer. – Et øjeblik så kommer en af vore mænd.

Ja, hallo, hvem taler jeg med? – Det vil jeg ikke sige Dem, men hvis De vil have fat i Børge Poulsen. – Hvad hedder han? – Børge Poulsen. – Hvad er han? – Han er sabotør og er nu for et øjeblik siden gået ind ad 3. port på højre hånd i kolonihaverne Rødegårdsløkken, fortsættelsen af Kragtsbjergvej, og han havde en stor og lille kuffert med. – Er det et 2-etagers hus? – Ja, men nu må De skynde Dem, for jeg har brugt lang tid til at ringe jer op. – Hvor gammel er han? Kvinden er gået.

Børge Poulsen fortæller, at det var rigtigt, han den søndag morgen var på vej til havekolonien. Hans kone, Anna Poulsen, havde boet i et havehus i nogle dage. Hun skulle til Sverige, da hun var eftersøgt af Gestapo og var højgravid. De to kuffetter, som Børge Poulsen havde med, indeholdt tøj og personlige ting, som Anna Poulsen skulle have med.

Det lykkedes at få advaret Børge Poulsen, så parret slap væk, inden Gestapo ankom.

Det er det første eksempel på, at aflytningen reddede menneskeliv.

Der »ansættes« flere aflyttere

Man blev i Fynsledelsen hurtigt klar over, at de oplysninger, man fik ved telefonaflytningen, var af overordentlig betydning for modstandsbevægelsen.

Den enlige aflytter Jørgen Adelgod måtte have hjæl-

Polttikreds **Legitimationskort**
for
Nr. 27 **Sikkerhedsomraaderne i Danmark.**

Navn Jørgen Nielsen
Stilling Telefonmonfør
Bopæl Vesbergsgade 48 II
Født d. 4 18 1915 i Saburooa
Indehaverens
Underskrift Jørgen Nielsen

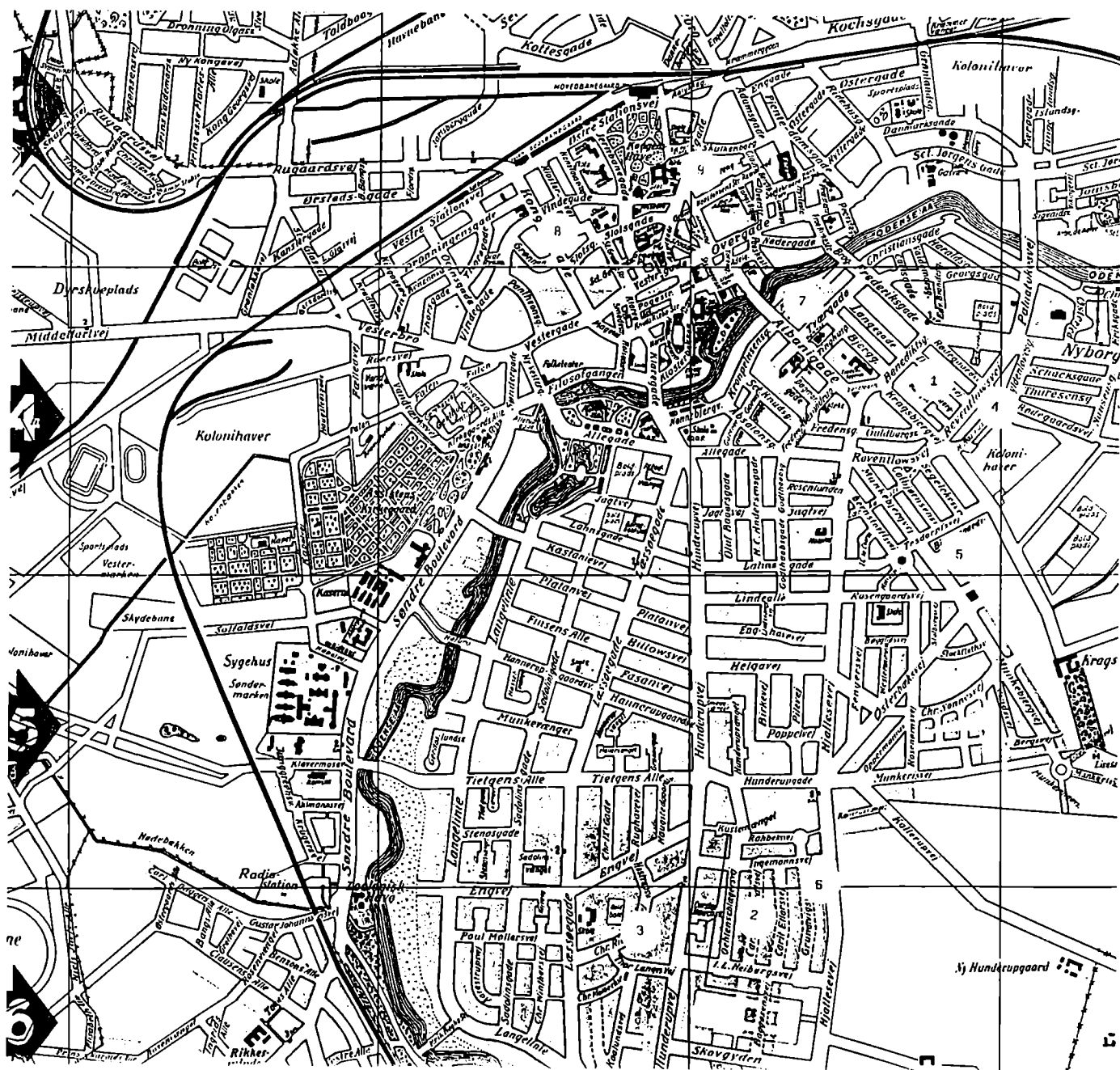

d. 2/11 1943.
J. Nielsen
Ass.
Kortet skal altid medføres.

O. O. B. & Co.

perc. Det var meget belastende at skulle lytte hele døgnet, så det lykkedes at få en ung dame, »Lotte«, til at afløse i dagtimerne. En række personlige problemer medførte, at hun efter nogen tid måtte ophøre med aflytningsarbejdet.

Så fik man kontakt med Johan Kyster, der også kom fra Tønder. Han var seminarieelev fra Tønder Statsseminarium og havde deltaget i illegalt arbejde i Tønder – i øvrigt sammen med Jørgen Adelgod. Da Gestapo kom på sporet af ham, måtte han flygte fra Tønder. Efter en noget omtumlet tilværelse, hvor Gestapo var tæt på at få ham fanget, kom han til Odense. Gennem sin kontakt til den kommunistiske

På kortet fra Odense Vejviser 1943 er aflytningsstederne markeret: 1) Drewsensvej, 2) Carl Bernhards Vej 25, 3) Chr. Richardts Vej, 4) H. Rasmussens Vej 21, 5) Bjerregårdsvej 4, 6) Hjallesevej, 7) Karen Brahes Vej, 8) Kongensgade, 9) Nørregade 47 (Stadsarkivet).

del af modstandsbevægelsen blev han medhjælper ved telefonaflytningen, et arbejde, han udførte meget dygtigt til den 5. maj 1945. Jørgen Adelgod og Johan Kyster arbejdede godt sammen, og Jørgen Adelgod fortæller, at Johan Kyster var en festlig fyr med sjove indfald.

Enkelte gange var også Jette Hecht-Johansen af-løser. Hun var blevet gift med faldskærmsmanden Johan Erik Hecht-Johansen (Lofty), som hun var sekretær for. Hendes far, der var præst i Rønninge på Østfyn, havde ordnet brylluppet, men Gestapo fik nys om dette illegale bryllup, og pastor Anders Jensen blev arresteret. En dag hun lyttede, hørte hun pludselig sin mor ringe til Gestapo.

I telefonrapporten fra den 26. september 1944 kl. 14.34 står der således:

Til SP. Det er fru pastor Jensen, må jeg få lov at bringe min mand nogle toiletsager? – Ja, det må De.

Det var naturligvis et slemt chok at få at vide, at hendes far var arresteret og sad på Husmandsskolen. Den frygtede danske gestapomand »Poul Tysker« (Poul Michael Hansen, henrettet efter dødsdom i 1948) havde arresteret pastor Jensen i det håb, han kunne komme på sporet af hans datter. Det endte godt, for pastor Jensen anede intet om, hvor hans datter befandt sig og blev derfor løsladt tre uger efter.

I den sidste tid inden befrielsen fik aflytterne også hjælp af kriminalbetjent Lorenz Petersen.

Det var et krævende arbejde at være telefonaflytter. Man skulle være dygtig til tysk og helst kunne »steno-grafere« og skrive på maskine. Man skulle kende de forskellige afdelinger inden for det tyske sikkerheds-politi, værnemagten, luftmeldetjenesten m.v.

Et godt lokalkendskab var også nyttigt. Her kunne telefonbøger, vejvisere, andre opslagsværker og by-kort være af stor betydning.

»Achtung, Feind hört mit« stod der på Gestapos telefoner

Det var også et psykisk pres for aflytterne, når de gang på gang hørte, at Gestapo mente, der blev lyttet til samtalerne. Hvornår ville de finde frem til aflyt-ningsstedet?

Blev man taget på fersk gerning, så var man sikker på at få en meget ublid behandling af Gestapo.

Johan Kysters falske legitimationskort. Johan Kyster (1920-1985) kom ligesom Adelgod fra Tønder, og med sit gode kendskab til det tyske sprog kunne han gøre god fyldest som aflytter (Stadsarkivet).

Politikreds	Legitimationskort
Nr. <u>27</u>	for
	Sikkerhedsomraaderne i Danmark.
Navn	<u>Egon Lindbjerg</u>
Stilling	<u>Revisor</u>
Bopæl	<u>Langegade 11</u>
Født d.	<u>1/10 1919 i Aarhus</u>
Indehaverens Underskrift	<u>Egon Lindbjerg</u>
	FOLKEREKISTERET I ODENSE
	d. <u>3/3 1944</u>
	<u>A. Jensen</u> <u>Ass.</u>
O. O. B. & Co.	Kortet skal altid medføres.

I en af de næsten daglige samtaler mellem Pochta (tysk gestapomand) og Erika (hans elskerinde) står der i telefonrapporten fra den 24. november 1944 kl. 13:

»Pochta og Erika taler sammen. Erika frembringer kysselyd i telefonen (smask). Han spørger, hvem det er til. – Til dig naturligvis, der er da ikke 117 i telefonen. – *Det kan du ikke vide noget om. Sandsynligvis et par foruden os* [her og i det følgende min fremhævelse, P.S.].

I telefonrapporten fra 26. december 1944 kl. 9.53 står der:

SP fra Funkstelle. Pigza til Hass. Jeg har et par nyheder til dig. – *Du skal ikke sige noget her. Vi ved nu for bestemt, at ledningen ikke er tæt.* – ...«

I telefonrapporten fra 13. april 1945 kl. 8.28 hedder det:

BDS [Shellhuset] fra SP [Husmandsskolen]. ... Vor styrkemelding kan ikke komme over før lørdag. - Kan De ikke sende den på FS [fjernskriver]. - Der er jo så mange navne. - Så kan De nøjes med at opgive tallene og lade navnene vente til kurerposten. – Ja, der er 41 tyske og 20 danske ansat. – *Stop mand, er De gal at sige det her, hvor vi går over den danske ledning. Send det pr. FS.* – *Javel.*

Overmontør Holger Rasmussen, der var med til at etablere forbindelserne, har fortalt, at selv om man havde gjort det svært at spore aflytningsstederne, så havde det været muligt at finde frem til dem ved brug af særligt måleudstyr, som også tyskerne kendte.

Når Gestapo ikke udfoldede de store anstrengelser for at finde frem til aflytterne, var det måske, fordi de troede, at det var værnemagten, der lyttede med.

Da gestapochefen under et forhør efter krigen blev præsenteret for aflytningsrapporten, blev han meget chokeret over, så omfattende og korrekt den var.

En af aflytterne, Johan Kyster, der var tilkaldt som vidne, fortæller, at SS Untersturmführer Dohse udbrød: »Så kan jeg bedre forstå, hvorfor så mange ting mislykkedes for os« – en bemærkning, Johan Kyster oplevede som en fin kompliment for et værdifuldt arbejde, han havde været med til.

Aflytningsstedet blev ofte flyttet

Med mellemrum måtte aflytningsstederne flyttes. Dels af sikkerhedsmæssige og dels af tekniske grunde.

Fra Chr. Richardts Vej blev aflytningsstedet flyttet til Hans Rasmussens Vej 21. I begyndelsen af januar 1945 flyttede man videre til Bjerregårdsvej 4. Det var en lykkelig beslutning, da lejligheden på Hans Rasmussens Vej kort efter fraflytningen blev bombesprængt af Gestapo, da lejligheden vistnok også havde været hjemsted for andre illegale aktiviteter.

Opholdet på det næste aflytningssted blev ganske kort, da man var klar over, at det ikke var et sikkert sted, og man måtte flytte til grosserer Hans Muus' lejlighed på Hjallesøvej. Kort efter blev lejligheden på Bjerregårdsvej brændt af Gestapo, jfr. side 132.

Det følte, som om Gestapo var ved at rykke ind på livet af aflytterne. Man var nu klar over, at Hans Muus' lejlighed heller ikke var et sikkert sted. Jørgen Adelgod fortæller, at en aften, han sad og lyttede, blev der kastet småsten på ruden. Hans Muus sagde, at det var et aftalt advarselstegn, så nu måtte de skynde sig at komme væk.

Inden de nåede at komme ud, var Gestapo på trapperne. Da der ikke var navneskilt på døren, gik Gestapo ind i andre lejligheder, så der opstod en råben og skrig i hele huset. Imens sad Hans Muus og Jørgen Adelgod med hver sin revolver ved indgangen til entreen, men heldigvis opgav Gestapo eftersøgningen.

Der har muligvis været aflyttet en tid fra Karen Brahes Vej og fra en lejlighed i Kongensgade, men det har ikke kunnet konstateres med sikkerhed. Det sidste og bedste aflytningssted var i Nørregade 47.

H. Rasmussens Vej 21 efter bombesprængningen; den var så voldsom, at den også gik ud over omkringliggende ejendomme. Her set fra Rødegårdsvej (Frihedsmuseet).

Aflytningen af Gestapos telefon kom hurtigt ind i en fast arbejdsform. Alle samtaler blev aflyttet, og hovedindholdet nedskrevet og senere samlet i en maskinskreven rapport. Døgnets rapport blev hver eftermiddag afleveret til en kurer i to eksemplarer.

Det ene eksemplar fik Fynsledelsen, og det andet eksemplar fik Fynsregistraturen (se side 128) – dette gjaldt i hvert fald i krigens sidste måneder.

Man fik snart udbygget forbindelsen mellem aflytterne og Fynsledelsen gennem telefon og hurtige kure-

rer, så vigtige oplysninger straks kom frem til Fynsledelsen, der skulle tage stilling til, hvilken brug man ville gøre af de aktuelle oplysninger.

Der opsnappes mange værdifulde oplysninger

Mange gange gav angivere så mange oplysninger i telefonsamtalen med Gestapo, så det var let at nå at

H. Rasmussens Vej 21 fra en anden vinkel. Effekten af sprængningen var betydelig, men på mirakuløs vis blev symaskinen stående på bordet (Stadsarkivet).

nogle penge. – Jeg vil forsøge at få hende til telefonen, vi forstår hende også så dårligt ... (Damen fortæller i rivende tempo: SP søger gang på gang at afbryde hende, men forgæves): Jeg kender en dansk politimand fra Nykøbing M., han arbejder nu her i byen som bogholder hos en boghandler i Søndergade til Vestergade, hvor der også ligger en grøntforretning. Han er ca. 30 år og sender folk til Sverige, laver våbensmugling og sabotage. Hans navn er Karl Nielsen, men han har falske papirer. Et legitimationskort lydende på Hans Chr. Eriksen, Skibhusvej 27, født i Århus. Hans pas og andre papirer lyder på samme navn ... Meister Kallet afbryder, og SP siger: Jeg forstod ikke det halve af det, men giv hende besked om at møde hos jer i morgen kl. 9. – Jeg kan jo prøve. – Hvem er hun forresten. – Hun er født den 23/6 26 og bor Klaregade 19 ...

Et andet eksempel fra telefonaflytningsrapporten den 2. september 1944 kl. 14.05:

Siedenhagen (?) til Riekkoff. En mand, Hans Hansen, Ringe, har meddelt, at der Bahnhofsvorsteher [stationsforstanderen] Johs. Rønhild Christiansen har illegale blade liggende, er farlig og må arresteres. Riekkoff skal tale med Guttman om det, for ser du, finder vi noget, er det godt, men er der ingen ting, er det Scheisse [skidt – for nu at sige det pænt].

27. marts 1945 kl. 16.32 er der følgende samtale:

SP fra Bauleitung. En dame til frk. Petersen: Jeg vil gerne tale med hr. Petersen. Vi har mig bekendt ingen hr. Petersen på SP – Nå, så giv mig chefen. – Han er ikke hjemme. – Nå, men så har De en herre, der hedder Hans til fornavn, jeg kender ikke efternavnet,

advare den eller de personer, der var i fare.

Eks. indeholder aflytningsrapporten den 27. november 1944 kl. 21.20 følgende oplysninger:

Til SP fra Rathaus. Meister Kallet siger: Her er en dame, som siger, at hun ved, hvor en dansk politimester opholder sig. – Skal hun komme til telefonen. – Ja, lad hende det. – Men hun er meget tunghør, dog jeg vil prøve at få hende til telefonen ... Hun vil ikke, hun siger, at hun vil have penge. – Vil hun have penge – Ja, hun er meget stædig. – Jamen, hun kan godt få

men han var engang herude sammen med Iser. – Jeg kan ikke regne ud, hvem De mener. – Er Paufler hjemme – Ja, jeg stiller om ... – Her er Else, du er vel klar over, hvem Else er. – Ja. – Jeg har noget, som vil interessere dig. På Vandværksvej 2 b, 1. etage til venstre boede i sin tid en mand ... Han er imidlertid gået under jorden. Nu bor der flere mennesker i den illegale lejlighed ... – Du må hellere komme ind, så jeg kan få en skriftlig beretning. – Jamen, jeg kommer ikke til Odense i dag. – Så lad det vente ... Det er ikke godt at omtale den slags ting i telefonen ...

Det helt store kup gjorde man, da telefonaflytningen afslørede, at Gestapo planlagde at arrestere terræn-sportsforeningernes ledere og bestyrelser. Terræn-sportsforeninger var opstået i de første år af besættelsen og var en slags paramilitær organisation.

Den 2. september 1944 hører man i Gestapos telefon kl. 10.30:

Shellhuset (Weche?) til Guttmann ... W. siger, at angående aktionen mod Geländesportsorgan får I en FS [fjernskriverbrev], *tirsdag morgen* (FS eller aktionen?). Det gælder ikke gymnastikforeninger, kun terræn-sporten.

I telefonrapporten fra mandag den 4. september 1944 er det helt klart, at en større aktion er forestående.

Kl. 9.05 Til GFP [Geheime Feld Polizei]. Guttmann beder om et par mand til en aktion i nat. Kan ikke fås.

Kl. 9.10 Guttmann ringer til Geschäftszimmer og taler med Rabe og beder om ni mand til i nat kl. 4, skal ikke være civile, bliver afhentet, skal være ordentlige folk ...

Kl. 9.40 SPO [Sicherheitspolizei Odense] kalder København Shellhaus. Vil tale med Untersturmführer Buter (Botor). Er kun til stede under besunderen Umständen [særlige omstændigheder]. Meddelelse fra Odense angående det, der skal ske i nat.

Den næste dag kommer så meldingerne om aktionens forløb:

Kl. 8.50 Detloff meddeler: Vi har tre mand ... de andre var væk. Ja, det kender vi også her, siger Pochta ...

Kl. 9.00 Til SPO. Hass siger til Pochta: Vi har fire mand ...

Kl. 9.15 Til SPO. Sieh siger til Pochta: Jeg har en mand fra Fåborg ... alle de andre var fløjet. Og i Svendborg har jeg også en.

Aflytningen af Gestapos telefon gav også mulighed for hurtige og målrettede aktioner. Den 19. august 1944 kl. 18.35 opsnappede telefonaflytteren følgende:

Til SPO fra løjtnant Reich. Taler først med Frahm, derefter med Müssener, der er hos R. Reich og Söhnlein taler. En herre Georg Schappo, tysk konsul, er af SP dirigeret fra København til Odense. Har forbindelse med og arbejder for Hauptsturmführer [kapitajn] Steiner, Neuer Jungfernstieg. Har været ude in besonders wichtigem Auftrag [særligt vigtigt opdrag], som han har klaret. Kommer fra Stockholm. Har fået papirerne med ... Har skaffet værelse på Grand Hotel.

Fynsledelsen besluttede, at man skulle søge at få fat i disse vigtige papirer. Det var kendetegnende for våbensituationen på det daværende tidspunkt, at det med så kort varsel kun var muligt for Fynsledelsen at fremskaffe to pistoler, hvoraf den ene endda kun var en 6.35 mm pistol.

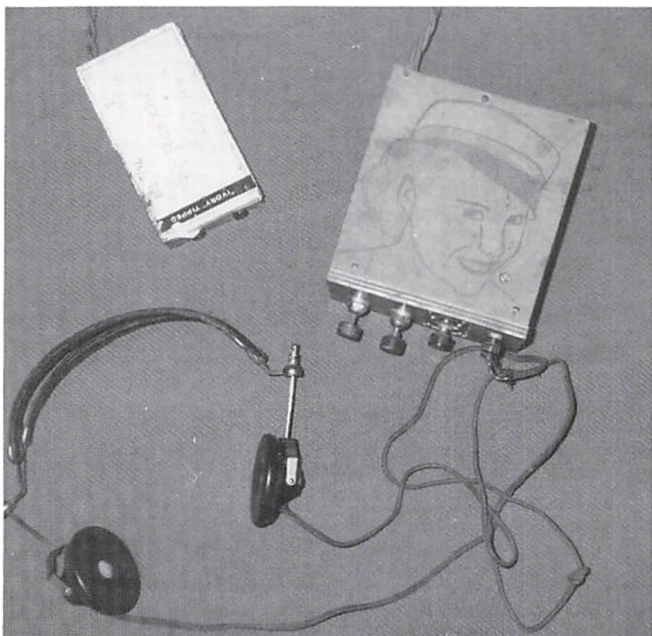
Men det var tilstrækkeligt for de to mænd, der om natten bankede på Schappos dør på Grand Hotel og opgav, at de kom fra det danske kriminalpoliti. Schappo åbnede døren og blev mælløs af skræk, da han så pistolerne. Hans kufferter og tøj blev nøje gennemsoget, og mellem store mængder af æg og flæsk lykkedes det at finde papirerne, hvorefter folkene fjernede sig med dem. Teksten var i kode og blev over Sverige sendt til London.

Den næste dag kunne man så i telefonen høre lederen af sikkerhedspolitiet i Odense meddele til Shellhuset kl. 9.15:

Til Shellhaus. Söhnlein siger til Hauptsturmführer Pahl, København, at der i lørdags var kommet en Georg Schappo, som havde indlogeret sig på Grand Hotel med vigtige papirer til Tyskland. Søndag den 20.8. indfandt sig om morgenen på hotellet to mand med pistoler og opfordrede Georg Schappo til at udlevere sine papirer. Da han følte sig stærkt truet, udleverede han papirerne. Se, det er jo en hel kriminalroman, mærkeligt er det, at Schappo ikke betroede os papirerne. – Ja, det er en løjerlig historie, men du må hellere FS det til mig. – Ja, det vil jeg gøre.

Fynsregistraturen oprettes

I Fynsledelsen var der nogen usikkerhed om, hvordan man bedst kunne udnytte alle de mange oplysninger, man fik gennem telefonaflyttningsrapporterne.

Alle oplysninger om angivelse af modstandsfolk benyttede man naturligvis omgående. Man søgte straks at advare de pågældende, så de kunne tage deres forholdsregler.

Alle oplysninger om personers kontakt med Gestapo blev registreret, så der kunne tages stilling til, hvor farlige de pågældende var for modstandsbevægelsen.

Kort efter tyskernes arrestation af det danske politi den 19. september 1944 blev overbetjent J.M. Troelsen, som undslap tyskerne, opfordret til at etablere en efterretningstjeneste på Fyn. Opgaven var at registrere og fremskaffe beviser dels om stikkere, der eventuelt straks skulle uskadeliggøres, og dels om personer, der forventedes at hjemfalde til straf efter besættelsen. Dette illegale efterretningsvæsen, som fik betegnelsen »Fynsregistraturen«, modtog ved oprettelsen en del ældre materiale, der dog for de fleste oplysningers vedkommende var meget mangelfuldt.

Den daglige telefonrapport tilgik Fynsregistraturen og blev det vigtigste og værdifuldeste, der indgik i registraturen.

Da oplysninger i telefonaflyttningsrapporten ofte gav anledning til en hurtig og direkte undersøgelse, blev der i slutningen af 1944 etableret en særlig undersøgelsesafdeling under overbetjent Troelsens ledelse. Fire udvalgte modstandsfolk, der alle levede »under jorden«, blev stillet til rådighed. Senere udvidedes disse såkaldte »skyggere«s antal til otte-ti mand. Gennem telefonaflyttningsrapporterne lykkedes det ofte disse »skyggere« at opspore mistænkelige personer, der havde røbet sig gennem telefonsamtaler med Gestapo.

De mange observationer, »skyggerne« eller »støverne«, som de også kaldtes, foretog, var til direkte hjælp for de aktive grupper, og der var en stadig kontakt, så der om nødvendigt kunne handles hurtigt.

På trods af det primitive udseende fungerede det hjemmelavede aflyttningsudstyr efter hensigten! Udstyret opbevares på Frihedsmuseet (Stadsarkivet).

Værnemagten og Gestapo ikke på talefod

Gennem aflytningsrapporterne fik man mange andre oplysninger om Gestapo og værnemagten, som kunne være af mere opmuntrende karakter. Det blev konstateret, at Gestapo og værnemagten ikke altid var på talefod.

26. november 1944 kl. 15.30 hørte man i telefonen (Jahn) sige bebrejdende til Gestapo (Pochta):

Vi har endnu ikke hørt noget om, hvordan det går med hende i Adamsgade, som skulle arresteres og overgives til den danske amtslæge ... – Skulle vi rykke ud, hver gang en soldat blev smittet, kunne vi jo ikke overkomme andet. Dette er afdelingen for politiske sager. – Undskyld ...

Kl. 15.40 har Pochta en samtale med sin elskerinde Erika og skælder ud over værnemagten:

Disse storsnudede officerer med deres ølvomme, som de klemmer med et korset for at kunne vigte sig med danske damer på balkonen i Deutsches Haus og andre steder. Erika svarer, at hun har set et par stykker, når de var i bad, og de var lige ved at falde fra hinanden.

Den 14. januar 1945 kl. 9.10 ringer konsulatet:

Seitler beder Guttmann om at låne SP's store vogn, som bruges til fangetransporter, idet han skal transportere 52 højere officerer til banegården fra kursus på slottet i Allesø. Guttmann afslår bestemt at spilde 40 liter benzin på de fyre, når man knapt kan få en jager på vingerne på grund af benzinmangel. Seitler tilbyder at skaffe benzin, men det er et principspørgsmål for Guttmann. I stedet forslår han at sætte d'herer i march med de gamle majorer i spidsen, de kan sagtens gå de 15 kilometer, det gør soldaterne hver

dag inden frokost. Seitler går ikke med på spøgen, han bliver irriteret og taler om at låne en flyttevogn til dem. Guttmann siger hertil, at en lastvogn med bænk kan gøre god fyldest, men han foreslår stadig som den bedste udvej at sætte dem i march til fods.

Et par dage senere, den 16. januar 1945, kl. 9.22 ringer konsulatet:

Guttmann spørger Seitler: Nå, hvordan går det med befordringen af officererne? ... – Ja, der bliver skrabet alle slags køretøjer sammen. Der er jo en del besvær med det. – Jamen herregud mand, de kan da gå derud, der er kun 15 kilometer ... – Nej det kan man ikke, det er da officerer ... Det ser jo ikke godt ud, når majorer med deres hængemaver kommer marcherende. Så griner folk jo. – Jeg regner med, at vi tilhører en nationalsocialistisk stat. – Ja, det er godt nok, men de er jo ikke så unge mere, og de kan jo forlange en ordentlig behandling. – Jeg synes nu ikke, at der skal gøres forskel.

Gestapo kan ikke klare alt

Det var også opmuntrende at høre, at Gestapo erkendte den stigende effekt af modstandsbevægelsens aktioner. I telefonrapporten fra den 1. september 1944 kl. 13.52 refereres følgende samtale fra Söhnlein i Odense til Obersturmführer Lönninger i Århus:

Hvordan går det dig din gamle gedebuk, er der noget sabotage eller snigmord? – Ja, det er som det vilde vesten. – Ha ha, det går godt ...

Gestapo må også erkende, at de ikke kan styre begivenhederne mere, når befolkningen står sammen. De spontane strejker over hele landet, da man begyndte at deportere fanger fra Frøslevlejren til tyske koncentrationslejre og kort efter arresterede det danske politi, gav anledning til følgende kommentarer fra Husmandsskolen den 21. september 1944:

Kl. 08.24 Til Shellhaus. Hauptsturmführer Eithel. Söhnlein meddeler, at nu bliver den gal her. Der bliver nok lukket for vand og gas, men det er de alle lige glade med, nu skal det gå hårdt mod hårdt ...

Kl. 08.29 Til SP Guttman. Oberleiter Michel spørger om, hvordan det går? Ja, nu skal det være hårdt mod hårdt, så nu går det nok rigtig løs ...

Kl. 08.42 Guttman kalder fru Omi Helmuth og siger: Tænk dig, der bliver strejket i dag igen ... – men hvad vil du gøre? - Stille mig i positur og holde en tale til folket, til de dumme Dänen, eller også sætter vi dem alle fast, alle.

Modstandsbevægelsens stadig mere dristige optræden og dygtige og behændige indsats anerkendtes af Gestapo. Den 28. oktober 1944 kl. 16.00 hørtes følgende samtale i telefonen fra Husmandsskolen:

Til SP. Hauptmann Kastenbauer siger til Müssener: Nu har vi vel nok blameret os på skibsværftet i Svendborg. Fisker Andersen har lige fortalt Oberleiter Jahn, at i eftermiddag, da Koebner gik ind på skibsværftet, kom han i snak med en civilist, de gik sammen ind mod værftet, da pludselig civilisten stikker ham en revolver op til næsen, beordrer ham ind i et rum og afvæbner ham og spærrer ham inde. Så er det ikke nok med det, så går han hen og afvæbner tre sabotagevagter enkeltvis og spærrer også dem inde. – Mensch, Mensch wie kann sowas angehen [Menneske, menneske, hvordan kan sådant ske]. – Ja, og vi har soldater som står vagt omkring værftet, vi gør os fuldkommen til grin. – Ja og die Brüder har fire pistoler mere, men jeg har altid haft det indtryk med disse sabotagevagter, at det er meget bedre at give dem et kosterkaft at stå med, for de lader sig jo afvæbne alle vegne. Men det har vel nok været en fræk Bruder [fyr] ham. – Det må du nok sige, nu har folk noget at snakke om, die Wehrmacht kan intet stille op mere. – Ja, nu vil jeg da tale med København om det, for jeg mener, det er allerbedst, at vi fratager dem våbnene, så kan de få kosterkafter at stå med i stedet ...

Gestapo er ved at miste modet

Befolkningens stigende opbakning i kampen mod tyskerne og Gestapos stigende erkendelse af magtesløshed kan man fornemme af følgende samtale den 30. oktober 1944 kl. 17.54:

Til SP. Inspektør Marnæs, Nyborg siger til Müssener: Hvad kan det være, I ikke vil have der festnahme [meningen må være: Hvordan kan det være, I ikke vil have den anholdte] – Herregud mand, vi kan ikke tage imod sådanne småligheder. – Jamen mangler I ikke folk i koncentrationslejre. – Nej, hvis vi var ude på det, kunne vi affolke Danmark i løbet af få uger. – Ja, men ham her er da kommunist, er hat doch das Tuch. – Det er ikke sikkert, at han er kommunist for det. – Jamen noget skal der dog gøres. Eeks. når der går en tysk film, blokerer de det, og går der et dansk stykke, er der fuldt hus. – Det er os alt bekendt, men herregud, de har jo allesammen noget på samvittigheden, vi kan jo bare tage nogle folk på gaden, så viser det sig, at de har et eller andet ulovligt hos dem, men som sagt, hvis den mand, du har, kan tilvejebringe kufferten og sit legitimationskort, så lad ham løbe. – Så er der ingen fornøjelse ved det, når jeg skal lade dem løbe igen, så for eftertiden lader jeg dem gøre, hvad de vil, hvis det ikke interesserer jer mere ...

Også Gestapos reaktion på de små nålestik kunne være opmuntrende for telefonslytterne og læserne af telefonrapporten. Den 1. november 1944 kl. 20.20 høres følgende samtale:

Til SP. Seitler siger til Sieh: Venstrebladet har jo sine krigstelegrammer hængt ud i vinduet, og i går kl. 4 eftermiddag stod der nedenunder telegrammerne, at alle spidse sko skal afleveres inden 1. december. – Hvad er det for noget vrøvl? – Ja, det skal forstås således, at tyskerne vil sikre sig mod at blive sparket i enden af de spidse sko, når de skal ud af landet. Nu vil jeg have nogle rigstyske vidner på det, og så må vi hel-

lere lukke butikken, vi kan nå det til i morgen tidlig, inden Venstrebladet bliver udgivet. – Ja selvfølgelig skal bladet forbydes, men har De set det selv? – Nej, jeg har det fra fru Wende, hvis mand er kantinevært, hun er vidne nok. – Jeg skal nok sige det til Guttmann.

Det konstateres også, at den faste disciplin og den sædvanlige stive tyske stil smuldrer, når man ikke hører den sædvanlige hilsen »Heil Hitler«. I en samtale mellem Gestapo i Odense og Shellhuset 29. november 1944 kl. 15.20 hedder det:

Til Shellhuset. Hass til Huf: How do you do, old fellow. – How do you do, Mr. Hass. – Nå, hvordan går det med min sending. – Jeg har slet intet til dig, er ganske på bar bund selv ... Hvordan går det med hamburgeren, er han hos dig endnu? – Ja. – Hils ham tusinde gange fra mig. – Well, I shall. Good bye. – Au revoir.

Hen på foråret 1945 er man gennem aflytningsrapporterne helt klar over, at også Gestapo ved, at nu er det snart slut. Den 21. marts 1945 høres følgende samtale kl. 21.15:

SP fra Standort. Grenader Meyer til Schmidt: Jeg har et par sabotagemeldinger, hvis det kan interessere? – Å ja, tiden skal jo gå med noget ...

Og den 23. marts 1945 kl.18.55:

6603 fra 10169. Frk. Agnete Hansen til Ziedler: Goddag hr. Ziedler. – Goddag lille De, hvordan går det. – Ikke noget at prale med. – Kærlighed i lange baner? – Nej, den er rationeret. – Jeg vil dog prøve, om jeg ikke kan købe et mærke på grund af det dejlige forår. Ak ja, vi må glæde os, inden vi kommer til Sibirien, så er det for sent. – Det skal De ikke spøge med hr. Ziedler, det kan så pokkers nemt blive til virkelighed ...

Den 26. marts 1945 kl.13.22 lyder det:

Assens 313 fra 10169 ... Der er vel ellers roligt dernede? – Roligt og roligt, folk går jo og venter på befrielsen. – Ja, de er godt tossede. – Forresten er de parat til at æde en med tøjet på.

Trods alle de mange oplysninger om, at nu er det snart slut, så fastholder tyskerne stædigt, at »Ordnung muss sein«. Man lukker øjnene for det, der sker i den barske virkelighed, og koncentrerer sig om de bureaukratiske detaljer, som det fremgår af følgende krav fra Shellhuset til Gestapo den 20. marts 1945 kl. 19.10:

Motz 53 SS. Lassen til Greving: Jeg har et FS til dig. – Af betydning? – Overordentlig, pas på: BDO [Befehlshaber der Ordnungspolizei], København, 431 20/3 1945 kl.15.45. Til alle Gen.områder [Gendarmeriområder?] Områderne melder omgående pr. FS eller telefon (i sidste tilfælde apparat 181) de hos pågældende poster ansatte pudsekoner og hjælpere (undtagen fastansatte) efter følgende mønster: 1) Gen.post navn, 2) beskæftigelsesart, 3) familienavn, 4) fornavn, 5) fødselsdag, 6) fødested, 7) bopæl, 8) gade og nr., 9) familiestand, 10) antal børn, 11) forældre, far og mor, 12) adresse, bopæl, 13) mandens navn, 14) beskæftigelse, 15) arbejdsplads. BDO Dänemark. Underskrevet Ehricht.

Kampen mod Gestapo forstærkes

Som tidligere omtalt var man i Fynsledelsen tilbageholdende med at udnytte oplysningerne i telefonrapporten til direkte aktioner mod Gestapo. Man var bange for tyskernes repressalier.

Børge Poulsen (Tonny) forsøgte i eftersommeren 1944 at få direkte kontakt til telefonaflytterne, så han kunne bruge oplysningerne i sit »arbejde« som sabotør og organisator af modstandsgrupper. Han fik i første omgang afslag.

Odenses forhadte gestapocheef, SS Untersturmführer F. W. H. Dohse (Frihedsmuseet).

Senere på efteråret planlagde Fynsledelsen en ny organisation, en udrykningskommando. Alle deltagere skulle stå til rådighed, når der var brug for dem, så de fleste af de 25-30 mand, som indtrådte i denne specielle modstandskommando, var »fuldtidsillegale«, som levede »under jorden«.

Børge Poulsen blev leder af udrykningskommandoen og fik nu direkte kontakt til telefonaflytterne og til Fynsregistraturens »skyggere«. Fynsledelsen ønskede dog fortsat, at der kun skete direkte angreb mod Gestapo efter ordre fra ledelsen.

I begyndelsen af 1945 blev kampen mellem Gestapo og modstandsbevægelsen mere hård og bitter. Der var som nævnt kommet en ny gestapocheef på Husmandsskolen, SS Untersturmführer Dohse, der med stor brutalitet søgte at nedkæmpe modstandsbevægelsen. Han beordrede ildspåsættelse og sprængninger af ejendomme og lejligheder, hvor der var foregået illegal virksomhed. Det skete første gang i

lejligheden på Bjerregårdsvej 4 natten mellem den 11. og 12. januar 1945 kl. 02.00, og senere kl. 03.00 sprængtes ejendommen Adamsgade 42 i luften.

Samme nat ca. kl. 4.00 sprængtes efter ordre fra gestapocheef Dohse en lejlighed på Hans Rasmussens Vej 21 i luften. Beboerne, repræsentant Svend Larsen og hustruen Gerda, blev arresteret og kom senere til Frøslevlejren. De to børn tog naboerne sig af.

Den forstærkede kamp mellem Gestapo og modstandsbevægelsen, hvor man satte hårdt mod hårdt, fremgår af aflytningen den 13. januar 1945. S.D.-chefen Söhnlein havde da en samtale med Shellhuset kl. 8.20:

Til Shellhaus fra SD. Söhnlein siger til hr. Perl: I forgårs har vi jo sprængt et par agenthuse i luften, men nu har sabotørerne gjort Vergeltung [gengældelse]. De har sprængt et par villaer totalt i luften sidste nat. Villaerne tilhørte et par tyskvenlige vognmænd. Men angående det, vi har lavet, skal det ikke i avisen? Folk skal jo vide, hvorfor vi har sprængt husene i luften, at

Bjerregårdsvej 4, foto 1933 – kort efter opførelsen. Lejligheden, der var blevet benyttet som aflytningssted, brændtes af Gestapo i januar 1945 (Møntergården).

der har været opholdssted for agenter og sabotører osv. – Ja, jeg skal sørge for, at det bliver bekendtgjort i dagbladene. – Jeg har nu så vidt alle akter samlet og kommer så en dag til København. – Schön, er der ellers noget nyt. – Nej ikke andet, nu går det jo rigtig immer how do you do, immer how do you do. Når den ene part sprænger noget i luften, svarer den anden part omgående. Det er friske folk, vi har her i Odense. – Ja, det må jeg sige. Men De kommer så til København en af dagene med akterne. – Ja, hvis jeg er levende til den tid, for nu går det varmt til, man skal jo have en revolver i hver hånd.

Den forstærkede og brutale indsats af Gestapo medførte, at Fynsledelsen den 16. januar 1945 udsendte nye retningslinier til alle byledelser. Heri understreges det, at enhver gestapoenhed i aktion bør beskydes. Truede personer bør sove med våben, således at det bliver en regel, at forsøg på arrestation af en frihedskæmper koster blod for Gestapo og deres danske håndlangere.

Gestapobesøg i byer bør ligeledes gøres tabsgivende for tyskerne, idet der foranstaltes ildoverfald på deres biler, udlægges vej bomber m.m. Foruden at man herved formindsker antallet af gestapofolk og stikkere, tvinger man de resterende til at operere i større enheder, hvorved en del mandskab beslaglægges.

Den mere militante holdning i Fynsledelsen betød, at udrykningskommandoen fik større frihed til at handle hurtigt og direkte, når de fik oplysninger gennem telefonrapporterne, og der blev også etableret en kurer tjeneste og telefonkontakt mellem aflytningen og udrykningskommandoen.

Den 8. marts 1945 kl. 8.54 hørte man følgende samtale i Gestapos telefon:

10169 fra ?. Schmidt til Müssener: Er chefen ikke hjemme? – Nej. – Vi er sendt ud til Lahns-gade 17, men lejligheden blev fuldstændig rømmet den 2. februar, så det er tidsspilde at sidde her længere, der står

Børge Poulsen (f. 1921) var fra første færd aktiv i den odenseanske modstandsbevægelse. Med i en af byens første sabotagegrupper. I fængsel for illegal virksomhed i 1942-43. Fra januar 1945 leder af den såkaldte udrykningskommando (Stadsarkivet).

kun to senge tilbage. – Der må vel skulle anløbe nogen, siden I har fået besked om at være der. Hvem er sammen med dig? – Kautsch, Rausche og Hansen. – Jeg kender ikke sagen. Hvem skal anløbe? – Vi sidder og venter på ham, som bebør lejligheden, en Christian Olsen, men han kommer naturligvis ikke tilbage. – Jeg kan ikke kalde jer hjem, men chefen må komme inden ret længe. Har I telefon? – Nej, vi ringer fra naboejendommen. – Nå, så gå over og ring om en time igen. – Jo.

Udrykningskommandoen blev straks orienteret om samtalen og rykkede ud med fem mand ledet af Børge Poulsen. De fire gestapofolk blev angrebet med skud og håndgranater og nedkæmpet uden tab for modstandsfolkene.

Inden kampen var afsluttet, kom en kurer fra Fynsledelsen med besked om, at kommandoen skulle tage hen til Café Jahn på Nørrebro, hvor en farlig stikker

var tjener. Så snart kampen i Lahns­gade var afsluttet, kørte de til Nørrebro for at uskadeliggøre stikkeren, som aftenen i forvejen havde ringet til Husmandsskolen og fortalt, at han var blevet truet, og havde lovet at komme ud med »nogle navne« den følgende eftermiddag.

Senere samme dag afhentede man en tønde med 100 liter smøreolie til biler fra et sortbørslager, og inden dagen var slut, var man ude efter Hipochefen Hauptmann Hansen i Aarup, men måtte opgive planen, da han var i følge med ca. 60 tyske soldater.

En sådan hektisk dag for udrykningskommandoen blev omtalt i Gestapos telefoner således:

Kl. 10.40. 391 (frk. Saksøe, Klaregade 50) fra 10169. ? siger: Er det Rudi? – Ja. – Jeg må straks tale med Magnus. Moment ... – Magnus. – Achtung, achtung, sehr gut aufpassen! Banditterne har netop kastet håndgranater ind i et andet hus, vi havde under bevogtning. Pas på vinduerne, hold jeres MP's parat og skyd ved mindste anledning. – Javel. – I bliver afløst om en time. (Den kaldende var sikkert Hauptmann Hansen).

Telefonrapporten kl. 11.43:

10169 fra Falck. ? til tolk: Vi har været på Lahns­gade, hvor der er skudt flere personer samt hos Jahn på Nørrebro, hvor der er skudt en mand. – Tak.

Telefonrapporten kl. 11.45:

SP fra konsulatet. Seitler til Dohse: Jeg hører netop, at der har været et helvedes skyderi ved Christiansgade. – Ja, de har skudt en af mine folk og såret et par stykker, men nærmere enkeltheder kan jeg ikke udtale mig om endnu.

Telefonrapporten kl. 11.50:

SP fra Rewier [infirméri]. ? til Dohse: (meget ophid-

set) Der har været et stort skyderi i Lahns­gade, og det er Deres folk, det er gået ud over. – Er der nogen døde? – Ja, Hansen er død, Kautsch er hårdt såret og Rausche er lettere såret i skulderen. – Hvor mange mand har angrebet? – Fire mand, og de har benyttet håndgranater. – Tak, jeg sender straks en kommando af sted.

Gestapo nedkæmpes ved en dristig aktion

Den direkte forbindelse mellem telefonslytterne og udrykningskommandoen gav mange resultater. Få minutter efter telefonslytterne havde opsnapet en vigtig oplysning, kunne vagtholdet rykke ud, så man hurtigt kunne begrænse Gestapos aktiviteter.

I begyndelsen af april måned 1945 blev Assens terroriseret af et hold gestapofolk. Da de skulle tilbage til Husmandsskolen i Odense, havarerede de med bilen.

Telefonslytterne hørte den 10. april 1945 kl. 17.30 følgende samtale:

10169 fra Assens. Oscar Nielsen til Oberleiter: Det er Nielsen. Vi er forulykket med vognen og er i øjeblikket på Falckstationen i Assens. – Slem kammerat, nogen kommet til skade? – Nej ikke noget særligt. Menge har fået lidt og Schmidt også, men det betyder ikke noget. Falck slæber os hjem nu. – Godt.

Udrykningskommandoen, der opholdt sig i ejendommen Vestergade 80, fik straks besked om, at Gestapos bil blev slæbt hjem til Odense af Falck.

Den vagthavende leder, Kristian Hansen (Hever), handlede hurtigt og resolut. Han fik fat i et par mand mere og en bil og kørte mod Assens. En bil på slæb af Falck er let at identificere, og da den rummede en af de farligste stikkere og fire andre gestapofolk, var det vigtigt at få den stoppet.

Kort før Verninge gemte udrykningskommandoen

Tirsdag d. 17. April 45. (fortsat).

- 15.34 Kbhvn. fra SP. Wode søger Pettinger. Faar først Central 17091, saa 17099. Sidste henviser til Central 1782, men forbindelsen etableres ikke, da Fluko kommer ind med en Ausnahmegeraech.
- 15.44 SP fra Fluko. Thiele til Dohse: I R-S meldes syv lavtgaende Mustangsde er i B.-Hvor er det?-Rummer Tønder.-Tak.
- 15.48 Samme: De er nu i R-T 4, altsaa Rum Flensburg, kurs NV.
- 15.50 Motz 53 fra SG. Ronkofsky til Sach: Major Coje fra Kbhvn. kommer her til i eftermiddag og skal straks videre til Svendborg. Jeg tænkte mig, at De kunde stille en vogn til Redighed for ham.-Hr. Major, det leder sig ikke gøre, da alle vore fem PW's saavel som mandskabsvognen er afkivet til aktion for SP i nat.-Det var skade....(Fluko kommer ind)
- 15.53 SP fra Flåko. Thiele til Dohse: De er nu i Quelle-Theodor 9, kurs NO, altsaa rummet Aabenraa.-Saa maas vi vel hellere pakke sammen.-Det vil sikkert vere klost.
- 15.59 Samme: Der kommer nu 11 ind mellem Faaborg og Assens....endnu fire har sluttet sig til.-Alle Mustangs?-Vistnok. Kurs NV.-Tak.
- 16.00 Samme: Nu staar der otte syd for Heden....og et par stykker kredser nord for.-Vi er allerede flyttet. Hvilken kurs?-Endnu ikke fastlagt. Omvendt af forrige.? til Thiele: Vi har nu flyttet skidt.-Godt.
- 16.04 Luftalarm.
- 16.05 Bombenedlag.
- 16.12 Vermittlung kalder SP med vedholdende ringning. SP svarer ikke.
- 16.30 Ronkofsky ringer paa SP, formentlig for at fortælle, at han har hørt detonationer. Tonie bemærker, at man formoder, SP er bombet.

TOD DER DEUTSCHEN OKKUPANTEN.

SP.....

dem bomber man da.

(Frit efter General Lindeman

Forneden på denne maskinskrivne aflytningsrapport har Johan Kyster tilføjet sin egen kommentar til bombningen af Husmandsskolen; bortset fra kommentaren ligner rapporten dem, der med korte mellemrum gik fra aflytterne til Fynsledelsen (jf. i øvrigt om de forskellige rapportsæt side 142).

sig i en grøft, efter de havde skjult deres bil i et krat. Da Falckbilen med Gestapos bil, en Opel med nr. H 9772, kom kørende, forsøgte lederen af udrykningskommandoen at komme med på stop. Falckchaufføren nedsatte farten, men fik besked af gestapomanden, der sad ved siden af, at han skulle fortsætte.

Gestapomanden blev skudt, Falckmanden nåede at løbe bort, og der opstod en kort ildkamp med de andre gestapofolk. Det lykkedes den danske gestapomand at slippe væk.

Aflytningsrapporten giver en dramatisk beretning om denne aktion mod Gestapo kl. 19.30:

10169 fra (udenbys). En herre til Ivar Rasmussen: Det er Falck, vi har lige haft en af Deres vogne på vores kranvogn fra Assens, men undervejs blev vi beskudt, og her ligger nu fire døde. – Hvor er De nu? – I Verninge, det ligger 15 km fra Assens. – Lige et øjeblik ... (afbrudt).

Kl. 19.34 lød det:

10169 fra (udenbys). En herre til Dohse: Her er Nielsen, vi er blevet overfaldet af en morderbande på 50 mand med MP. Jeg er den eneste overlevende. – Hvor er det foregået? – I Verninge, og der er stadig ildkamp. – Jeg sender omgående en kommando.

Der blev slået storalarm, men da meldingen om overfaldet indgik så sent til Gestapo, var udrykningskommandoen nået hjem, inden der blev spærret af.

Nyt Gestapohovedkvarter

Efter udslettelsen af Husmandsskolen ved det engelske bombardement den 17. april 1945 flyttede Gestapo til Grand Hotel, der ligger på hjørnet af Jernbanegade og Slotsgade. Skråt overfor ligger Gråbrødrekloster, og der blev etableret en vagtpost af medlemmer fra udrykningskommandoen. Man rykkede tættere og tættere ind på Gestapo og kunne nu følge deres aktiviteter på nært hold.

Telefonaflytningen blev genoprettet den 23. april, så det var muligt stadig at udnytte de mange oplysninger, man fik gennem Gestapos samtaler.

På lykkelig vis havde man undgået, at Gestapo fandt frem til aflytterne, men af og til opstod der kritiske situationer. Det værste chok fik Jørgen Adelgod en dag i april, da han pludselig så, at hele gården foran det baghus, han sad og lyttede i, var fyldt af tyske soldater. Han fortæller, at han tog en frakke over sig og sin pistol med og gik ud af huset og forbi de mange tyske soldater. »Halt«, råbte en officer, og spurgte, om han kunne oplyse, hvor der var et cykelværksted. Jørgen Adelgod kunne meget lettet straks oplyse, at der lå et lille værksted lige omkring hjørnet. Det var ikke

Angrebet på Husmandsskolen fotograferet af det særlige fotofly, der bl.a. havde til opgave at skaffe dokumentation for effekten af angrebet. Selve angrebet skete fra sydvestlig retning. Billedet er taget mod syd (Museet for Frøslevlejren).

WE SEND OUR THANKS TO RAF FOR BOMBING OF HUSMANDSSKOLEN
BUT REGRET NOT HAVING RECEIVED INFORMATION BEFOREHAND
AS PRISONERS MIGHT OTHERWISE HAVE BEEN LIBERATED STOP
HUSMANDSSKOLEN COMPLETELY DESTROYED BUT GESTAPO GOT
AWAY WITH FILES AS FIGHTERS CIRCLED FOR THREE MINUTES
BEFORE BOMBERS ARRIVED ~~STOP GESTAPO NOW INSTALLED~~
~~AT DET NYE MISSIONSHOTEL PÅ ØSTRE STATIONSVej~~ *

Fynsledelsens tak til England. Meddelelsen lyder i oversættelse: »Vi sender vor tak til RAF for bombing af Husmandsskolen, men beklager ikke på forhånd at have modtaget information, da fangerne ellers muligvis kunne være blevet befriet. Husmandsskolen fuldstændig ødelagt, men Gestapo slap væk med arkiver, da jagerne kredsede tre minutter før bombeflyene ankom«. Den overstregede sætning lyder således: »Gestapo nu installeret på Det nye Missionshotel på Østre Stationsvej« (Historisk Samling fra besættelsestiden 1940-1945, Esbjerg).

et lille værksted, tyskerne søgte, for der skulle afhentes 250 cykler. Heldigvis vidste Jørgen Adelgod, at der var et stort cykellager ikke langt derfra, og fortalte så det. Officeren gjorde honnør, og de tyske soldater fortrak, så telefonaflytteren kunne genoptage sit arbejde.

Men det gik galt til sidst. Overingeniør W.Hjort, der var primus motor i etableringen af forbindelsen til Gestapos telefoner, blev arresteret den 26. april 1945.

Den 25. april 1945 kl. 10.15 hørte telefonaflytteren følgende samtale fra Grand Hotel:

Ingeniørkontoret fra 10169. Frk. Petersen til Hjort: Vi har en 60-70 telefoner, som vi gerne ville af med. – Ja, så må vi hellere komme hen og tage dem ned og tage dem med. – Bliver det i dag? – Ja, det tænker jeg nok. (Ham Hjort er mistænkelig flink, han er vel ikke nazist?)

Telefonaflytteren vidste ikke, at ingeniør Hjort var den, som havde etableret telefonaflytningen.

Da Hjort den næste dag var gået ind på hotellet, hvor telefonmekaniker Willy Haurvig var ved at fjerne de overflødige telefoner, opdagede han nogle

oplysninger, som Gestapo havde, og han skrev dem af. Han blev taget på fersk gerning, og Willy Haurvig blev også arresteret.

Fru Hjort, der havde opdaget, at hendes mand havde glemt sin madpakke, ringede til telefonselskabet og fik at vide, at hendes mand var gået over på Grand Hotel.

Da han ikke ringede tilbage, blev hun klar over, at han måske var arresteret af Gestapo. Efter aftale skyndte hun sig at få samlet våben, illegale papirer og meget andet sammen i et par kufferter og ringede efter en genbo, som kom for at hente disse kompromitterende ting. Netop som han var gået med de to kufferter, kom Gestapo.

Trods en voldsom eftersøgning i alle skuffer og skabe fandt de ikke belastende materiale, der kunne sætte Hjort i forbindelse med telefonaflytningen.

Overingeniør Hjort blev udsat for en grov behandling af Gestapo, men røbede ikke noget om telefonaflytningen.

Han blev anbragt i en celle på 2. sal i den tyske afdeling af fængslet i Albanigade. Den danske arrestforvarer Stuhr havde en hønsegård neden for cellen, og efter kontakt til modstandsbevægelsen fremstil-

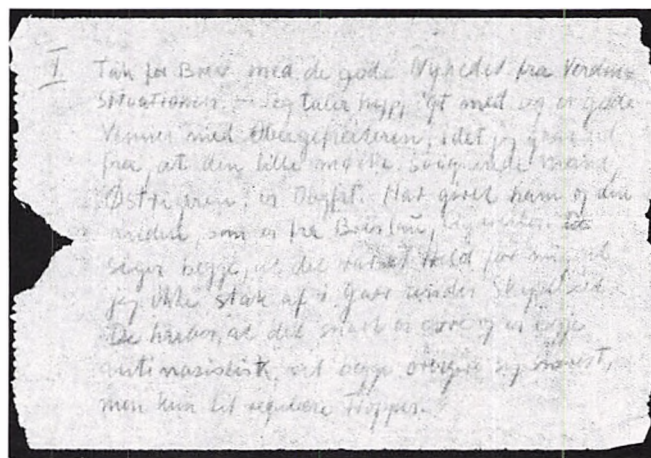
ledede han et skilt, hvor der stod, at Hjort skulle trevle sin strømpe op og lave en tråd, som kunne hejses ned fra cellen. Derefter blev der lavet et snoretræk, så der hele tiden kunne etableres kontakt til Hjort.

Der blev hastigt planlagt muligheder for befrielse af Hjort. Blev han tvunget til at røbe telefonaflytterne, var det i denne sidste kritiske fase af besættelsen en katastrofe. De dispositioner, som Fynsledelsen skulle træffe, var i høj grad afhængige af de oplysninger, man fik gennem aflytning af Gestapos telefoner.

Så fik man den idé, at der skulle sendes nogle lus ind til Hjort, og arrestforvalter Stuhr var villig til at sørge for, at glasset med lus kom ind i cellen. Dr. Kruse kunne skaffe lusene fra hospitalet i et lille glas. Man vidste, at tyskerne på grund af smittefare var bange for lus, så fandt man lus, skulle der ske en aflusning. Aflusningen foregik altid på Odense Sygehus, så det var planlagt, at Jørgen Adelgod iført en tysk officersuniform skulle tage imod Hjort, når han kom til sygehuset, og få ham væk.

Overingeniør Werner Hjort (1909-1974) kom tidligt i kontakt med både den borgerlige og den kommunistiske del af modstandsbevægelsen. Bl.a. var hans hjem et skattet logi for eftersøgte modstandsfolk. W. Hjort er her fotograferet umiddelbart efter krigen (Iver Wang fot., Stadsarkivet).

Første side af overingeniør Hjorts brev til kammeraterne udenfor, skrevet på skrøbeligt toiletpapir med lilla farveblyant. Teksten lyder: »Tak for brev med de gode nyheder fra verdenssituationen. Jeg taler hyppigt med og er gode venner med Obergefreiteren, idet jeg går ud fra, at den lille mørke soignerede mand, østrigeren, er Obergefreiter. Har givet ham og den anden, som er fra Breslau, cigaretter. De siger begge, at det var et held for mig, at jeg ikke stak af i går under skyderiet. De håber, at det snart er ovre og er begge antinazistiske, vil begge overgive sig snarest, men kun til regulære tropper« (Stadsarkivet).

Inden arrestforvarer Stuhr fik mulighed for at aflevere lusene til Hjort, blev Hjort imidlertid afhentet til et nyt forhør på Grand Hotel.

Man besluttede så et behjertet forsøg på at befri ham, da han vendte tilbage fra forhøret. Fem-seks frihedskæmpere fra udrykningskommandoen var blevet mobiliseret, men da man ikke ønskede at skyde Hjort, der kom sammen med nogle tyske soldater og civile gestapofolk, blev ildkampen til et mægtigt skyderi, som Hjort misforstod, så han flygtede ind bag fængslets mure.

Den forvirring, der herskede i Gestapos nye hovedkvarter på Grand Hotel, og det pres, som modstandsbevægelsen stadig øgede mod Gestapo og dets håndlangere, medførte, at Gestapo ikke fik tid til at

presse nye oplysninger ud af Hjort om telefonaflytningen, så den blev ikke afsløret.

Postvæsenet åbner breve til Gestapo

Medens Hjort sad i fængslets tyske afdeling, og hans kone var flyttet til nogle venner, overtog modstandsbevægelsen hans villa. Fru Hjort var indforstået med, at deres hus blev brugt til nytte for modstandsbevægelsen. Der blev indrettet et fængsel i kælderen til stikkere, som blev taget af modstandsbevægelsen.

I den sidste tid inden befrielsen var det lykkedes at få gode kontakter til postvæsenet, så man kunne kontrollere al post til Gestapo. Blandt andet opsnappede man et stikkerbrev, der fortalte om den megen aktivitet i Hjorts villa, så man undgik et overfald af Gestapo.

Så er det slut

Telefonaflytterne kunne meddele til Fynsledelsen, at man på Gestapos hovedkvarter var klar over, at nu var det forbi.

2. maj 1945 kl. 13.12 hørte man følgende samtale mellem gestapochefen og en hr. Beetmann:

Flugtanvisning til W. Hjort, der med blyant skrev sit svar på samme stykke papir. Den gengivne del af svaret lyder således: »Jeg har endnu ikke robet noget som helst, kun at jeg kender Hans Muus, hans gamle dæknavne og gamle adresse. Min ryg fuldkommen ødelagt, kan ikke med den bedste vilje fire mig selv ned. De truede med at ... « (Stadsarkivet).

Læs dette og send det ned igen, saa kommer der en Nedstryger. Hold Forbindelsen ved Hjælp af Snoren. Naar der er slukket i Cellen, savor De det nederste Stk. af den midterste Jernstang af. Brug Smør eller Sæbe. Send Nedstryger ned og De faar et Reb op. Bind det godt fast i Armaturen eller Varmerørene. Fir Dem ned naar jeg fløjter. Er De betænkelig, saa skriv paa dette Papir. Tyskland tilbuddt Overgivelse. Gestapo i Opløsning. De kommer sikkert ikke i Forhør.

Jeg har endnu ikke robet noget som helst, kun at jeg kender Hans Muus, hans gamle dæknavne og gamle adresse. Min ryg fuldkommen ødelagt, kan ikke med den bedste vilje fire mig selv ned. De truede med at ...

Se, jeg har fået løfte om 300 uniformer fra Waffen-grenadierregiment 20 ...

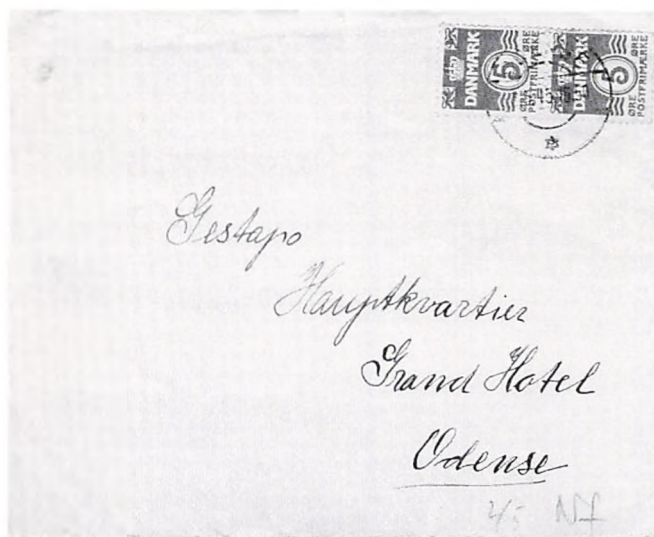
Gestapo ønskede nemlig at blande sig med soldaterne fra hæren for at kunne slippe ud, når det hele var forbi.

Gestapochefen Dohse ville dog ikke nøjes med at slippe ud som almindelig soldat, så natten mellem den 4. og 5. maj hørtes følgende samtale fra Grand Hotel kl. 00.10:

Kasernen fra SP. Dohse til Greichen. – Er Ebenstreich der endnu. – Ja. – Jeg vil gerne tale med ham. – Moment ... – Ebenstreich. – Dohse, undskyld, arbejder De endnu. – Nej. – Har De et par løjtnantskulderstropper til mig. – Ja. – Godt, så kommer jeg over.

Den 4. maj kl. 21.25 havde telefonaflytteren hørt, at tyskerne nu vidste, at der skulle kapituleres den næste morgen kl. 8.00:

SP fra SS. Runkofsky til Dohse: Har De hørt det. – Hvilket? – Kapitulationen. I morgen tidlig kl. 8 engelsk tid. – Næ næ, det ved jeg ikke, det kan jeg ikke ... hvor ved De det fra? – Mine folk har hørt det både

over den engelske sender og Kalundborg. – På tysk?
– Over Kalundborg på hele seks sprog. Seks sprog, så kan der ikke være tvivl ... – Hvilke betingelser? – Ingen betingelser, så vidt jeg ved. – Aha. Nå ja, så er det vel forbi ...

De to elskende – Puchta og Erika – der næsten dagligt havde underholdt telefonslytterne med deres mere eller mindre intime beretninger om deres håb, længsel og kærlighed, og under de ofte timelange samtaler havde givet mange vigtige oplysninger, havde en afskedsamtale kl. 1.25:

Puchta og Erika taler sammen. Hun er opløst i gråd, han teatralsk. Erika: Schätzl sig det ikke er sandt. – Eri, man får den skæbne, man er bestemt for. Du skal

Selv under den sidste del af krigen, hvor det tredje riges endelige sammenbrud kun var et spørgsmål om tid, blev der sendt stikkerbreve til Gestapo som det afbildede, der er poststempelt den 2. maj 1945. Modstandsbevægelsen opsnappede det takket være venligt-sindede postarbejdere (Stadsarkivet).

ikke tabe modet og frem for alt ikke nogen sinde glemme mig, såfremt vi ikke mere ser hinanden. – Å Leonhard, Leonhardchen. – Ja nu ikke give op. Det, som vi talte om, bliver gjort. Hils mine forældre. – Es ist 'was dummes Zeug. – Jeg må gå nu. – Leonhard. – Eri, jeg må gå, der er et arbejde at gøre. Tak for alt. – Leonhard ...

Kl. 5.00 drog Gestapo af og forklædte sig i almindelige soldateruniformer og forsvandt blandt de værnepligtige.

Kl. 7.15 den 5. maj 1945 noteres den sidste samtale i Gestapos telefoner:

SS fra SW. Neuner til Schnotz: De er væk alle. – Hvem? – SP. Jeg kommer over, og så står der på en seddel til mig, at de har forladt stedet kl. 5, ellers ingen besked. Der er et utroligt roderi her, vi kan ikke aflevere det sådan, og jeg må have 30 mand til hjælp ved oprydningen. – Det kan jeg ikke give Dem, vi her må ikke gå ud. Desuden har De jo hele dagen for Dem. – Det skal jo være kl. 8. – Det tror jeg ikke, så hurtigt kan de ikke være her. Er der ingen koner derude, som kan

MELLE M 20-30 UNDERGRUNDSFOLK
OPHOLDER SIG I INGENIØR HJORTS VILLA
CARL BERNHARDSVEJ 25 ODENSE. NR19
MODTAGER BESKED TIL DEM PR TELEFON.
HVIS DE VIL TALE DEM, JAA GØR DET OM
AFTENEN. HVOR DER INGEN FOLK ER
PÅ GADEN ELLER I HAVERNE.
HEIL DEUTCHLAND

Flyttedag – Gestapo rykker ind på Grand Hotel, der blev deres hovedkvarter gennem krigens sidste tre uger. Billedet er taget i smug ud gennem et vindue fra ejendommen på den modsatte side af Jernbanegade, inden pigtrådspærringerne blev placeret i de omkringliggende gader (Stadsarkivet).

hjælpe Dem? – Ikke en sjæl er der i hele huset. Nå, men vi går så i gang, sådan kan vi altså ikke være bekendt at aflevere. Farvel. – Farvel.

Det lykkedes senere at opspore de fleste af gestapofolkene fra Odense. Den næstkommanderende Müsener havde gemt sig i Neumünsterlejren, gestapocheffen Dohse blev taget i Kiel og Poul Tysker i Flensborg.

Afsluttende bemærkninger

Det lykkedes flere steder at få etableret aflytning af Gestapos telefoner.

I Helsingør fik en tysk telefonarbejder, Karl Otto Bakowski, der var flygtet til Danmark, etableret en aflytning af Gestapos telefoner på hovedkvarteret »Wisborg« i Helsingør.

Denne aflytning var af stor betydning, da mange modstandsfolk blev advaret. Blandt andet opsnap-

pede aflytteren ordren til anholdelse af det danske politi, så det lykkedes at advare mange politifolk. I januar 1945 blev Karl Otto Bakowski, der var ene om aflytningen, arresteret af Gestapo, men overlevede fængselsopholdet.

Også i Nykøbing Falster lykkedes det at etablere aflytning af Gestapos telefoner på »Hotel Baltic«. Her fik man mange værdifulde oplysninger, specielt om meddelelserne til Berlin.

Telefonaflytningen af Gestapos telefoner på Husmandsskolen i Odense var den bedst organiserede af de kendte aflytninger og blev optimalt udnyttet til gavn for modstandsbevægelsens kamp mod Gestapo.

Kildemateriale

Udarbejdelsen af beretningen om telefonaflytningen af Gestapos telefoner bygger på følgende kildemateriale og oplysninger:

1. Telefonaflytningsrapporten.

Telefonaflytningsrapporterne findes overleveret i to maskinskrevne udgaver. Den ene udgave – på foliopapir – kendes i det mindste i to eksemplarer (et findes i Fynsledelsens arkiv i Rigsarkivet og et andet i Landsarkivet for Fyn). Den anden udgave – i et format nær A4 – eksisterer eller har i hvert fald eksisteret i fem sæt (et i privat eje (?), et på Frihedsmuseet, et på Rigsarkivet og to eksemplarer i Odenses stadsarkiv). På nær et sæt rapporter i folioformat er alle rapporter indbundet. Det er utvivlsomt en kendsgerning, at anden udgave af rapporterne er maskinskrevet med gennemslag i sommeren 1945, mens folioudgaven sandsynligvis er blevet til løbende under krigen. For visse siders vedkommende er der i de kendte foliosæt tale om gennemslag, og der må derfor på et tidspunkt have eksisteret yderligere mindst ét sæt i samme format, nemlig det originale. I Rigsarkivet opbevares foliosæt og et sæt af den mindre udgave under signaturen Priv. ark. J. litra M. Nr. 1007 og K nr. 64., pakke 5 og 6).

De ovenfor angivne citater fra aflytningsrapporten er en afskrift af et af de foliosæt, der menes maskinskrevet allerede under krigen. Foliosættet omfatter 765 sider og anden udgave 1.019 sider.

2. Fynsledelsens hovedrapport (i ovennævnte arkiv pakke 3).
3. Generalrapport over de væbnede styrkers organisation og arbejde. Afsnit Odense. Region IV (Afsluttet 15. februar 1946) (i Fynsledelsens arkiv pakke 6).

4. Hovedrapport vedr. SD (findes i kopi i Historisk Samling fra besættelsestiden 1940-45 i Esbjerg).
5. Læge Einar Kruses beretning om telefonaflytningen (Børge Houmanns arkiv).
6. Diverse arkivmateriale vedr. modstandsbevægelsen på Fyn i Fynsledelsens arkiv, se ovenfor.
7. Daglige beretninger om begivenheder under den tyske besættelse (Optryk januar 1946 af Københavns Magistrat).
8. Træk fra Odense under besættelsen (1945) af Odenses senere kommunaldirektør Søren Hansen.
9. En lang række samtaler og båndoptagelser med personer, der var tilknyttet eller var i nær forbindelse med telefonaflytningen.

Følgende personer har på forskellig vis givet oplysninger, dels gennem personlig kontakt dels gennem båndoptagelser: Børge Poulsen (Tonny), Ernst Pudlich (Søren), Kristian Hansen (Hever), Jørgen Adelgod, Johan Kyster, Hans Muus, Jette Hecht-Johansen, Holger Hansen, Asta Kyster, Polly Hjort.

De mange forskellige skriftlige kilder, de personlige samtaler og båndoptagelser m.v. giver i nogle tilfælde modstridende oplysninger. Der er efter 45 år en del fejlhuskninger, og det har ikke været muligt præcist at kontrollere alle udsagn.

Prostitutionen i Odense i slutningen af 1800-tallet

af Søren Eigaard
og Jørgen Thomsen

For en nutidig betragter forekommer det slående, at Odense Vejviser i 1890-udgaven under Nygade opregner seks ejendomme med betegnelsen bordel, men i de sidste årtier af 1800-tallet eksisterede en af politiet registreret, offentlig prostitution i byen.

I denne artikel belyses karakteren og omfanget af datidens prostitution i Odense. Det er i den forbindelse vigtigt på forhånd at gøre sig klart, at ordet prostitution dækker over to forskellige former for utugt med erhvervmæssigt formål. Der var dels tale om den virksomhed, de såkaldte offentlige fruentimere udfoldede i byens bordeller, dels den helt ukontrollerede utugt mod betaling, som blev bedrevet af de såkaldte løsagtige kvinder.

Prostitution i ældre tid

Den anførte skelnen mellem to slags prostitution havde rødder tilbage i tiden. Ser man ud over de rent danske forhold - sådan som kulturhistorikeren Hugo Matthiessen har gjort det i sin bog *De kagstrøgne* - var det tydeligt den fremherskende indstilling i store dele af middelalderen at acceptere de »autoriserede utugthuse« for på den måde at søge at holde den ukontrollerede prostitutionsvirksomhed nede. Det var således typisk, når et prostitutionsregulativ indledtes sådan: »Hvorvel et ærbart byråd ... i overensstemmelse med priselig tradition er og bør være mere stemt for at fremme og befordre ærbarhed og gode sæder end dække over synd og strafbart væsen i byen«, så var man dog »for at undgå værre orden« nødt til at lovgive

på området, og mange steder havde man således en nærmest lavsmæssig organisering af de prostituerede.¹

Indstillingen til skøgevæsenet ændredes væsentligt på reformationstiden. De veneriske sygdomme, køns sygdommene, og frem for alt syfilis gik som en svøbe over Europa. Reformatoren Martin Luthers dom over middelalderens accept af bordellerne var kort og klar - »det er åbenbart mod Guds lov, og de, som offentligt tåler og ser gennem fingre med slig skændsel, bør regnes for hedninge«, sagde han, og Luthers ord fængede også i Danmark.² På Frederik 2.s tid i slutningen af 1500-tallet blev magistraten i Helsingør således pålagt at pågribe alle skøger, straffe dem med pisk på byens kag (den offentlige afstraffelsesplads) og jage dem ud af byen. Kom de igen, skulle begge ører skæres af dem, og hjælp det heller ikke, vidste man ikke bedre råd end at binde dem i en sæk og drukne dem.

I Odense stod kagen på Fisketorvet, og selv om de hårdeste straffe nok kun uhyre sjældent fandt anvendelse, har man sikkert også her i byen bidraget til skøgejagten og drevet prostituerede til tiggerstaven og ud på landevejen. Først i 1700-tallet søgte man at gøre noget alvorligt ved problemet med de mange tiggere, der strejfede om, og i Odense blev tugthuset i Klaregade fra 1752 således et middel i kampen mod løsagtigheden.

Lovgivningen

Trods den moralske fordømmelse var prostitutionen

imidlertid stadig udbredt, og hvordan skulle man lovgive, endelige håndhæve regler, der alligevel blev brudt hver dag? Var det så ikke bedre med en lempelse af reglerne, hvis det til gengæld sikrede bedre kontrol med kønssygdommene? Stillet over for det valgte mange af lovens håndhævere efterhånden op og anlagde et mere pragmatisk syn på prostitutionen

Nygade

64 Al — 38 Beboere — St Hans Sogn

- 3 (1404) (*Sophus Brodtrück)
 - s Sørensen A, Tomrer
 - s Jensen K M, Haandarbejderske
- 5 (1403) s *Andersen Marie, Enke
 - 1 Jørgensen A, Skomagersvend
- 7 (1402) (*Enkemadam Lottes)
 - s Petersen R C, Arbmd
- 9 (1401) (*Arbmd Christensens Enke)
 - s Bordel
- 11 (1400) (*Arbmd M Hansen)
 - s og 1 Bordel
- 13 (1399) (*Snedkersvend Larsens Enke)
 - s og 1 Bordel

- 2 (1392) s *Petersen N, Væversvend
- 4 (1393) s *Christensen S R, Enke
 - s Tang Marie L, Rengjøringskone
- 6 (1394) s *Jensen N, Arbmd
- 8 (1395) s Nielsen L, Bagersvend
 - 1 *Christensen L J, Arbmd
- 10 (1396) (*Bagersvend L Nielsen)
 - s Bordel
- 12 (1397) (*Madam Petersen)
 - s Bordel
- 14 (1398) (*Væver P C Hansens Enke)
 - s Bordel

end dem, der fortsatte med at anskue problemet alene ud fra et moralsk og religiøst grundlag. Det er imidlertid betegnende for tiden, at selv fortalene for den mere pragmatiske holdning kun så til den ene side, nemlig til kvindernes. Hvor også mændene tidligere havde været udsat for fordømmelse, var det nu udelukkende de prostituerede, man ville kontrollere, først og fremmest af sundhedsmæssige årsager. Kun-derne gik fri.

Det lykkedes faktisk at få gennemført en vis liberalisering. Fra slutningen af 1700-tallet eksisterede der således i København en prostitution, der var billiget af ordensmagten, hvis blot kvinderne lod sig indskrive som offentlige fruentimere, underlagde sig regelmæssig lægekontrol og boede på adresser, anvist af politiet. Der var intet lovmæssigt grundlag for ordningen, der snarere byggede på en antagelse om, at når prostitutionen nu engang eksisterede, var det mere hensigtsmæssigt at styre og regulere den end blot at lukke øjnene.

I 1863 blev ordningen lovliggjort for hovedstadens vedkommende, men i den borgerlige straffelov fra 1866 var hovedreglen dog stadig paragraf 180, der kort bestemte, at »Fruentimmer, som imod politiets advarsel søge erhverv ved utugt, straffes med fængsel«. Rufferi – dvs. at fremme utugt mellem andre personer for egen vindings skyld – var forbudt i henhold til paragraf 182, som tillige bestemte, at de, der gav »personer af forskelligt køn adgang til deres boliger for der at øve utugt, eller som imod politiets forbud have fruentimmer til huse, der ernære sig ved løsagtighed«, skulle straffes med arbejde i forbedringshus eller med fængsel på vand og brød. Dette sidste kunne rigtignok opfattes som et forbud mod bordelvirksomhed, men man skal lægge særligt mærke til de tre ord »imod politiets forbud«. Det lo-

Udsnit af Odense Vejviser fra 1894, slået op på Nygade, hvor byens bordeller var placeret. I folkemunde kaldte man blot gaden for »Fygade« (Stadsarkivet).

kale politi havde kort sagt stor indflydelse på, hvordan sagen blev grebet an.

I 1871 fastslog en ny politilov, at alle landets købstæder skulle have udarbejdet en politivedtægt, og at denne blandt andet kunne indeholde bestemmelser om tilsynet med løsagtige kvinder, såfremt man lokalt anså noget sådant for nødvendigt. Hvis byrådet var imod det, kunne der dog ikke optages sådanne bestemmelser i vedtægten.

Endelig bestemtes det i en lov fra 1874 om »foranstaltninger til at modarbejde den veneriske smittes udbredelse«, den såkaldte sædelighedslov, at folk, der led af en kønssygdom, uanset deres økonomiske stilling havde både ret og pligt til at underkaste sig lægebehandling, om nødvendigt på sygehus. Frygten for udbredelsen af kønssygdommene førte også til, at loven indeholdt bestemmelser om frivillig lægeundersøgelse af de løsagtige kvinder, der stod til en advarsel efter straffelovens paragraf 180, og om tvungen undersøgelse af dem, der fik en egentlig straf efter samme paragraf. De pågældende skulle møde til gentagne lægeundersøgelser og anmeldte enhver bopælsforandring til politiet. Udeblev kvinder fra den tvungne lægeundersøgelse, kunne de i sidste ende tvangsindskrives i et »offentligt hus«, dvs. et bordel. Så vidt det foreligger oplyst, blev denne tvangsindskrivning ikke taget i anvendelse i Odense.

Politiet og prostitutionen

Men kønssygdommene hærgede her som i alle byer, og i Odense havde man i begyndelsen af 1860'erne hvert år på byens regning et halvt hundrede patienter i behandling for kønssygdomme på den veneriske sygestue, der var knyttet til Gråbrødre Hospital. Tæller man dem med, der blev behandlet for samme type sygdomme hos de privatpraktiserende læger, får man tal, der er fire-fem gange større.³

Politiets ordenshåndhævelse med hensyn til prostituerede kvinder havde to formål; for det første var indsatsen beregnet på at holde kønssygdommens

antal nede, for det andet sigtede man efter ikke at sære den »almindelige velanstændighedsfølelse«. Odenses nye politimester og byfoged, den senere mangeårige borgmester G.Koch, gik derfor straks ved sin tiltræden i 1866 i gang med at regulere prostitutionen i byen. En ny politiordning var netop sat i kraft pr. 1.2.1866, og den havde blandt andet betydet en forbedring af patruljeringen i byens forskellige distrikter.

Politimester Koch var helt klart tilhænger af bordel-systemet, og i sin første årsberetning fra 1866 kunne han oplyse, at der nu var syv offentlige fruentimmere i byens fem bordeller, og han hævdede lige ud, at bordeller »i en så stor by som Odense ... ikke uden betænkelighed kunne undværes«, ja antallet af indskrevne burde »måske endogså være lidt større end for tiden«.⁴ Lægeundersøgelserne i bordellerne var sat i system, og bordelpigerne blev tilset to gange om ugen af stadslægen. En tidlig form for brugerbetaling var indført, for udgifterne til både lægetilsynet og kuren for dem, der var smittede og måtte indlægges på sygehuset, afholdtes af en kasse, som de prostituerede selv betalte en rigsdaler til om ugen. Det var mere, end en ufaglært arbejder på den tid normalt havde i dagløn.

Kochs bestræbelser for at holde bordelvirksomheden under kontrol fremgår tydeligt af det ordensreglement, han lod udarbejde i 1866, med bestemmelser for offentlige fruentimmere og deres værter eller værtinder.

Hovedsigtet med reglementet var, at prostitutionen skulle gøres så usynlig som mulig. Det medførte blandt andet en regel om, at vinduerne i bordelpigerne værelser skulle være forsynet med trøjalousier, som altid skulle være rullet ned, og det betød tillige, at pigerne havde forbud mod »ved banken på vinduerne, kalden, ståen i døren eller på gaden ... at henlede de forbigåendes opmærksomhed på sig«. Disse bestemmelser var umiddelbart forståelige ligesom de generelle forskrifter om, at både piger og værterfolk for øvrigt i et og alt skulle rette sig efter politiets påbud. For vor tid virker det straks mere påfaldende, at pigerne slet ikke måtte forlade byens område uden

Bestemmelser

ang. offentlige Fruentimmer i Odense

(givne i Henhold til Politivedtægtens § 85).

A. Almindelige Bestemmelser.

1. Ingen, som har ukonfirmerede Børn i Huset, kan være Vært eller Værtinde for offentlige Fruentimmer.

2. Intet Fruentimmer kan antages til Ophold i Huset uden Politiets Tilladelse. Kontante Forskud eller Værtens Tilgodehavende for leverede Klædningsstykker ere ikke til Hinder for, at Fruentimmeret forlader Byen.

3. Værelser, hvori de offentlige Fruentimmer skulle opholde sig, skulle til Gaden være forsynede med Træ- eller Spaanjalousier, der ikke maa oplukkes saalænge Fruentimmeret opholder sig i Værelset.

4. Al Udskænknng og Beværtning for Besøgende, saavel mod som uden Betaling, i Værtens og Fruentimmerens Værelse, er forbudt, ligesom overhovedet ingen Besøgende maa tilstedes Adgang til Værtens Værelse.

B. Værten eller Værtinden.

1. De offentlige Fruentimmer maa ikke opholde sig i Værtens Værelse.

2. Det forbydes Værten paa det Strengeste at tilstede fremmede Fruentimmer Adgang til Værelset.

3. De Lokaler, som aflenytted af de offentlige Fruentimmer, skulle altid holdes renlige, ligesom det og bør paases, at de offentlige Fruentimmer ere renligt paa-klædte.

4. Ro og Ordens Overholdelse paa Fruentimmerets Værelse er at paase.

5. Enhver Overtrædelse af de Fruentimmerne givne Forskrifter skal strax anmeldes for Politiet.

6. Iøvrigt har Værten eller Værtinden i Et og Alt at rette sig efter Politiets Anordninger.

C. Det offentlige Fruentimmer.

1. Naar hun bemærker, at hun lider af venerisk Syge, har hun uden Ophold at anmelde Saadant for Lægen og Værten.

2. Hun er pligtig at møde til Visitation regelmæssig 2 Gange ugentlig og iøvrigt saa ofte Politiet fordrer.

3. Hun erlægger ugentlig forud til Bestridelse af Omkostningerne ved Visitation og event. Kur paa Sygehuset 3 \mathcal{R} paa Politistationen.

4. Hendes Visitationsbog har hun at fremlægge paa Værelset eller paa Forlangende at forevise de Besøgende.

5. Hun har at forholde sig stille og rolig paa sit Værelse, hvilket hun har at holde ordentligt og renligt.

6. Hun maa, naar hun viser sig udenfor Huset, være renligt og anstændigt paa-klædt.

7. Hun maa opføre sig anstændigt paa Gaden og andre Steder, hun besøger.

8. Det er hende forbudt ved Banken paa Vinduerne, Kalden, Staaen i Døren eller paa Gaden, eller paa anden Maade at henlede de Forbigaaendes Opmærksomhed paa sig.

9. Hun maa, naar hun er i Værelset, ikke aabne de nedrullede Jalousier.

10. Hun maa ikke opholde sig i Værtens Værelse.

11. Hun maa ikke modtage Besøg af beskænkede eller ikke voksne Personer.

12. Hun maa ikke modtage Besøg i den Tid, hun har sine Forandringer.

13. Hun maa ikke tilstede, at der af de Besøgende nydes Spise- og Drikkevarer paa hendes Kammer.

14. Hun maa ikke uden Politiets Tilladelse vise sig udenfor Huset efter Kl. 8 Aften om Vinteren og Kl. 9 Aften om Sommeren.

15. I Theatrene har hun at tage Plads i Parterret eller i Galleriet.

16. Hun maa ikke uden Politiets Tilladelse forlade Byens Grund, hvad enten for enkelte Timer eller Dage.

17. Efter Kl. 12 Middag maa intet offentligt Fruentimmer passere Nørregade, Overgade fra Postgaarden og Vestergade eller opholde sig i de offentlige Lystanlæg, og er det hende forbudt paa enhver Tid af Døgnen at spadserere i Slotshaven, paa Kirkegaarden og i Filsofgangen, endvidere er det hende forbudt at indfinde sig paa Torvet paa Torvedagene.

18. Intet offentligt Fruentimmer maa møde ved Auktion eller besøge noget Værtshus.

19. Naar de offentlige Fruentimmer vise sig paa Gaden, maa det kun være enkeltvis.

20. Forøvrigt har hun i Et og Alt at rette sig efter Politiets Anordning.

For Overtrædelser af ovennævnte Bestemmelser eller af de Anordninger, som forøvrigt maatte blive givne af Politiet om Tilsynet med offentlige Fruentimmer, ville disse og deres Værter og Medhjælpere i Medfør af Lov af 4de Februar 1871 § 6, jfr. Lov af 10de April 1874 § 12, af Politimesteren blive straffede med Boder indtil 100 \mathcal{R} , Fængsel paa Vand og Brød indtil 4 Dage, eller Fængsel paa sædvanlig Fangekost indtil 16 Dage eller 24 Dages Tvangsarbejde.

Odense Politikammer den 31te
December 1884.

politiets tilladelse, ikke engang for en time, eller vise sig uden for huset efter kl. 8 om vinteren og kl. 9 om sommeren (søndag og mandag dog efter kl. 11).

Men rigtigt opsigtsvækkende er dog nogle bestemmelser, hvor hensynet til den såkaldte velanstændighed var særligt tydeligt: Efter kl. 12 middag måtte pigerne ikke færdes på Nørregade, Overgade og Vestergade – og den nye gangsti Filosofgangen var simpelt hen forbudt område. Intet offentligt fruentimmer måtte møde op ved en auktion, og gik pigerne i teatret, var de henvist til de dårligste pladser i parterret eller på galleriet. Ordentlige folk skulle ikke have dem at se!

Det var helt i overensstemmelse med ånd og bogstav i dette reglement, at Koch i de følgende år søgte at koncentrere den offentlige prostitution. Tidligere havde der været bordeller i Skulkenborg og på Sortebrødre Torv, men Koch havde straks fået bordellerne væk herfra og flyttet dem til Nygade og Kræmmergyden. Ikke overraskende havde der været protester mod flytningen til Kræmmergyden, som brugtes til gennemkørsel, og allerede i 1867 havde politimesteren fået flyttet alle bordeller til Nygade, der blev den offentlige prostitutions faste hjemsted i Odense indtil dens afskaffelse.

Kochs efterfølger i politimesterembedet fra 1877, Valdemar Oldenburg, fulgte i det store og hele Kochs linie over for prostitutionen i Odense. Da han kort tid efter sin tiltræden blev spurgt, om han ønskede, at der skulle udfærdiges et egentligt regulativ for polititilsynet med de offentlige fruentimmere i Odense på linie med det københavnske, var svaret klart. Han anså det »ikke for fornødent og end ikke som ønskeligt«. Prostitutionen spillede her i byen »en så lidet fremtrædende rolle«, at han ikke »kunne finde det

ønskeligt, gennem forhandling i byrådet og med Justitsministeriet, at tilvejebringe et omfattende og detaljeret regulativ«. Derved ville man give prostitutionen »en slags karakter som en fast og på sin vis berettiget institution, hvilket ville være at tillægge den langt større betydning, end den virkelig har«. Så var det langt bedre at blive ved »den meget ønskelige frihed«, som den lokale politimyndighed havde på dette tidspunkt. Byrådsmedlemmerne fulgte i et og alt politimesteren og havde ikke noget ønske om at forlene prostitutionen med nogen højere status. Samme stilling indtog man, da sagen kom op igen i 1884, hvor en helt ny politivedtægt skulle udformes.

De tidligere omtalte love og reglementer betød i praksis, at politiet næsten havde uindskrænket hænds- og halsret over de offentlige fruentimmere.

I sin bog *Det gamle København på vrangen* skildrer tidligere politiinspektør Einar Møllerup bl.a. forholdene i hovedstadens bordelkvarter og kommer også ind på lovgivningen og politiets udstrakte beføjelser over for de prostituerede kvinder: »Denne magtbeføjelse var nødvendig; de skulle køres i stramme tøjler, ellers kunne nogenlunde tålelige tilstande ikke opretholdes. Men al magt kan jo misbruges og blev det vel også i enkelte tilfælde her«. ⁵ Netop Møllerups udtryk »nogenlunde tålelige tilstande« synes også at dække den odenseanske politimyndigheds opfattelse af fænomenet frem til midten af 1890erne.

Kvindeskæbner

I forbindelse med politireformen i 1866 indførtes en egentlig registrering af byens prostituerede, både de offentlige fruentimmere og de løsagtige kvinder. Fra begyndelsen indførtes alle de registrerede i den samme protokol, hvor egentlige lovovertrædere således stod side om side med dem, der udøvede den af politiet tolererede prostitution i byens bordeller. Fra 1885 skiltes de to grupper ved registreringen, således at der herefter i en årrække blev ført to protokoller, en

←
Der eksisterede stramme bestemmelser for, hvad de prostituerede måtte og især ikke måtte i Odense. De første kom i 1866, blev revideret i 1872 og fik i 1884 denne udformning. De findes i Justitsministeriets arkiv (Rigsarkivet).

over de løsagtige kvinder og en anden for de offentlige fruentimmere.⁶

Protokollerne fortæller en smule om de enkelte kvinder. Ikke konkrete forklaringer på, hvorfor de endte i prostitution, men derimod deres baggrund i korte glimt. Side for side står de alle opført med navn, fødselsdato, fødested, forældrenes navne og erhverv, dato for konfirmation og dertil sædvanligvis en oversigt over deres færden, indtil de kom i myndighederens søgelys. Oplysningerne stammede dels fra pigerens forklaringer under forhørene, dels fra de skudsmålhbøger, de fleste medbragte i bagagen. På grundlag af disse oplysninger er det muligt at danne sig et vist indtryk af det liv og den skæbne, der førte til bordellet eller gadeportten.

Protokollerne fortæller tillige mere kuriøse ting om de prostituerede kvinder. Adskillige fik således lidt smigrende prædikater tildelt af ordensmagten som f.eks. »slem til at drikke«, ligesom flere åbenbart havde problemer med at »forliges med de andre piger«. Derudover indeholder protokollen over de offentlige fruentimmere eksempler på den grovkornede humor, der vel var en del af omgangstonen i bordellerne og en måde at overleve på. Kvinderne havde nemlig ofte tilnavne – én kaldtes i daglig tale »Flodhesten«, en anden for »Marie Lysthus«, en tredje for »De to femører«, en fjerde for »Grevinden« osv.

Protokollen over de løsagtige kvinder 1882-1916 beretter f.eks. om følgende kvindeskæbne: Johanne J., født den 7. september 1854 i Assens, konfirmeret efteråret 1868 og derefter tjenestepige flere forskellige steder i nærheden af hjembyen. 29 år gammel blev hun i 1883 gift med en lokal skræddermester, »hvem hun forlod den 4. juli 1892 for at rejse til Odense«. Hun var da 37 år. Årsagen til den dramatiske afrejse kender vi ikke, men hun flygtede tilsyneladende over hals og hoved uden udsigt til at finde beskæftigelse i Odense. I protokollen opgives kun én odenseansk adresse, nemlig fattiggården, og i betragtning af, at hun allerede den 16. august idømtes to gange fire da-

ges fængsel »for hor«, havnede hun altså næsten øjeblikkelig på byens fattiggård og regnedes med andre ord for subsistensløs.

Johanne J. var et blandt mange tragiske eksempler på de ældre kvinder, der ingen chancer havde i byens offentlige huse og derfor var henvist til at trække på gaden. Det var i den givne situation eneste mulighed for at skaffe til dagen og vejen.

Et andet eksempel fra samme protokol: Anna O., født den 25. september 1858 i Øster Hæsinge på Syd-fyn som datter af et husmandspar. Efter konfirmationen blev Anna tjenestepige i Øster Hæsinge, hvor hun blev på pladsen i tre år. Dernæst en ny plads i Gerup, hvor hun tjente i to år. Så begyndte det tilsyneladende at gå ned ad bakke – tre pladser på halvandet år i henholdsvis Aabylund (ved Øster Hæsinge), Ejby Mølle og til slut Odense. Et halvt års fæste hvert sted. Efter opholdet i Odense vendte hun tilbage til forældrene i Øster Hæsinge, hvor hun blev indtil den 1. marts 1880. Derefter atter tjenestepige, først tre måneder i Svendborg, dernæst et år på Thurø og endelig halvanden måned på Lehnkov ved Svendborg. På grund af en graviditet vendte hun hjem til sine forældre, hvor hun den 29. marts 1881 fødte en datter, som – meddeler protokollen lakonisk – »endnu er i live«. Datteren blev sat i pleje hos en tømmerfamilie i Nybo ved Brahetrolleborg. Fra 1. maj 1881 tjente hun i et halvt år på Gelskov og endelig et halvt år på Søby-søgård. Derefter returnerede Anna til sine forældre i Øster Hæsinge, hvor hun opholdt sig indtil den 18. april 1882. Da rejste hun til Odense, hvor hun straks fik ansættelse hos restauratør Jensen, Kongensgade 18. Blot to uger senere fik hun en ny plads, nemlig som »opvartningspige« hos værtshusholder Sørensen, Vesterbro 15. Hun blev indlagt på sygehuset med en kønssygdom den 11. juli, blev udskrivet den 1. august og forlod allerede samme dag byen med kurs mod Årslev.

Anna O. var ikke tidligere straffet og blev sikkert pågrebet i forbindelse med den pådragne kønssygdom. Hun slap med en advarsel og forlod altså straks

Grundejerne i Nygade anmodede i 1903 byrådet om, at gaden fik et nyt navn, fordi det var vanskeligt at udleje lejligheder, »så længe gaden endnu bar det navn, hvorunder den var kendt, da den her i byen i sin tid eksisterende prostitution var henvist til denne gade«. Anmodningen hjalp, og beboerne kunne tilmed glæde sig over, at gaden ikke kom til at hedde Ramsgade, sådan som byrådets tekniske udvalg havde foreslået. I stedet blev det til det finere Rosengade. Billedet viser gaden set fra Ramsherred i 1935 (Herluf Lykke fot., Møntergården).

Odense. Annas historie er langt fra usædvanlig, men snarere typisk, nemlig den klassiske om forførelse og efterfølgende graviditet, som gjorde hende til en »falden« kvinde i omgivelsernes øjne. Hun søgte i desperation til storbyen, men havnede med det samme i et miljø, der kun gjorde ondt værre. Måske kendte hun sit kommende arbejde på forhånd, måske ikke – vi ved kun, at hun formentlig slap væk i tide. 23 år

gammel kunne hun endnu starte på en frisk.

Protokollen over offentlige fruentimmere adskiller sig som nævnt ved at handle om kvinder, der var indskrevet hos politiet, og protokollen har med andre ord fungeret som en slags kontrolbog for ordensmagten.

I denne protokol møder vi blandt andet Mette J., der var født den 6. marts 1866 i Brandrup ved Hor-

sens. Hun kom ud at tjene efter konfirmationen, og efter adskillige pladser endte hun i København, hvor hun fandt arbejde som tjenestepige. I 1883 blev Mette imidlertid straffet for overtrædelse af paragraf 180, og som en mulig konsekvens af dette forhold blev hun indskrevet som offentligt fruentimmer den 17. september 1884. Mette ankom til Odense den 10. juli 1885, og hendes signalement lød sådan: Middel af højde og bygning, blondt hår og blå øjne. Hun var

ansat hos madam Hansen, Nygade 9, og ved visitationen straks efter sin ankomst til byen blev hun erklæret for »rask«, dvs. hun led ikke af kønssygdom på det tidspunkt.

Der opstod dog hurtigt problemer. Den 5. august idømtes hun to dages fængsel på vand og brød for overtrædelse af paragraf 8 i ordensreglementet, og den 18. august havde hun pådraget sig en kønssygdom og måtte indlægges syv dage på sygehuset. Den 26. januar 1886 meldte hun afgang til København, men i maj vendte hun tilbage til byen, denne gang fra Helsingør, blev erklæret rask og fik bopæl i Nygade 11, der også ejedes af madam Hansen. Den 21. december samme år kom Mette atter på sygehuset for at blive en kønssygdom kvit. Som nævnt var kontrollen med de offentlige fruentimmere skrap – hun måtte således meddele politiet, at hun den 23. juli 1887 tog på familiebesøg i Horsens, et besøg, der kun varede to dage!

Den 18. november 1887 forlod hun atter byen med kurs mod hovedstaden, men kom tilbage den 29. juli næste år, denne gang fra Flensborg. Hun fik nu plads hos madam Petersen, Nygade 12. Den 1. marts returnerede hun til Flensborg, men vendte endnu engang tilbage til Odense den 13. januar 1890, angiveligt fra Rendsborg. Der var atter plads til hende hos madam Petersen. Den 7. august 1891 rejste hun til Horsens, hvor hun tilsyneladende fortsatte som offentligt fruentimmer. At dømme efter protokollen kom hun aldrig til Odense igen.

Kvinderne

Som nævnt blev de prostituerede fra 1885 registreret som henholdsvis offentlige fruentimmere og løstgigtige kvinder. De første var indskrevet hos politiet, havde bopæl i byens bordeller, gik til regelmæssig kontrol for kønssygdomme og var på den måde konstant i ordensmagtens søgelys. Det var prisen for erhvervets legalisering. De løstgigtige kvinder var derimod en mere diffus størrelse og principielt uden for

Tabel 1: Omfanget af den odenseanske prostitution 1880-1901¹⁾.

	Løstgigtige kvinder	Offentlige fruentimmere	Totale antal registreringer
1880	22	35	57
1881	18	15	33
1882	6	20	26
1883	13	17	30
1884	6	21	27
1885	12	20	32
1886	9	15	24
1887	4	16	20
1888	1	19	23
1889	4	13	18
1890	9	13	22
1891	7	6	15
1892	9	6	17
1893	2	5	7
1894	13	4	18
1895	17	-	25
1896	16	-	24
1897	17	-	22
1898	7	-	15
1899	22	-	39
1900	14	-	21
1901	20	-	28

1) Når det anførte antal totale registreringer ikke altid stemmer med antallet af løstgigtige kvinder plus antallet af offentlige fruentimmere, skyldes det den opgørelsesmetode, der er anvendt i kilden.

Kilde: Annette Jensen og Niels Kjærside: Socialt udsatte kvinder i Odense 1880-1901, s. 109f. og bilag XII.

Måske stammer dette fotografi fra et sølvbryllup. I hvert fald var der øjensynligt grund til glæde i det flagsmykkede hus, Rosengade 8. Billedet er taget få år efter afskaffelsen af den offentlige prostitution. I dag er Rosengade en god adresse at skrive på sit visitkort – men dengang gav den ingen kredit (Montergården).

politiets kontrol, indtil de blev pågrebet for utugt. Først fra da af indgik de i protokollen over løsagtige kvinder. Vi kan roligt regne med, at utugten var mere udbredt, end protokollen afslører – langt fra alle blev taget af politiet!

To historikere fra Odense Universitet, Niels Kjærside og Annette Jensen, har for nogle år siden gennemført en større undersøgelse med titlen *Socialt udsatte kvinder i Odense 1880-1901*.⁷ De har på baggrund af de tilgængelige oplysninger fremdraget et righoldigt materiale, som har gjort det muligt at drage adskillige konklusioner om periodens odenseanske prostitution:

Antallet af registrerede kvinder lå i det undersøgte tidsrum på 539, fordelt med 225 offentlige fruentimere og 314 løsagtige kvinder. En opgørelse over det årlige antal viser imidlertid en række udsving i løbet af de 21 år (se tabel 1), idet der i undersøgelsens første år 1880 registreredes 57 kvinder, hvorefter tallet faldt jævnt frem til 1893, som med kun syv registrerede kvinder repræsenterede det laveste antal i hele perioden. De følgende to år frem til 1895 steg antallet dog igen til 25 registreringer. Så fulgte atter en faldende tendens, afløst af en stærk stigning frem til 1899 med 39 registreringer.

De to forfattere ser en sammenhæng mellem antallet af offentlige og løsagtige kvinder, i hvert fald frem til 1891: »... stiger eller falder antallet af offentlige kvinder, sker det modsatte med antallet af løsagtige kvinder. Det ser således ud til, at antallet af offentlige kvinder styrede antallet af løsagtige kvinder«. I forlængelse heraf fremhæver de to historikere, at udsvingene efter 1890 dels kan tilskrives stramningen af praksis i 1894, dels den udvidelse af politistyrken,

som fandt sted i slutningen af århundredet, og som givet har effektiviseret kontrollen. Den stærke folkelige fordømmelse af prostitutionen tvang simpelt hen politiet til at skride hårdere ind.

Betragtet som helhed kom flertallet af kvinderne fra de laveste sociale grupper. Der var selvfølgelig undtagelser, men de var få, eksempelvis møder man en etatsrådsdatter i en af protokollerne over løsagtige kvinder. Odenseundersøgelsen peger på en klar overvægt af fædre med erhverv inden for håndværk og industri, og det var vel at mærke gruppen af arbejdsmænd, der vejede tungest. De kvinder, som stammede fra landet, kom oftest fra familier, hvor faderen var landarbejder.

Ingen af kvinderne var under 15 år, ingen over 46 år. Gennemsnitsalderen for kvinderne i København lå omkring de 22 år, og det samme var tilfældet i Odense. For både de offentlige og de løsagtige kvinder gjaldt det, at de fleste aldersmæssigt lå mellem 20 og 24 år. Det må i denne sammenhæng fremhæves, at der ikke for Odenses vedkommende fandtes offentlige fruentimmer over 33 år. Flere faktorer har spillet ind på dette punkt: For det første de hyppige udbrud af kønssygdomme, som var en del af erhvervsrisikoen, og som medvirkede til at gøre bordeltilværelsen tidsbestemt, for det andet den levevis, der var forbundet med erhvervet – drikkeri, uregelmæssigt levede osv. For det tredje spillede det selvfølgelig også ind, at yngre kvinder utvivlsomt stod højest i kurs blandt bordellets kunder.

Politiretten i Odense dømte den 29. juni 1878 den 23-årige Hansine B. til 90 dages tvangsarbejde. Hun havde på det tidspunkt allerede været straffet fire gange og havde i København fået en advarsel fra politiet om at holde sig fra løsagtigt levede. Nu måtte hun vedgå at have haft legemlig omgang med en herværende købmand, »dels på forskellige forbystelsessteder, dels på en spadservej her i byen», hvad hun havde betalt med »1 krone samt trakteret hende med drikkevarer«. Det oplyses også i domprotokollen, at hun havde besøgt et berygtet danselokale her i byen, og at hun var »et i høj grad løsagtigt fruentimmer«. Derfor den hårde straf. Billedet stammer ligesom de øvrige kvindebilleder i denne artikel fra politiets fotoalbum, der opbevares på Møntergården, og som i 1989 var baggrund for bogen Forbryderbilleder (L. Dinesen fot.).

De ældre kvinder hørte med andre ord til i gruppen af løsagtige, og denne ret fåtallige gruppe over 35 år giver et grumt indtryk af datidens sociale nød. De fleste af disse kvinder var enker eller forlattede hustruer, hvis utugt som regel var betinget af et akut økonomisk behov. Nogle havde sikkert også en fortid som offentlige fruentimmer.

Undersøgelsen viser, at det faktisk kun var ugifte kvinder, der var prostituerede. En enkelt offentlig kvinde anførte ganske vist, at hun var gift, mens der blandt de løsagtige blev fundet tre gifte. Uanset om dette tal er for lille eller ej, peger det under alle omstændigheder på, at det var meget få prostituerede, som levede sammen med en ægtemand. Til gengæld ses der i protokollerne flere eksempler på, at prostituerede ophørte med denne virksomhed og forsvandt ud af politiets øjesyn, når de indgik ægteskab.

Niels Kjærside og Annette Jensen har ligeledes undersøgt, hvilke erhverv de prostituerede kom fra. Det konkluderes, at de fleste var tidligere tjenestepiger. Fabriksarbejde var også en sædvanlig baggrund for de prostituerede, hvorimod det kun var få, der kom fra andre erhverv.

Sammenligner man den odenseanske erhvervsfordeling med Københavns, er det slående, at de fleste kvinder i hovedstaden oprindeligt var fabriksarbej-

Atelierfoto af Sidsel Marie Amalie L., der hørte til gengangerne i det odenseanske retsmaskineri. I 1876 fik hun 60 dages tvangsarbejde for overtrædelse af straffelovens paragraf 180 om erhverv ved utugt, og da hun to år senere på ny stod ansigt til ansigt med dommeren, blev straffen takseret til 90 dages tvangsarbejde (L. Dinesen fot., Møntergården).

dere, en forskel, der uden tvivl kan tilskrives hovedstadens vidt fremskredne industrialisering på dette tidspunkt.

Hvor boede de prostituerede kvinder? Bordellerne var som nævnt koncentreret i Nygade, hvor de offentlige fruentimmere også havde deres bopæl. De løsagtige kvinder synes på baggrund af de i protokollerne opgivne adresser særlig at have holdt til i området vest for Kongensgade, der netop i denne periode bebyggedes og specielt kom til at huse familier med lavere indkomster. Odenses vestlige bydel led samtidig under en høj kriminalitet.

Flere andre undersøgelser har vist en forbindelse mellem prostitution og kriminalitet.⁸ I den omtalte Odenseundersøgelse hedder det: »Over en trediedel af kvinderne boede i kvarteret begrænset af Kongensgade, Vestergade og Vestre Stationsvej ... Også de domfældte kvinder koncentreredes her, og det var altså kriminelt belastede gader ...«. Det fører forfatterne frem til følgende slutning: »Meget tyder således på, at kvinderne ikke valgte bolig med skelen til deres profession eller bierhverv. Snarere viser undersøgelsen, at de løsagtige kvinder boede i gader, der som helhed husede mange kriminelle«.

Spørges der, hvor de prostituerede kvinder kom fra, kan tabel 2 give svaret. Tabellen viser, at knap halvdelen af alle prostituerede i Odense kom fra Sjælland (inklusive København), de færreste fra Jylland, og ca. en trediedel var født i byen eller på det øvrige Fyn. Det må dog fremhæves, at ingen af de offentlige fruentimmere var odenseanere, hvilket rimer godt med myndighedernes påstand om, at de fleste offentlige fruentimmere allerede var indskrevet andre steder,

først og fremmest i København. Alt i alt viser tallene altså, at 90 % af de prostituerede i Odense i den undersøgte periode var indvandrede.

En slags tilværelse

De offentlige fruentimmere i bordellerne i Nygade var en slags nomader på træk. De blev i Odense et stykke tid, inden de rejste videre til andre byer og bordeller. Adskillige vendte dog senere tilbage. Kun få kvinder forblev samme sted gennem en længere årrække. Mange af kvinderne lod tværtimod deres rejseplaner påvirke af de begivenheder rundt omkring i landet, der traditionelt trak mange mandfolk til – markeder, forskellige arrangementer og udstillinger, større entreprenørarbejder osv. Myndighederne

kalkulerede ligefrem med, at den slags begivenheder førte til et opbud af det »lette kavaleri«, som kvinderne gerne kaldtes med et stænk humor.

På baggrund af sådanne erfaringer udtrykte Odenses stiftsfysikus i år 1900 derfor en vis forbavelse over, at den nyligt afholdte landmandsforsamling ikke havde ført til en stigning i antallet af kønssygdomme. Det havde nemlig været tilfældet ved lignen-

de lejligheder, hvor mange mænd samledes, mest markant i forbindelse med store anlægsarbejder, f.eks. på jernbanecområdet. Det arbejde havde bragt de berygtede jernbanebørster til byen, og i kølvandet på dem fulgte mange prostituerede.⁹

Mens de offentlige fruentimmere sædvanligvis kontaktes af kunderne på bordellerne, fandt kontakten mellem de løsagtige kvinder og deres kunder gerne sted på gaden eller i forbindelse med byens mere ydmyge udskænkingssteder. På adskillige af disse værtshuse eller hoteller foregik ofte en meget velorganiseret, men ikke desto mindre illegal bordelvirksomhed. Ved en bestemt lejlighed blev syv kvinder således pågrebet på én gang af politiet for at drive utugt på Jernbanehotellet. Gæstgiveren havde angiveligt fungeret som alfons – han havde selvfølgelig vejret øget omsætning ved at tilbyde kunderne andet og mere end blot bajersk øl og brændevin.

Som nævnt kom flertallet af kvinderne fra dårlige sociale kår, og det økonomiske motiv var utvivlsomt den udslaggivende faktor for de fleste. Den almindeligste betaling lå i perioden 1880-1901 på 2 kr. pr. kunde, et beløb, som efter datidens målestok omtrent svarede til en almindelig arbejders dagløn. Højere beløb forekom dog – således kendes et eksempel på en kunde, der måtte af med 20 kr. De nævnte beløb gjaldt for de offentlige huse, og prisen på gaden lå formentlig lavere. Fra gadeprostitutionen kendes også eksempler på betaling i naturalier – f.eks. et stykke kød. Under alle omstændigheder var det muligt at tjene hurtige penge, men erhvervet og det dermed forbundne miljø havde store personlige omkostninger for den enkelte kvinde. Ingen blev gamle i den branche, selv om flere af samtidens iagttagere med en vis overraskelse måtte konstatere, at dødeligheden blandt prostituerede ikke adskilte sig fra gennemsnittet for kvinder som helhed.

Statistikeren Marcus Rubin offentliggjorde i 1880-erne en artikel om den københavnske prostitution, der byggede på statistisk materiale om de prostituerede, og han nåede bl.a. frem til følgende konklusion:

Tabel 2: Fødestedsangivelser for de prostituerede kvinder i Odense 1880-1901.

	Løsagtige kvinder		Offentlige fruentimmere		I alt %
	Antal	%	Antal	%	
<i>Fyn:</i>					
Odense	58	24,6	-	-	12,7
Øvrige købstæder	20	8,5	5	2,3	5,5
Landområder	62	26,3	4	1,8	14,4
<i>Øvre Jylland:</i>					
Købstæder	5	2,1	15	6,8	4,4
Landområder	8	3,4	10	4,5	3,9
<i>Neдре Jylland:</i>					
Købstæder	6	2,5	12	5,4	3,9
Landområder	15	6,4	5	2,3	4,4
<i>Sjælland:</i>					
København	29	12,3	105	47,5	29,3
Øvrige købstæder	7	3,0	29	13,1	7,9
Landområder	15	6,4	15	6,8	6,6
Udlandet	11	4,7	21	9,5	7,0
Ikke identificeret ¹	6	-	4	-	-
I alt	236	100,2	221	100,0	100,0

1) De ikke identificerede indgår ikke i procentfordelingen.

Kilde: Annette Jensen og Niels Kjærside: Socialt udsatte kvinder i Odense 1880-1901, s. 124.

Den 19-årige Simonine Christophore Marie F., der i 1876 blev dømt til fem dages fængsel på vand og brød for – trods politiets advarsel – at have drevet utugt mod betaling (L. Dinesen fot., Møntergården).

»Det synes utvivlsomt, at hvilke uheldige og sørgelige sider der end kan være ved, at henved 1/5 af de offentlige fruentimmere ... have været skøger uafbrudt i fra 10 år til 30 år, så viser det i hvert fald, at et sådant liv både i sanitær og også i andre henseender kan bæres og måske endogså ganske godt bæres med stor udholdenhed i mange år«. ¹⁰

Rubins konklusion rimede ganske godt med det praktiske syn på fænomenet, som tilhængerne af den offentligt regulerede prostitution – de såkaldte reglementarister – hele tiden havde fremhævet, nemlig at det var muligt at holde prostitutionen og dens følger-virkninger i ave gennem kontrol. Til gengæld havde han slet ikke øje for sagens moralske og kvindepolitiske aspekter.

Prostitution var hovedsagelig et byfænomen. Som nævnt kom størstedelen af pigerne enten fra landet eller var indvandrere, særlig fra Sverige eller Tyskland. Storbyens fristelser er i denne sammenhæng altid fremhævet som selve forklaringen på dette forhold, og de spillede givet en væsentlig rolle, men i det hele taget var netop denne industrialiseringsperiode jo præget af folks flugt fra land til by, også uden det nødvendigvis førte til prostitution. De odenseanske protokoller viser, at det ofte var kvinder med problemer af den ene eller anden art, der flyttede til Odense og endte i prostitution. Det kunne være en uønsket graviditet, økonomiske eller ægteskabelige problemer. Ingen blev dog lykkelige i den metier – betegnelsen »glædespige« var næppe opfundet af en kvinde.

Tugt og utugt

I politiprotokollerne findes talrige eksempler på de konflikter mellem de prostituerede og deres kunder,

som kunne blive resultatet af samkvemmet. ¹¹ Det handlede gerne om penge. Sagerne bragte såvel de offentlige som de løstgite kvinder i søgelyset, om end anklagerne gerne var forskellige. Sager mod de offentlige fruentimmere skyldtes for størstedelens vedkommende et tyveri eller en anden kriminel handling mod kunden. Det kunne også dreje sig om gadeuorden eller lignende. I de løstgite kvinders tilfælde handlede det næsten altid om overtrædelse af paragraf 180, den såkaldte utugtparagraf. En førstegangsforsøelse medførte blot en advarsel, men næste gang faldt hammeren i form af et fængselsophold.

Det var således ikke ordensmagtens eneste job at sørge for kontrol med de prostituerede – den måtte også træde til, når sådanne sager opstod.

Som tidligere nævnt eksisterede der bordeller i

Odense, længe før sædelighedsloven af 1874 trådte i kraft, og den følgende hændelse stammer helt tilbage fra 1867.

Husmand Hans R. havde mistet eller fået stjålet 12 rigsdaler under et bordelbesøg i Nygade. Politiet rejste i den anledning tiltale mod fire prostituerede »for at have fraranet en beskænket person penge«. Det drejede sig om de offentlige fruentimmere Marie H. (21 år), Poulina J. (21 år), Marie B. (21 år) og Emilie L. (24 år). De havde alle en fortid i det københavnske bordelmiljø. De to sidstnævnte arbejdede i et af Nygades bordeller, mens Poulina J. stod til rådighed i et andet. Begge bordeller blev drevet af den 52-årige Karen J. Derimod hørte Marie H. til i et af de konkurrerende bordeller i gaden.

Som vidne indkaldtes netop bordelværtinden, som påstod intet at have bemærket, selv om hun dog indrømmede at have været i huset en enkelt gang på det pågældende tidspunkt. Hun havde da set bonden, der sad »og røg af en lang pipe, medens Poulina stod foran ham. At bonden havde bukserne nedknappede, og at pigerne stod og befølede ham, har hun ikke lagt mærke til; ej heller ved hun noget af, at hun har leet og vendt ansigtet bort«.

De anklagedes forklaringer var i begyndelsen enslydende – bonden havde været beruset, men var på ingen måde blevet snydt eller bestjålet. Han havde tværtimod fået, hvad han havde betalt for.

Myndighedernes udgangspunkt var imidlertid et andet, nemlig at det var en aftalt, kriminell handling, og de fire blev alle dømt.

Hovedpersonerne i den ovenstående sag var offentlige fruentimmere, og de kunne nok have deres besvær med de nidkære patruljebetjente, som ofte kom i Nygade, men det var i realiteten kun få af dem, politiet ikke kunne magte via ordensreglementet. De løsagtige kvinder endte så at sige automatisk i retten, for de brød direkte loven, hver gang de bedrev utugt. Første gang slap de ganske vist med en advarsel, men i gentagelsestilfælde var der ingen nåde.

Den 4. april 1868 blev tre kvinder fremstillet for

politiretten i Odense, netop anklaget for at søge erhverv ved utugt. De anklagede var den 23-årige Thomine M., den 37-årige Nielsine N. og den 36-årige Marie H. Indicierne var stærke – de to sidstnævnte led begge af kønssygdomme ved pågribelsen og var derfor indlagt på hospitalet og ude af stand til at møde op til de første retsmøder. Alle tre nægtede sig imidlertid skyldige i anklagen.

Det blev en langvarig sag, der fordrede adskillige retsmøder i løbet af de følgende måneder. Det stod klart for politiet, at der var tale om en ganske organiseret form for prostitution, selv om den ikke var udøvet på et bordel, men derimod bl.a. i Marie H.s lejlighed. De tre traf mandfolk på gaden, opfordrede dem til utugt og i tilfælde af et ja, fuldbyrdes aftalen i lejligheden.

De anklagedes temmelig vidtløftige forklaringer segnede dog under vægten af den overvældende bevisbyrde. Den yngste af kvinderne, Thomine M., indrømmede derfor hurtigt, at »hun i vinter af og til er gået ud på gaden om aftenen for der at træffe mandfolk, med hvem hun for betaling kunne drive utugt. Madam H. har forud tilladt hende, når hun fik fat på sådanne mandfolk, da at bringe dem op i hendes bolig«.

Såvel Marie H. som Nielsine N. – kaldet »Tykke Sine« – holdt længe stand, men gav til sidst op over for de mange beviser.

Sagen var ingenlunde speciel – der blev ført mange sager mod kvinder for løsagtighed, men langt de fleste af de løsagtige kvinder, som kom i kontakt med politiet, slap dog med en advarsel. Desværre foreligger der ikke nogen nærmere undersøgelse af alle de retssager, de prostituerede i Odense var indblandet i.

»En skamplet på vor samfundsordning ...«

1874-loven havde i praksis legaliseret prostitutionen og var naturligvis omdiskuteret. To fronter trak hur-

Nr. 1 fra venstre, en 49-årig værtshusholderenke, Birgitte Kirstine J., blev i december 1876 dømt til seks gange fem dages fængsel på vand og brød for en række forseelser. Hun havde blandt andet givet sig af med at spå i kort og havde tillige forsøgt at presse penge af en bankdirektør, da hun var kommet undervejs med, at denne havde stået i utugtigt forhold til en af hendes medtilltalte. En anklage for rufferi blev hun dog ikke kendt skyldig i. Nr. 2 Jensine Marie Johanne Caroline H., der havde stået i forhold til bankdirektøren, blev i samme sag blandt andet dømt for rufferi og fik fire gange fem dages fængsel. Nr. 3 i rækken, den 21-årige Karen A., var også indblandet i flere forskellige pengeafpresningsforsøg og for under sin sikkert uønskede graviditet »imod bedre vidende og i videsyg hensigt for hestehandler L. at have foregivet at være besvangret af ham, og derved formået denne til gentagne gange at yde sig pengeunderstøttelse«. Hun fik i 1876 en dom på tre gange fem dages fængsel på vand og brød (L. Dinesen fot., Møntergården).

tigt op over for hinanden: Dels den fløj, der principielt var modstander af prostitutionen, men som i praksis tolererede den, fordi de ikke troede på dens afskaffelse. Dels den fløj, der forkastede enhver form for prostitution, og som uden mindste tøven fordømte den i skrift og tale.

Lovens tilhængere, reglementaristerne, kom hovedsagelig fra de politi- og lægekredse, der til daglig

kæmpede med problemet, og de fremhævede ud fra en sundhedsmæssig betragtning, at loven i det mindste gav mulighed for at bekæmpe udbredelsen af kønssygdomme.

Modstanderne, der især samledes i »Foreningen imod Lovbeskyttelse af Usædelighed« og kaldtes abolitionister, anskuede og bekæmpede derimod problemet ud fra en moralsk og efterhånden også en

kvindepolitisk synsvinkel. De benægtede, at loven nedbragte kønssygdommenes antal, og desuden anså de lovens kvindesyn for nedvurderende.

Modstanden voksede i de følgende årtier, bl.a. under indtryk af den voldsomme »sædelighedsfejde« om seksualmoral, der fejdede hen over de nordiske lande i 1880'erne. Efterhånden kunne det ikke længere skjules, at der forelå et massivt pres med krav om skrappe regler over for prostitutionen og i den yderste konsekvens et regulært forbud.

I 1895 følte lovgivningsmagten sig langt om længe tvunget til at gøre indrømmelser over for kritikerne, og den 6. marts samme år stadfæstede en lov, der forbød kvinder under 18 år at tage ophold i »et offentligt hus«, og desuden ophævedes politiets myndighed til at pålægge kvinder ophold i bordeller. Til gengæld kunne tvangsindskrivning fortsat finde sted, og kvinder måtte gerne af egen fri vilje bosætte sig i bordellene.

Det dæmpede dog ikke modstanden, der nu i stigende grad førtes på et rent kvindepolitisk grundlag, anført af det nystiftede Dansk Kvindesamfund. En lov fra 1901 gjorde det forbudt at holde bordel, men kritikken forstummede ikke, og derfor måtte man i 1906 gå et skridt videre, idet den politimæssige reglementering af »erhverv ved utugt« ophævedes.

Også lokalt gik bølgerne højt gennem 1880'erne og 1890'erne.¹² Medvirkende hertil var særlig lokalafdelingen af Dansk Kvindesamfund, der med lærerinde Frida Schmidt i spidsen kørte en efter datidens normer meget militant linie over for myndighedernes påståede laden stå til i spørgsmålet. Synspunktet blev yderligere forstærket, fordi Odense omkring 1890 efterhånden var den eneste by i provinsen, som oprettholdt offentlig prostitution.

Den 27. marts 1892 arrangerede Dansk Kvindesamfund et stort protestmøde på det nybyggede Industrilæ på Albani Torv, blot nogle hundrede meter fra »syndens huler« i Nygade. Mindst 500 kvinder og mænd mødte op denne søndag eftermiddag og demonstrerede dermed den voksende utilfredshed med

den offentlige prostitution.

Argumenterne for en afskaffelse af prostitutionen blev nu fremført med større og større utålmodighed: Prostitutionen var i bund og grund umenneskelig, fordi kvinder og børn gik til bunds i den, den var uretfærdig, fordi den nedværdigede kvinderne i forhold til mændene, den var amoralsk, fordi den gav mænd det indtryk, at seksuelt samkvem uden for ægteskabet var acceptabelt, og endelig var den – med Frida Schmidts ord – »beskidt«, fordi den rummede en udfoldelse af seksualiteten, alene baseret på lyst.

Hermed var debatten dog langt fra slut. Frida Schmidt udtalte gentagne gange, at den egentlige skyld måtte tilfalde lovgivningen og dermed de offentlige instanser, der forvaltede den. I 1894 kaldte hun med slet skjult væmmelse byrådet i Odense for »horevært«, så længe det accepterede offentlig prostitution, tog skat af den og i det hele taget »bestyrer forretningen«.

I april samme år var Frida Schmidt medunderskriver af en henvendelse netop til byrådet, hvori det bl.a. hed: »Vi se i denne institution en bespottelse mod Guds lov, en skamplet på vor samfundsordning, en fare for børnene og derved en væsentlig hindring for at kunne opdrage slægten til sædelig renhed, en faldgrube for vore ynglinge og en blodig uret mod de ulykkelige kvinder, der her ved lovens segl holdes bundne i synden«.

Debatten havde åbenbart den ønskede effekt. Alleerede en uges tid før den nævnte opfordring til byrådet, havde politimester Oldenburgs efterfølger, C. Bülow, nemlig anmodet byrådet om en ophævelse af det afsnit i politivedtægten, der gav politiet det fulde tilsyn med prostitutionen i byen.

Det var endvidere lykkedes for kritikerne at overbevise politimesteren om, at kontrollen ikke mindskede omfanget af kønssygdomme. I hvert fald fik et »mandemøde« den 16. april angiveligt Bülow til at ændre holdning og allerede to dage senere skrive det omtalte brev til byrådet.

Fra den 16. august 1894 eksisterede der ikke læn-

gere en af politiet tilladt og kontrolleret offentlig prostitution i Odense. Straffelovens paragraf 180 var atter det eneste virkemiddel mod fænomenet, der dog fortsat trivedes i bedste velgående, men blot i det skjulte.

Afslutning

I erindringsbogen *Ak, hvor forandret* har Harriet Jensen skrevet om sit barndoms kvarter ved Sortebrødre Torv. Det var i begyndelsen af 1920'erne, og prostitutionen var fortsat udbredt i netop det område af byen, også selv om den ikke længere var tilladt og kontrolleret af politiet:

»Der var kønne, smarte piger, og der var ældre, udlevede kvinder, der så hærgede og bitre ud. Der var alfonser, der tævede dem til at udføre kvindens ældste erhverv og aflevere pengene til dem. De allerfleste var venlige mod os børn og meget generøse med drikkepenge, når vi løb ærinder for dem. Cigaretter, pullimut, wienerbrød, jo, vi vidste næsten altid, hvad vi skulle hente til dem. Det var jo dengang forbudt at »trække«, så sædelighedspolitiet patruljerede da også jævnlige dernede i civilt antræk. Men pigerne kendte dem, og nogle af dem, sagde folk, var »kunder«, så der blev vist ikke taget så hårdt fat på den »synd«.¹³

Denne erindringskitse fra 1920'ernes Odense er ikke blot fuld af atmosfære, men samtidig et vidnesbyrd om, at prostitutionen fortsat var et velkendt fænomen i byens liv og sikkert mere accepteret, end den havde været i slutningen af 1800-tallet. Det var nok lykkedes at få fjernet bordellerne fra byens vejviser og få afviklet den offentlige prostitution – men prostitutionen eksisterede stadig.

Noter

1. Hugo Matthiessen: *De kagstrøgne. Et blad af prostitutionens historie i Danmark*, kapitel I. Bogen udkom første gang i 1919 og er senest genudsendt i 1986.
2. Hugo Matthiessen, s. 37 (Martin Luther) og s. 45 (om Frederik 2.).
3. Poul Thestrup, Dorrit Andersen og Niels Oxenvad: *Mod bedre tider. Odense 1789-1868 (Odense bys historie 6, 1986)*, s. 80-83 om prostitutionen og kønssygdommene.
4. Politimester Kochs indberetning findes i tillægget til *Odense Byråds Forhandlinger 1866*. Politimesterens årsberetninger blev i de første år efter 1866 regelmæssigt trykt i tillægget til byrådsforhandlingerne, men senere blev årsberetningerne kun offentliggjort samme sted med mellemrum. Debatten i byrådet kan følges via registret til de årlige byrådsforhandlinger, f.eks. 1877, s. 131-32 og 1883, s. 336-37.
5. Einar Møllerup: *Det gamle København på vrangen* (1961), s. 41.
6. De benyttede protokoller findes alle på Landsarkivet for Fyn i Odense byfogeds arkiv.
7. Annette Jensen og Niels Kjærside: *Socialt udsatte kvinder i Odense 1880-1901*. Utrykt speciale fra Odense Universitet 1984. Specialet bygger bl.a. på en tidligere metodeopgave af Annette Jensen om den registrerede prostitution i Odense (Ligeledes utrykt, 1977). Det samlede materiale, der ligger til grund for nærværende artikel, findes i Stadsarkivet.
8. Eeks. *Sociale studier. Kriminalitet, prostitution og fattigdom i Århus ca. 1870-1906*. Af Lilla Voss, Jens Haugaard Jensen og Erik Hansen (1975) (heraf side 117-320 af Erik Hansen om prostitutionen).
9. Per Boje og Henning Nielsen: *Moderne tider. Odense 1868-1914 (Odense bys historie 7, 1985)*, s. 294-295 om kønssygdommens udbredelse i Odense i perioden og s. 423-428 om prostitutionen.
10. Marcus Rubin: *Prostitutionen i København (Nationaløkonomisk Tidsskrift, V, 1887, side 32-55)*.
11. Politi- og domprotokollerne findes på Landsarkivet for Fyn i Odense byfogeds arkiv. De to nedenfor nævnte sager har nr. 271/1867 og 119/1868.
12. Ric Holm: *Dansk Kvindesamfund i Odense 1890-1900. En studie i sammenhængen mellem livsvilkår og kvindebevidsthed* (1981), s. 172-189.
13. Kurt Dahl Christiansen og Jørgen Thomsen (red.): *Ak, hvor forandret. 30 erindringer om livet i det gamle Odense* (1983), s. 86-87.

Forfatterliste

Knud Secher (f. 1907), journalist ved forskellige dagblade 1926-36, rigsdagsmedarbejder og politisk redaktør ved Fyens Stiftstidende 1936-45, medredaktør af Fyens Stiftstidende fra 1945 og ansvarshavende chefredaktør 1946-75. Har bl.a. skrevet *De borgerliges borgerkrig* (1976) og erindringsbogen *De andre og lidt om mig selv* (1977). Adresse: Filosofgangen 11, 5000 Odense C.

Robert Gabriel, se side 71.

Holger Dyrbye (f. 1960), cand.phil. i historie 1986, arkivar i Odense Centralbiblioteks lokalhistoriske afdeling 1988-89. Har skrevet bogen *Hugo Matthiessens Odense*, der udkommer foråret 1991. Adresse: Norup Høje 38, 5450 Otterup.

Johannes Valeur, se side 91.

L. Rasmussen, se side 98.

Palle Schmidt (f. 1918), lærereksamen 1940, faglærereksamen 1941, lærer i Hassersis 1941-50, ved Århus Seminarium 1950-55 og rektor for Esbjerg Seminarium 1955-86. Har oprettet Fonden Historisk Samling fra besættelsestiden 1940-1945, der holder til i Esbjerg, og er fra 1986 formand for fondens bestyrelse. Adresse: Liljevej 18, 6705 Esbjerg Ø.

Søren Eigaard (f. 1954), cand.mag. i historie og dansk 1981, arkivar i Odense Centralbiblioteks lokalhistoriske afdeling 1986-89 og kandidatstipendiat ved Historisk Institut, Odense Universitet fra 1990. Har bl.a. skrevet en del af jubilæumsbogen *100 års sammen-*

hold (om fagbevægelsen i Odense, 1985) og om kommunesammenlægningen og det politiske liv i Odense 1945-88 i *Storby og servicecenter (Odense bys historie 1945-88, 1988)*. Adresse: Vindsvej 11, 5230 Odense M.

Jørgen Thomsen (f. 1953), cand.phil. i historie 1977, redaktionssekretær ved projekt Odense bys historie 1978-88, arkivar i Odense Centralbiblioteks lokalhistoriske afdeling 1980-83 og 1985-90, kandidatstipendiat ved Historisk Institut, Odense Universitet 1983-85 og leder af Odense Universitetsforlag 1980-83 og 1985-89. Har bl.a. skrevet *Da læsning blev gratis* (1986) og om politik og kultur i *Vækst og vagtskifte (Odense bys historie 1914-40, 1987)*. Adresse: Tybrindvænget 40, 5230 Odense M.

Odensebogen 1990 indeholder syv artikler med emner fra byens historie i de sidste 125 år.

Bogen er den første af en forhåbentlig lang række årbøger med emner fra Odenses nyere historie. De vil rumme historiske artikler og ældre odenseaneres erindringer – alt sammen rigt illustreret med billeder af byen og dens indbyggere i ældre tid.

Udgivet af Byhistorisk Udvalg
I kommission hos Odense Universitetsforlag